

Nieuw licht op arrestatie en bevrijding van Frits de Zwerver in mei 1944

door Dick
Kaajan

Inleiding

Half juni 1944 berichtte het illegale blad *Trouw* in de rubriek 'Wist u dat...?': 'Ds. F. Slomp', de om zijns werks wille algemene geachte predikant, die te Ruurlo door de Landwacht was gearresteerd, door gewapende verzetsmannen uit de gevangenis te Arnhem is bevrijd. 17 bewakers en de waarnemend directeur van de gevangenis werden daarbij verrast en in een cel opgesloten.²

Wat hier vermeld wordt is een in de verzetsliteratuur herhaaldelijk gememoreerd wapenfeit. Allereerst omdat Slomp, beter bekend onder zijn schuilnaam Frits de Zwerver, één van de oprichters was van de grootste verzetsorganisatie, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO). Op sterke aandrang van mevrouw H.Th. Kuipers-Rietberg (schuilnaam tante Riek)³ te Winterswijk, die lid was van het hoofdbestuur van de Bond van Gereformeerde Vrouwenverenigingen, reisde hij sinds november 1942 het gehele land af om plaatselijke commissies voor hulp aan onderduikers op te richten. Hij vervulde onder de schuilnamen van ds. Planken of ouderling Van Zanten uit Dordrecht geregeld onaangekondigd spreekbeurten. Vanwege zijn schuilnaam Frits de Zwerver was al gauw sprake van de Organisatie Frits.⁴ Vanaf augustus 1943 werkte de LO samen met de Landelijke Knokploegen (LKP), die tot 1944 alleen distributiekantoren overvielen om distributiekaarten voor de onderduikers te bemachtigen. Vanwege arrestaties van eigen medewerkers ging de LKP zich in het laatste oorlogsjaar ook toeleggen op bevrijdingsacties en de daartoe benodigde gevangenskragen.

De bevrijding van Slomp op 11 mei zou grote gevolgen hebben. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt ook de districtsleider van de LO te Hengelo (O) Henk Kruithof (schuilnaam Henk Hengelo), die door verraad was gearresteerd en op valse beschuldigingen vastzat, te bevrijden.⁵ Deze actie vormde een maand later aanleiding voor de grootste gevangenskraak van de LKP op 11 juni 1944.

Aanleiding hiervoor was de arrestatie van E.H.J. Zwarts op 25 mei.⁶ Zwarts was een oom van van de LO-ers E.H.J. Boven (schuilnaam Nico) en Chr.F. Boven (schuilnaam Frits de Jong), die bij de bevrijding van Slomp en Kruithof betrokken waren geweest. Hij was de eigenaar van het rust- en herstellingsoord voor rustbehoevende zenuwpatiënten 't Hemeldal aan de Oranjeweg te Oosterbeek, dat was uitgegroeid tot het zenuwcentrum voor de LO van de Veluwe. Op 11 mei diende het als uitvalsbasis voor de overval op de Strafgevangenis aan de Lombokstraat (voor de oorlog bekend als Wilhelminastraat⁷) te Arnhem, de Koepelgevangenis, die 190 gevangenen kon herbergen, waarbij Slomp en Kruithof werden bevrijd. Een onderduiker, die kort nadien in Friesland werd gearresteerd, had het adres van Zwarts genoemd. Sinds de overval op de Strafgevangenis sliep Zwarts evenals zijn neven bij buurman A. Gunsing, de chauffeur-tuinman van het landgoed Dreijerheide, maar door verraad van een landwachter werd hij opgespoord. Daarbij werd ook de Opel gevonden die voor de overval op de gevangenis was gebruikt. Samen met 54 andere gevangenen werd Zwarts uit het Huis van Bewaring aan het St. Walburgisplein bevrijd.⁸

Johan van Hulzen en Ad Goede beschreven de beide overvallen voor het eerst in 1947 in een reeks artikelen.⁹ Op dat moment moest het proces tegen de hoofdverdachte van de arrestatie van Slomp, hoofdwachter van de marechaussee te Ruurlo G.F. Stap, nog plaatsvinden, zodat informatie daaruit hun nog niet ter beschikking stond. Zowel het gedenkboek van de LO-LKP *Het Grote Gebod* als later ook Evert Werkman baseerden zich voor hun beschrijving hiervan op een deel van de voornoemde artikelen.¹⁰ Jan Hof ging bij het schrijven van zijn biografie over Slomp vooral uit van gesprekken, die hij in 1975 met Slomp had gehad.¹¹ Ook in de pers besteedde hij een halve eeuw na Slomps bevrijding uit de Koepelgevangenis hier opnieuw aandacht aan.¹² Tien jaar later volgde zijn boek over

beide gevangenisstraffen, waarin hij vooral de artikelenreeks van Van Hulzen en Goede als bron heeft gebruikt.¹³

Stap overleed in het begin van het jaar 2005. Daardoor kon inmiddels in zijn strafdossier worden nagegaan wat daarin over de arrestatie van Slomp wordt vermeld. Die arrestatie was namelijk één van de elf zaken, waarvoor Stap op 6 oktober 1948 tot levenslang werd veroordeeld. In alle elf zaken ging het om arrestaties van Joden, onderduikers en illegale werkers. In vier gevallen had hij de arrestanten overgeleverd aan de Sicherheitsdienst (SD) aan de Utrechtseweg 55 (nu: 85) te Arnhem.¹⁴ Hoewel daarbij zijn naam niet expliciet staat vermeld wordt Stap door Belfinfante genoemd als voorbeeld van een ‘mensenjager’, die zonder dat iemand hem daartoe opdracht had gegeven verzetsmensen en Joden arresteerde.¹⁵ Deze vermelding van Belfinfante is reden om in dit artikel uitgebreider aandacht te besteden aan zijn optreden als marechaussee. Bovendien bleek het mogelijk op grond van recent vooral lokaal onderzoek mogelijk correcties en aanvullingen op eerdere lezingen aan te brengen. Daar deze elkaar gedeeltelijk weerspreken, is getracht voor zover mogelijk de ware toedracht te reconstrueren. Ditzelfde geldt voor de beschrijving van de toedracht rond de bevrijding uit de Koepelgevangenis te Arnhem. Veel dank ben ik verschuldigd aan de heer J. Abbink, voor zijn medewerking hierbij. Hij is de enige van de bij die overval betrokken KP-ers die nu (anno 2009) nog in leven is.

De jacht op Frits de Zwerver

Organisatie Frits was al snel bekend, zowel bij vriend als bij vijand. Zo kon het gebeuren dat enkele in Brabant gestrande Engelse piloten met succes naar iemand van Organisatie Frits zochten. Zij werden doorgestuurd naar Slomps collega in Sprang, ds. B.A. van Lummel (schuilnaam Jan van Brabant).¹⁶ Minder gewenst was dat ook de Duitsers van het bestaan van de organisatie op de hoogte waren. Tijdens de hiervoor genoemde reizen door Nederland maakte Slomp gebruik van twee standaardpreken, die hij uit zijn hoofd kende. De ene ging over Exodus 1: 15-21. Daarin wordt verteld over de geschiedenis van de vroedvrouwen Sifra en Pua in Egypte die het bevel van de Farao van Egypte weerstonden om de jongetjes, die onder de Israëlieten geboren werden, te doden.¹⁷ In deze preek toonde

Slomp onder meer aan dat de noodleugen in oorlogstijd gerechtvaardigd is en kwalificeerde hij sabotage als christenplicht.¹⁸ De andere preek had als uitgangspunt Lucas 10: 18 “En zie ik zag de Satan als een bliksem uit de hemel vallen (10 mei 1940)”. Deze val was een voorbode van de overwinning van Christus en de goede krachten van Zijn Rijk. Door het houden van deze preken spoorde Slomp de gemeenteleden aan niet lijdelijk toe te zien, maar actief mee te doen met het opvangen, plaatsen en verzorgen van onderduikers. Tijdens een kerkdienst in de Wilhelminakerk in Dordrecht zei hij: “Als er vanavond een Jood of onderduiker bij u aan de deur klopt en vraagt om onderdak om Christus wil, zult gij hem herbergen.”¹⁹ Meestal resulteerden deze diensten dezelfde dag nog in het oprichten van plaatselijke afdelingen van de LO. Toen ds. A.J. Boss uit Enkhuizen na het bijwonen van een vergadering met Frits de Zwerver werd gearresteerd bleek (14 oktober 1943) dat de Duitsers ervan op de hoogte waren dat Slomp dergelijke preken hield en dat zij zelfs wisten welke psalmen en gezangen hij bij de preek over Lucas liet zingen.²⁰

Enkele dagen na de gevangenneming van Boss arresteerde de SD op 19 oktober op de provinciale vergadering van Noord-Holland dertien vooraanstaande LO-mannen in het wijkgebouw Rehoboth te Hoorn. Na de oorlog zou dit pand Slomps werkerterrein worden, toen hij daar evangelisatiepredikant was.²¹ Omdat de Duitsers goed van de opbouw van de organisatie van de LO op de hoogte bleken te zijn, moest deze worden gewijzigd.²² Tot dan toe was gewerkt met een landelijke Beurs, waar wekelijks onder leiding van Slomp onderduikadressen werden uitgewisseld en het verdere werk werd besproken. Onder de Beurs ressorteerden provinciale vergaderingen met districten en regio's, die in de nieuwe opzet verdwenen. De oude vorm vertoonde duidelijk overeenkomsten met de organisatievorm van Slomps eigen kerkverband, de Gereformeerde Kerken in Nederland. In plaats daarvan kwam er een Top van zes mensen met daarin ook een vertegenwoordiger van de LKP. Bij de overval in Hoorn bleek dat de Duitsers Slomp zwaar zochten, omdat zij dachten dat ze met de arrestatie van de leider ook de hele organisatie onder controle zouden krijgen.²³ Nadat hij desondanks nog enkele vergaderingen van de Top had bezocht, moest hij, zeer tegen zijn zin, zich als actief leider terugtrekken

en zijn plaats afstaan aan de meer zakelijke ds. Van Lummel. Dit gebeurde om veiligheidsredenen volgens eerder gemaakte afspraken. Daar kwam bij dat een aantal van de gearresteerden uit Hoorn tijdens hun verhoren de schuld op Slomp had geworpen, omdat zij niet beter wisten dan dat hij veilig was ondergedoken.²⁴ Ook speelde mee dat Slomp volgens een van de LO-ers geen geboren leider was, maar meer een stimulator.

Slomp dook onder in Oosterbeek, achtereenvolgens bij Zwarts in 't Hemeldal²⁵ en bij mevrouw De Bie. Om herkenning tegen te gaan, liet hij inmiddels zijn snor staan, kamde hij zijn rossige haar achterover en droeg hij een leren jas en pet. Ook kreeg hij bovendien nog een persoonsbewijs op naam van meubelhandelaar Roelofsen uit diezelfde plaats.²⁶ Een eerder plan om hem een dergelijk document te bezorgen, was mislukt. Sinds de oprichting van de LO had Slomp zijn postadres bij de familie A.W. Bijl in Zwolle. Daar lag op 28 april 1943 een nieuw persoonsbewijs voor hem gereed. Juist op die dag arresteerden de Duitsers echter Bijl vanwege zijn betrokkenheid bij de Ordedienst. Zijn vrouw, K. Bijl-de Jongh, zag kans de voor Slomp bestemde post en het persoonsbewijs in haar kleren te verbergen.²⁷

Hoewel Slomp dus zwaar gezocht werd, ging hij regelmatig preken op afgelegen boerderijen voor onderduikers en in gemeenten. In januari 1944 deed hij dit zelfs éénmaal in zijn eigen gemeente Heemse waar hij over dezelfde tekst preekte als waarover hij in 1930 op beroep had gepreekt.²⁸ Later die maand, op 22 januari, hielden 100 Duitsers in het nabij gelegen Hardenberg een grote razzia. Het ging hen daarbij duidelijk om één persoon, want niemand van de aangetroffen onderduikers, onder wie zelfs Joden, werd toen gearresteerd. Het lijkt niet denkbeeldig dat zij hoopten de in die omgeving ondergedoken Slomp toen te vinden.²⁹ Een week later dook hij weer op in Wolfheze, waar hij op 30 januari in de Gereformeerde Kerk zijn vurige preek over Lucas 10 tegen de anti-christelijke machten hield.³⁰ Reizen onder gevaarlijke omstandigheden schrok hem kennelijk al evenmin af, want in februari bevestigde hij in Leeuwarden het huwelijk van Tjitske Antonia ten Tooren uit Ommen met Jan Veldkamp, een medewerker van de LO-LKP.³¹ Op 20 april 1944 ontkwam Slomp ter nauwernood aan een arrestatie toen hij in Zwolle een reünistenvergadering bezocht van de

studentenvereniging van de Theologische School te Kampen, Fides Quaerit Intellectum. De directeur van het Centraal Distributiekantoor, S. de Hoo, had in de daarop volgende nacht nog een vergeefse inval in de pastorie te Heemse gedaan.³² Daarop besloot Slomp allereerst zijn rossige haar zwart te verven. Dit gebeurde bij kapper D. Kroon in Zwolle. Vervolgens ging hij met zijn vrouw, Tj. Slomp-ten Kate, naar opticien M.B. Bosch om zich een bril met vensterglas te laten aanmeten. In antwoord op de vraag van mevrouw Slomp aan dochter J. Bosch naar een adres waar ze een pet konden kopen wees zij hen door naar de winkel van Vaders.³³ De haarververij zou Slomp later opbreken, omdat hij hierdoor ongewild een joods uiterlijk kreeg.³⁴

Het moet omstreeks die tijd zijn geweest dat Slomp van onderduikadres veranderde. Hij zat toen bij een katholieke familie, waar hij zich bij gebrek aan boeken en andere lectuur begon te vervelen. E.H.J. Boven heeft zich eraan geërgerd dat Slomp zich op dat moment niet sterker realiseerde dat hij zijn activiteiten beter wat kon temperen. P.A. Verburg (schuilnaam Piet) zorgde er daarom voor dat Slomp kon onderduiken bij de familie J. Zomer te Wageningen. Zomer was mededirecteur van uitgeverij Zomer en Keuning³⁵ en bewoonde huize Hoog Heem, halverwege de Rijksstraatweg. Chr.F. Boven heeft hem op een avond via een fietspad over de hei naar zijn nieuwe onderduikadres gebracht. Bij Zomer kreeg Slomp volop de beschikking over een grote bibliotheek. Zijn gastgezin wist aanvankelijk niet beter dan dat men een predikant huisvestte, die een tijdje wat stil moest leven. Al gauw kwam men achter de ware identiteit van hun logé. De eerste weken hield Slomp zich rustig, zoals was afgesproken, maar daarna ging hij weer af en toe uit preken. Hij ging hiermee door, hoewel Verburg hem daar herhaaldelijk over onderhield.³⁶ Verder bleef hij de raadsman van de toenmalige leiding van de LO, die hem geregeld om advies kwam vragen. Zonder zijn illegale vrienden te hebben gewaarschuwd ging Slomp vanuit Wageningen op de fiets naar de Achterhoek naar zijn allereerste onderduikadres, de boerderij op 't Vetgat van J. Dijkman sr. aan de Branderveenweg 4 te Ruurlo, om daar in de buurt een hagenpreek te houden.

Op 1 mei zou Slomp voor korte duur verhuizen naar de boerderij van de familie Oltvoort, aan de Oltvoortersteeg (thans Kapelweg 10) onder de buurtschap Wildenborch nabij Vor-

den. Dit waren de toekomstige schoonouders van G. Dijkman, zoon van Dijkman sr. Vandaar zou Slomp doorreizen om op die dag elders nog een huwelijk te bevestigen.³⁷ Daarom had hij een grote koffer achterop zijn fiets, die hem - zoals hierna zal blijken - nog veel last zou bezorgen. Evenals in april te Zwolle had Slomp die dag een afspraak met zijn vrouw op het station bij Ruurlo, waarna hij haar naderhand op de trein heeft gezet.³⁸ J. Dijkman jr. was daar hoogstwaarschijnlijk niet bij, omdat hij naar de boerderij van zijn vader was teruggereden om een door Slomp vergeten vulpen op te halen.³⁹

De loopbaan van Stap tot 1944

Stap werd in 1935 op 24 jarige leeftijd lid van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB), omdat het partijprogram hem aansprak en hij als bouwkundig tekenaar steeds meer last kreeg van de crisis. In zijn vrije tijd hield hij zich bezig met politievakstudie. Op 10 mei 1938 werd hij als grenscontroleur te 's-Heerenberg aangesteld. Dientengevolge moest hij vanwege het vigerende ambtenarenverbod bedanken als lid van de NSB. In deze tijd bestond zijn werk hoofdzakelijk uit het aanhouden en terugsturen van uit Duitsland uitgeweken Joden, die clandestien de grens trachtten over te komen. De meer bemiddelden werden doorgestuurd naar het kamp Westerbork. Na het volgen van een opleiding bij het Politieopleidingsdepot te Schalkhaar werd Stap omstreeks september 1940 benoemd als rijksveldwachter te Didam. Evenals bepaalde groepen protestanten had Stap er geen moeite mee om zich te onderwerpen aan het nieuwe bewind van de Duitsers. Met een beroep op Romeinen 13 en nog enkele andere schriftgedeelten zag hij in de bezetter het van God gegeven gezag, dat boven hem was gesteld.⁴⁰ Zodra het ambtenarenverbod begin 1941 werd opgeheven, werd hij weer lid van de NSB; al heeft hij dit tijdens een beoordelingsgesprek in september aanvankelijk niet willen erkennen. Tevens werd hij in 1942 meteen bij de oprichting lid van het Rechtsfront. In dat zelfde jaar volgde hij ook een cursus aan de inmiddels beruchte Politie school te Schalkhaar. Op 1 maart 1943 werd Stap versneld bevorderd tot hoofdwachmeester van de marechaussee te Didam. Hij had dit te danken aan het verzoek van de NSB-burgemeester van Putten, F.D.G. Klinkenberg, om een betrouwbare politieambtenaar. De gewestelijk commandant

van de marechaussee van Gelderland en Overijssel te Arnhem, de beruchte overste-luitenant J.E. Feenstra, beval Stap aan, die door zijn actieve optreden tegen zwarthandel toen al de nodige bekendheid genoot.

Samen met opperluitenant en afdelingscommandant van de marechaussee te Epe, H. Lanting, eveneens NSB-er, werd hij daar de rechterhand van burgemeester Klinkenberg bij het opsporen en arresteren van op boerderijen en in de bossen ondergedoken Joden.⁴¹ Door zijn optreden maakte Stap zich steeds meer gehaat onder de bevolking. Nadat hij op 10 januari 1944 nog onderduikers had gearresteerd⁴² pleegden twee leden van de verzetsorganisatie *Vrij Nederland* op 13 januari omstreeks 19.00 uur een mislukte aanslag op hem. Het was zelfs de bedoeling geweest daarna ook Feenstra, die hier ongetwijfeld op af zou zijn gekomen, te liquideren. *Vrij Nederland* had namelijk van Stap al veel last gehad. Niet voor niets stond in het *Signalementenblad* dat hij zeer gevaarlijk was, speciaal voor onderduikers en Joden en dat hij voor de SD te Arnhem werkte.⁴³

Kort na dit voorval bewerkstelligde Stap's collega Lanting (en niet Feenstra zoals Stap zelf dacht) zijn bevordering en overplaatsing naar Ruurlo. Lanting was namelijk zelf ook nauw betrokken geweest bij het vuurgevecht, dat op de aanslag op Stap was gevolgd. Op 14 februari 1944 betuigde de waarnemend Directeur-Generaal van Politie mede namens de Höheren SS und Polizeiführer aan de agenten Stap en W. Huizinga speciaal zijn tevredenheid over 'hun bijzonder stoutmoedig en onverschrokken optreden op 13 januari 1944 bij de arrestatie van twee illegale werkers'. Als reden voor de bevordering van Stap gaf Lanting op: de arrestatie van een opperwachtmeester en een distributieambtenaar te Epe, die banden hadden met de verzetsorganisatie *Vrij Nederland*, alsmede de arrestatie van een kopstuk van deze organisatie. Deze arrestaties hadden allen geleid tot andere arrestaties, waarvan het verdere onderzoek aan de SD te Arnhem was overgedragen. Bovendien had hij een ondergedoken rechercheur van politie en minstens tien personen, met valse persoonsbewijzen en andere papieren, en een groot aantal ondergedoken Joden aangehouden. Meestal hadden er bij de arrestaties vuurgevechten plaats gevonden. Voor Lanting was dit alles reden om Stap krachtens een regeling van 24 september 1943 inzake het belonen van politieambtenaren, die

zich bijzonder actief hadden betoond, voor te dragen voor een bevordering tot onderluitenant. Vooralsnog moest hij genoegen nemen met de rang van afdelingscommandant.

Op 15 maart 1944 kwam Stap in Ruurlo wonen. Officieel was hij toen nog steeds in afwachting van het opheffen van een schorsingsbesluit van 3 september 1943, dat hem vanwege het geven van klappen aan verdachten van een clandestiene slachting was opgelegd. Dit had Feenstra er niet van weerhouden hem ook buiten het ressort van Putten allerlei politionele en politieke zaken op te dragen. In Ruurlo ging Stap op dezelfde voet door als in Putten. Omdat de Landwacht onder zijn leiding de Achterhoek terroriseerde, beraamde de militaire verzetsorganisatie van luitenant G.J. van den Boogerd (schuilnaam Oom Gert) en de KP van Aalten van C. Ruizendaal (schuilnaam Zwarte Kees) in april een aanslag tegen hem. Deze moest plaatsvinden wanneer hij zijn dagelijkse bezoeken aan café Besseling te Ruurlo bracht. Verder wilden zij op 21 april het verblijf van de Landwacht met een uit een Engelse Lincoln gesloopte mitrailleur beschieten. Het zou echter niet zo ver komen, omdat de Duitsers door W. Markus (schuilnaam Willy van Erp), die medewerker was van de SD-spion en V-Man J.M. (Johnnie) de Droog (ook wel Johnny de Droger)⁴⁴, hier tijdig van wisten. Markus was als provocateur onder de mom van illegaal werker in de KP-Aalten geïnfiltreerd. In deze tijd logeerde hij geregeld bij Stap, die hij voor de voorgenomen aanslag op zijn leven kon waarschuwen. Om de beschieting van de landwachters te voorkomen werd de KP een dag eerder opgerold doordat Markus voorwendde die dag de levering van een grote partij wapens te hebben geregeld. In plaats daarvan werd er een groot aantal van de KP-leden gearresteerd.⁴⁵

De loonslager F. Bluemers uit Ruurlo, die niet aangesloten was bij het geregeld verzet, probeerde ook tot tweemaal toe op de hoogte van de boerderij van de familie Blikman langs de Vordenseweg (ook bekend als de Laan) vanuit een hinderlaag Stap te liquideren. Hij zag hiervan af, omdat Stap beide keren zijn hond bij zich had.⁴⁶

Nog voor Dolle Dinsdag (5 september) zocht burgemeester Klinkenberg in Vorden bescherming bij dr. E. Schneider, de Beauftragte voor Gelderland. Nadat NSB-burgemeester W.C. Olthoff bij een Britse luchtaanval was omgekomen, kon

Klinkenberg als waarnemer zijn plaats innemen. Vanuit opportunistische overwegingen liet hij zich daar van een geheel andere kant kennen.⁴⁷ Het zal niet voor niets zijn geweest dat Feenstra uit veiligheidsoverwegingen op Dolle Dinsdag juist in Ruurlo zijn intrek nam. Hij liet Stap toen aan de plaatselijke politieposten meedelen, dat zij hem daar dagelijks telefonisch over de bijzonderheden in hun gemeenten moesten rapporteren.⁴⁸

De arrestatie van Slomp

Zoals hiervoor al werd opgemerkt was de arrestatie van Slomp één van de punten van aanklacht in het proces tegen Stap.⁴⁹ In dat verband werden vier getuigen gehoord. Behalve Slomp zelf waren dit de marechaussee G.J. Grave, die dienst deed bij de Economische Afdeling te Ruurlo⁵⁰, de landbouwer A.J. te Kieftte en de landbouwersknecht G. K.E, die op het moment van Slomps arrestatie vastzaten.⁵¹ Op grond van hun proces-verbaal is de arrestatie zelf en wat er daarna gebeurde nu goed te reconstrueren. Slomp vertelde tijdens zijn verhoor dat hij in 1942 vanwege zijn illegale activiteiten tegen de Duitsers had moeten onderduiken en vanaf die tijd een zwervend leven had geleid, waaraan hij zijn schuilnaam Frits de Zwerver had ontleend. Toen hij op 1 mei 1944 's middags van Ruurlo naar het gehucht Wildenborch onderweg was, was hij omstreeks drie uur⁵² in tegenovergestelde richting op de hoogte van de boterfabriek op de Wildenborchseweg⁵³ twee marechaussees op de fiets tegengekomen. Dit waren Grave, welke voorop reed met naast zich de zwarthandelaar Te Kieftte en daarachter Stap.⁵⁴ Zij hadden die middag een confrontatie georganiseerd, waarbij de zwarthandelaar in opdracht van Stap de boeren moest aanwijzen waar hij illegaal boter had gekocht. Slomp was hen nog maar nauwelijks gepasseerd of Grave hoorde Stap roepen: "Halt politie". Daarop had hij direct bij zichzelf gedacht: "Wat is er nu weer". Daarom was hij nog even doorgereden voordat hij was afgestapt. Slomp was gesommeerd af te stappen en met de handen in de hoogte te gaan staan. Evenals deze zelf verklaarde, vertelde Te Kieftte, dat Stap daarbij met getrokken pistool op hem was afgekomen. Zonder dat Grave dit had gezien nam hij aan dat het zo was gegaan, omdat dit volgens hem Staps gewoonte was. Daarop had Stap, aldus

Slomp, gezegd: “Ik ken U, U bent een ondergedoken Jood, een KP-er uit Enter”. Iets wat hij kon plaatsnemen, omdat hij - zoals hiervoor al werd vermeld - zijn hoofdhaar, wenkbrauwen en snor in Zwolle zwart had laten verven. Verder droeg hij ter camouflering in die tijd nog een bril. Deze vermomming, zoals ook uit de andere verklaringen blijkt, brak Slomp nu op. Grave vertelde, dat Stap na het inkijken van het persoonsbewijs, de arrestant van dichtbij had bekeken en tegen hem had gezegd; “Daar deugt geen donder van je; je haarwortels zijn licht (of blond) en je haar is zwart”. Te Kieftte, die dit ook had gehoord, wist verder nog te vertellen dat Slomp de vraag of hij ook wapens bij zich had ontkennend had beantwoord. Zelf vertelde Slomp onmiddellijk ter plaatse op wapens te zijn gefouilleerd. Als hij maar de geringste beweging maakte of zijn armen liet zakken, had Stap bedreigd met: “Ik schiet je door je donder, ik schiet je dood”, wat gepaard ging met vloeken en schelden. Hierna was hij naar de marechausseekazerne aan de Barchemseweg te Ruurlo overgebracht.⁵⁵ Een monteur van het elektriciteitsbedrijf Berkelstreek, Frits Toevank, die betrokken was bij hulp aan onderduikers, was juist op het moment van de arrestatie van Slomp voor het huis van de familie Klomp bezig aan een schakelkast in de Dorpsstraat en daardoor getuige van dit voorval.⁵⁶ Omdat Toevank als verzetsman wist dat Slomp in Ruurlo ondergedoken was, ging hij zo snel mogelijk naar de marechausseekazerne om daar een marechaussee, die ook banden met het verzet had, dit te berichten.⁵⁷

Het verhoor

Toen de marechaussees met hun beide arrestanten bij de kazerne aankwamen was daar een andere zwarthandelaar, G. K.E., onder bewaking buiten bezig met corvédiensden. Hij had meteen begrepen dat de hem onbekende man een nieuwe arrestant van Stap was. Slomp moest zich in aanwezigheid van verschillende politiemannen op zijn sokken na geheel uitkleden om hem aan het lijf te kunnen fouilleren. Daarbij vond Stap onder zijn kleren een door hem geschreven en een getypt exemplaar van een illegale brochure, getiteld *Mogen wij zoo verder gaan?*, dat anti-Duits was op een godsdienstige grondslag. Deze brochures waren bestemd voor boekdrukkers om door hen te worden vermenigvuldigd. Omdat andere exemplaren hiervan

al bij collega-drukkers waren, verscheen deze brochure ondanks Slomps gevangenschap nog tijdens zijn hechtenis.⁵⁸ Stap constateerde dat de schrijver van de brochure anti-Duits was en dat de inhoud daarvan tegen de Nieuwe Orde was gericht. Volgens Grave had zijn collega zich nogal druk gemaakt over dit pamflet. Voor het goede begrip is het daarom gewenst hier iets meer over de inhoud te vertellen. Slomp richtte zich daarin niet alleen tot het gereformeerde kerkvolk maar ook tot zijn collega's, die uit angst nalieten de nationaalsocialistische leer, de Arbeidsdienst en de Arbeitseinsatz in eigentijdse preken te veroordelen. Daaraan weet hij de terugloop in de kerkgang. Verder wees hij op het belang van het leven als calvinist, eventueel tot in de dood. Daarnaast nam hij het de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland kwalijk dat deze zich tijdens de oorlog niet meer met zijn eigenlijke taak bezig hield. In plaats daarvan besteedde de synode tot zijn ergernis veel tijd aan dogmatische discussies over de kwestie rond de Kamper hoogleraar K. Schilder. Volgens Slomp was het beter plannen te maken voor de toekomst van de kerk na de oorlog en nu bidstonden uit te schrijven vanwege de Jodenvervolging. Het bioscoop- en schouwburgbezoek veroordeelde hij al evenzeer, omdat daar de Duitse propaganda werd uitgedragen.

Behalve de brochure vond Stap onder Slomps bescheiden uiteraard nog zijn persoonsbewijs, dat op naam stond van Roelofsen, meubelhandelaar aan de Utrechtseweg no 152 te Oosterbeek. Dat was de naam, die hij bij zijn aanhouding had opgegeven. Toen Stap echter zijn vingerafdruk met die op het persoonsbewijs vergeleek, ontdekte hij al snel dat Slomp niet de persoon was waarvoor hij zich uitgaf. Het was een echt persoonsbewijs dat van een foto van Slomp was voorzien. Grave wist in dit verband nog te vertellen dat Stap met de gemeente Oosterbeek over het persoonsbewijs had getelefoneerd en dat hem was verteld dat het betreffende document daar al geruime tijd werd vermist. Na deze ontdekking was Stap op Slomp afgestapt en had hij gezegd: "Zie je nu wel dat het vals is, beken nu maar wie je bent". Hoewel de gearresteerde daarna had meegedeeld dominee Slomp uit Hardenberg en de schrijver van de brochure te zijn, had Stap dit in beide gevallen niet geloofd.⁵⁹ Dat was een geluk omdat hij anders had kunnen weten dat dominee Slomp dezelfde was als de veel gezochte Frits de

Zwerver, wiens naam als auteur onder de brochure stond. Volgens Slomp had hij daarop gezegd: “Beken nu maar dat je die Jood uit Enter bent en zeg nu maar met wie je in verbinding staat”. Tijdens het twee uur durende verhoor bleef Stap dreigen met doodschieten, wat opnieuw gepaard ging met vloeken en schelden, razen en tieren. De twee zwarthandelaren verklaarden eveneens te hebben gehoord dat Stap tijdens het verhoor nog al te keer was gegaan en had gedreigd. G. K.E. had dit zelfs buiten kunnen horen, terwijl Te Kieftte hem vanuit zijn cel onder meer woordelijk had horen zeggen: “Als je de waarheid niet zegt, schiet ik je hartstikke tegen de muur kapot”. Met dit al had Stap hem niet geschopt of geslagen of op enige andere wijze gepijnigd. Na afloop van het verhoor werd Slomp voor ongeveer een half uur ingesloten in de cel, waarin zwarthandelaar G. K.E. daarvoor had gezeten. Hij zag toen kans een aantal in zijn schoenen verstopte distributiekaarten weg te werken. Voor G. K.E. was het evenals voor Stap inmiddels wel duidelijk dat Slomp een politieke gevangene was. Grave vertelde in dat verband dat Stap had opgemerkt dat Slomp direct naar Arnhem moest worden overgebracht, omdat hij volgens hem een gevaarlijk iemand was. Tegen zijn gewoonte in had hij zelfs gevraagd om assistentie van een extra marechaussee bij de overbrenging. Omstreeks zeven uur brachten zij die avond de geboeide Slomp per trein naar de Strafgevangenis te Arnhem, ook bekend als de Koepel(gevangenis). Hij werd onder nummer 1102 ingeschreven en ingesloten in cel 56.⁶⁰

De lezing van Stap over het gebeurde

Welke lezing gaf Stap zelf nu van deze zaak na het horen van de verklaringen van de ondervraagden? Hij vertelde dat Slomp met een grote koffer achterop zijn fiets op 1 mei in de namiddag vanuit de tegenovergestelde richting was komen aanrijden. Daarop had hij hem staande gehouden om de koffer in economisch opzicht te kunnen controleren. Voor zover hij zich overigens herinnerde had hij dit samen met zijn collega Grave gedaan. Hiermee wilde hij de verklaring van Te Kieftte weerleggen, die uitdrukkelijk had gesteld dat Stap Slomp in zijn eentje had gearresteerd.

Bij het fouilleren had Stap naar zijn zeggen enkele gebandelerde pakjes shagtabak op Slomp gevonden. Daarna had hij

naar zijn persoonsbewijs gevraagd volgens welk hij te maken had met Roelofsen uit Oosterbeek. Toen Slomp dit persoonsbewijs uit zijn portefeuille haalde, had Stap gezien dat daarin vier of vijf tabakskarten waren geborgen, althans meer dan Slomp kon verantwoorden. Omdat hij geen behoorlijke en aannemelijke verklaring had voor de herkomst van de pakjes shagtabak en het bezit van tabakskarten had Stap hem wegens overtreding van de distributievoorschriften aangehouden. Het kon volgens Stap wel zijn dat hij Slomp er op had gewezen dat hij zijn haar had geverfd, maar hij ontkende daar heftig op te hebben gereageerd. Daarna had hij de arrestant laten weten hem naar Ruurlo mee te nemen. Om wapengebruik te voorkomen had hij hem volgens zijn gewoonte gewaarschuwd dat hij bij een vluchtpoging op hem zou schieten.

Stap ontkende pertinent Slomp met getrokken pistool te hebben aangehouden en dat zijn eerste woorden waren geweest: "Ik ken U, U bent een ondergedoken Jood, K.P.-er uit Enter" of iets dergelijks. Hij beweerde hem alleen voor economische controle te hebben aangehouden. Tevens sprak hij tegen bruut tegen hem te zijn opgetreden en dreigementen te hebben geuit. Hooguit zouden er misschien 'enige min of meer ongepaste woorden zijn gebezigd' om dit alles kracht bij te zetten. Wel klopte het dat hij hem meteen had gefouilleerd, waarna hij hem ongeboeid naar de marechausseekazerne had overgebracht. Daar had hij dit nogmaals grondig gedaan, omdat hij hem voor een zwarthandelaar hield die losse bonnen probeerde te verbergen. Daarbij was een getypte brochure ontdekt, waarvan de schrijver anti-Duits was en de inhoud tegen de Nieuwe Orde was gericht. Stap had toen nog niet geweten, dat de arrestant zelf de schrijver was.⁶¹ Onder de brochure stond namelijk vermeld 'Frits de Zwerver. Nederland. April '44'.

Vervolgens had Stap met Oosterbeek gebeld om te weten te komen hoe Roelofsen daar bekend stond en om tevens een onderzoek in zijn huis te doen. Hem zou zijn geantwoord dat een persoon van die naam geheel onbekend was, waaruit Stap had opgemaakt dat hem een vals persoonsbewijs was overhandigd.⁶² Hij achtte het niet uitgesloten dat hij zekerheidshalve nog een vingerafdruk had afgenomen. Hierna had Slomp zonder dat Stap daartoe pressie op hem uitoefende, verklaard dat het persoonsbewijs inderdaad vals was en dat hij

Fredrik Slomp, predikant uit Enter⁶³ was. Stap ontkende hem naar aanleiding van deze bekentenis met zijn dienstpistool te hebben bedreigd en te hebben gezegd, dat hij nu maar moest toegeven een Jood uit Enter te zijn. Waarschijnlijk konden de vier collega's, die daarbij aanwezig waren geweest, dit volgens hem nog wel bevestigen. Opmerkelijk genoeg noemde Stap in dat verband niet de naam van zijn toenmalige formele superior, de adjunct-onderofficier van de Ruurlose marechaussee J. Kroese⁶⁴ (waarover hierna meer), hoewel die toen waarschijnlijk nog wel in de kazerne aanwezig was. Hierna had Stap de arrestant op grond van zijn dienstvoorschriften dezelfde dag nog overgebracht naar de SD te Arnhem en ter beschikking gesteld, omdat hij toen toch ambtshalve naar deze plaats moest. Naar zijn zeggen had hij er verder niet bij stil gestaan welke gevolgen deze overbrenging en aflevering bij de SD voor dominee Slomp konden hebben. Dit is een wel zeer onwaarschijnlijke bewering aangezien bij de voorbereiding van het proces tegen Stap aanleiding werd gezien zelfs een apart dossier aan te leggen inzake de bijzondere opdrachten, die hij voor de SD zou hebben uitgevoerd. In werkelijkheid, zo bleek later, ging het hier vooral om opdrachten van Feenstra. Hij was echter evenmin onbekend bij de leider van de SD Dienststelle Arnhem, L. Heinemann.⁶⁵

Toen Stap in 1949 opnieuw werd gehoord, omdat hij tegen zijn veroordeling van 6 oktober 1948 een beroep in cassatie had ingesteld, kwam onder meer de arrestatie van Slomp weer aan de orde. In verband daarmee ontkende Stap, in weerwil van de getuigenverklaring van Te Kiefte, opnieuw Slomp te hebben bedreigd met doodschieten. En dat, zo voegde hij er nu op eens aan toe, "ondanks het feit, dat ik vermoedde dat deze een Joodse KP-er was". Dat Stap wel degelijk placht te dreigen met executeren zoals Te Kiefte had beweerd, was nog op 10 februari 1945 gebleken bij de arrestatie van B. Norde toen Stap volgens een ooggetuige daarmee ook had bedreigd. Stap was de Duitsers toen behulpzaam bij de arrestatie van zes illegale werkers, van wie er door toedoen van de voornoemde Heinemann uiteindelijk twee zouden sneuvelen. In verband daarmee gaf het verzet van hogerhand opdracht Stap geruisloos te ontvoeren en werden daarvoor twee mensen naar Ruurlo gestuurd. Toen de uitvoering van dit plan te moeilijk bleek, wilde men hem in

plaats daarvan doodschieten, voor de vijfde maal binnen nauwelijks een jaar. Uit vrees voor de consequenties die dit voor de bevolking kon hebben werd daar van afgezien.⁶⁶

Het verzet komt in actie

Al terwijl Slomp nog in Ruurlo gevangen zat lichtte marechaussee Kroese, de toenmalige afdelingscommandant van de afdeling Ruurlo van het marechaussee-gewest Arnhem, het verzet hier over in. Zodra hij had gehoord dat Stap iemand had aangehouden, was hij namelijk naar het bureau gekomen om te zien wat er gaande was. Toen hij begreep dat ds. Slomp de arrestant was wist hij in tegenstelling tot Stap maar al te goed dat het hier om de veel gezochte Frits de Zwerver ging. Daarop verliet hij de kazerne weer en ging hij per fiets rechtstreeks naar de gereformeerde predikant van Lochem, J. Kapteyn, om hem te waarschuwen. Deze was zelf nauw bij de illegaliteit betrokken.⁶⁷ Kapteyn had veel aan Kroese te danken doordat die hem van de situatie bij Feenstra en Stap op de hoogte hield, waardoor hij bijvoorbeeld tijdig over voorgenomen razzia's werd geïnformeerd. Om aan dergelijke gegevens te komen had Kapteyn Kroese geadviseerd zoveel mogelijk contact met Duitsers en NSB-ers te houden. Dat hij hierdoor in ongenade viel bij het publiek had Kroese alleen maar aangenaam gevonden en zelf ook aangedikt. Leden van de verzetsgroep Brouwer, waartoe Kroese zelf behoorde, wisten later te vertellen dat hij meermalen onderduikers had gewaarschuwd en dat hij wist van de onderduik van twee Joden, die hij van bonnen had voorzien. Zijn collega Grave vertelde de Zuiveringscommissie dat ze 's nachts enkele onderduikers hadden gezien en dat Kroese toen met hem had afgesproken dit te zullen verzwijgen.⁶⁸

Na het nieuws van Kroese heeft Kapteyn meteen een KP-ploeg naar het station van Zutphen gedirigeerd om te proberen Slomp daar bij aankomst te bevrijden.⁶⁹ De ploeg kwam juist te laat, want de trein naar Arnhem was net vertrokken.⁷⁰ De plaatselijke verzetsgroep in Ruurlo was eveneens al snel op de hoogte gebracht van het gebeurde en beraadde zich enkele uren later over wat mogelijk was. Hoogstwaarschijnlijk was Kroese de politieagent, die hen 's avonds waarschuwde om Slomp niet uit de marechausseekazerne te bevrijden omdat hij al naar de SD te Arnhem op transport was gesteld. Daarvoor had men van

hogerhand opdracht gekregen.⁷¹ Ds. Kapteyn zocht mevrouw Slomp de volgende dag op om haar over de arrestatie van haar man in te lichten. Zij vertelde haar kinderen meteen wat er was gebeurd.

Zodra de leider van de LO van Gelderland, E.H.J. Boven, de leider van de regio Oost-Nederland van de LKP, L. Scheepstra (schuilnamen Gjalt, Gijs, Jelt, Bob en Van Houten)⁷² had gewaarschuwd stond het vast dat men Slomp uit de Koepel zou bevrijden. Het ging om een van de grote mensen van de LO, die bovendien ontzettend veel namen kende. Scheepstra zocht op de avond van 2 mei contact met onderwijzer J.J. van Veldhoven, die als bibliothecaris in de gevangenis werkte en daar voor hem hand- en spandiensten verrichtte, maar voor ieder ander een doodgewone ambtenaar was.⁷³ Van Veldhoven was een vriendelijk en zachtmoedig man, van wie men niet snel een verzetshouding zal hebben vermoed. Hij had zijn werkvertrek in het cellengedeelte.⁷⁴ Het was bepaald niet ongevaarlijk wat hij deed, te meer daar huismeester J. Dijksterhuis vanwege zijn pro-Duitse houding en contacten met de SD het de bewaarders onmogelijk probeerde te maken om iets voor de politieke delinquenten te doen. Vanwege de slappe houding van directeur J.L.C. Lignian was Dijksterhuis in feite degene die de leiding had van de Strafgevangenis.⁷⁵

Enkele maanden eerder waren verzetsmensen erin geslaagd iemand uit deze Koepelgevangenis te bevrijden. Op 18 februari kwamen Th[eo] Dobbe (schuilnaam Hans en oom Jan)⁷⁶ en J.B. Gerritsen (schuilnaam Tonny) van de KP-Nijmegen, gekleed in SD-uniform en met valse papieren, binnen. Na het uitschakelen van de telefoon tekende ze zelf het ontslagbevel van hun medestrijder Loek Visser, waarna ze hem ongehinderd meenamen.⁷⁷

Slomps verblijf in de Koepelgevangenis

Tegen zijn verwachting kreeg Slomp op 2 mei in de Strafgevangenis bezoek van Stap. Deze kwam hem ondervragen over de distributiekaarten, die in de Ruurlose cel waren gevonden. Zwart-handelaar G. K.E. had, zo vertelde hij tijdens zijn verhoor, na het vertrek van Slomp bij terugkeer zijn cel opgeruimd. Toen hij de stromatras had opgeschud had hij tussen de planken en het kussen ongeveer zes bonkaarten gevonden: enkele suikerbonnen en enkele tabakskarten. Omdat hij begreep dat de dominee deze

kaarten daar had verstopt, had hij zijn vondst meteen aan Stap meegedeeld. Dit was naar zijn zeggen nog voordat de arrestant naar Arnhem werd overgebracht. Nauwelijks te geloven is G. K.E.'s bewering dat hij er op dat moment niet bij had stil gestaan dat dit voor Slomp bezwarend kon worden. Wellicht probeerde hij zo een witvoetje te halen.

Grave kwam met een ander verhaal. Hij herinnerde zich dat G.K.E. de volgende morgen had geroepen: "Stap, kom eens kijken, de hele cel ligt vol met bonkaarten!". Vervolgens zou deze gevangene met een handvol bonkaarten teruggekomen zijn en zich hebben laten ontvallen dat die van Slomp afkomstig moesten zijn. Voor zover Grave zich herinnerde was Stap die zelfde dag nog naar Arnhem vertrokken om zijn arrestant van de vorige dag daarover te verhoren. Dit alles liep met een sisser af.

Slomp deelde zijn cel met de katholieke letterkundige B.J. Verhoeven uit Arnhem, die er na de oorlog een schets over schreef. Hij had de plaats ingenomen van een naar een andere cel overgeplaatste Joodse winkelier uit een kleine plaats.⁷⁸ Bij binnenkomst had Slomp zonder dramatiek gezegd dat het met hem was afgelopen omdat hij een zware jongen was. Uiterlijk vond Verhoeven hem niet op een predikant lijken, maar omdat hij een lijvig boek over protestantse theologie bij zich had geloofde hij het wel. Het meest opmerkelijk aan hem vond hij zijn haren, die overwegend rossig waren maar ook blauw. Na een of twee dagen had Slomp verteld dat hij was aangehouden door een brigadier, die had gezegd dat hij erbij was, omdat hij 'Jofele Karel' zou zijn.⁷⁹ Nadat Slomp hem over het valse persoonsbewijs en de manuscripten van brochures tegen de Nieuwe Orde had verteld, had Verhoeven geprobeerd zijn zorgen te relativeren. Daarop had Slomp verteld dat de Duitsers hem kenden als Ome Frits. Er ontstond tussen de celgenoten een echte band. Slomp wijdde Verhoeven op diens verzoek in enige leerstukken van het calvinisme in, zoals dat van de predestinatie.⁸⁰

Op 3 mei informeerde Van Veldhoven, die door zijn werk gemakkelijk toegang had tot de gevangenen, Slomp over het intussen beraamde plan van Scheepstra om hem uit de Koepel te bevrijden. Slomp liet daarop doorgeven: "Waag niet het leven van de jongens om mij eruit te halen. Ik houd het hier wel uit". Scheepstra en de zijnen dachten daar anders over en gingen er vanuit dat zijn ware identiteit vroeg of laat ontdekt

zou worden. Bovendien was het de vraag of hij, die honderden verzetsmensen bij hun echte namen kende, onder martelingen zou kunnen blijven zwijgen. Daarnaast noemde Scheepstra als motief voor de bevrijdingsactie dat het voor de hele beweging ‘een opkikker voor het moreel’ zou zijn, omdat ze de nodige tegenslagen hadden gehad, in de vorm van arrestaties en doden, terwijl de Geallieerden ook maar op zich lieten wachten.⁸¹ Bij het leggen van contact was Van Veldhoven op een soortgelijke wijze te werk gegaan als eerder bij Henk Kruithof, die hij de dag na zijn arrestatie op 14 april had benaderd met de vraag of hij Nico de Lange (schuilnaam van E.H.J. Boven) kende. Nadat aan Slomp was gebleken dat hij Van Veldhoven kon vertrouwen had Van Veldhoven Slomp geregeld opgezocht, brood en chocolade bezorgd en ook Franse studieboeken voor hem geregeld. Omstreeks 2 mei heeft Van Veldhoven aan Kruithof verteld dat Frits de Zwerver ook in de Koepelgevangenis zat. In verband met de plannen voor een gevangenskraak probeerde hij hen later zelfs in dezelfde cel te krijgen. Kruithof had namelijk weten door te geven dat hij het niet langer uithield en dat hij door de aanpak van de SD namen moest noemen.⁸² Om Slomps vertrouwen te winnen had Van Veldhoven de groeten van Bob overgebracht. Nadat Slomp op zijn beurt eerst wat terughoudend was geweest, had hij evenals Kruithof begrepen dat Van Veldhoven te vertrouwen was.

Op de volgende dag verhoorde een Duitse SD-er Slomp op een zeer correcte wijze zonder enige bedreiging over het valse persoonsbewijs en de brochures die in Ruurlo waren gevonden. Volgens zijn eigen verklaring heeft Slomp daarbij veel meer last gehad van de Nederlandse typiste, die daarbij aanwezig was. Zij had op allerlei manieren getracht een valletje voor hem open te zetten door zich herhaaldelijk in het verhoor te mengen en allerlei op- of aanmerkingen te maken.⁸³ Al met al kreeg Slomp de indruk, dat de SD-er weinig ophad met de hele zaak en dat hij met zijn verklaring tevreden was. Slomp geloofde daarom dat de Duitsers kennelijk al evenmin als Stap wisten wie hij werkelijk was. Verhoeven herinnerde zich later nog dat hij pas tegen de avond terugkwam als een opgewekte forens, die een goede dag had gehad. Iets wat Slomp verbaasde, omdat bekend was dat ds. Slomp en Ome Frits een en dezelfde waren. Hij was er namelijk van op de hoogte dat aan een jongen uit Heemse, die

op de vraag of hij Ome Frits kende ontkenkend had geantwoord vervolgens de vraag of hij dan niet dominee Slomp kende, was voorgelegd.⁸⁴ Hij vond het overigens wel verbazingwekkend, omdat er een heel dossier over hem moest klaar liggen. Dat dit inderdaad zo was hield verband met de onderlinge afspraak dat gearresteerde kameraden, die op vrije voeten waren, konden 'beschuldigen'. Het speet Slomp wel dat 'zijn jongens' niet hadden geweten dat hij, tegen de gewoonte in, te voet met een gewapend geleide naar het verhoor in het SD-kantoor aan de Utrechtseweg was gebracht, zodat ze hem gemakkelijk op straat hadden kunnen bevrijden.⁸⁵ Kort daarna kwam een cipier aan zijn medegevangene Verhoeven vertellen, dat hij een bad mocht nemen. Doordat hij ongewoon lang moest wachten voordat de deur van de doucheruimte weer werd geopend kwam hij bijna in ademnood. Toen Verhoeven eindelijk werd verlost ging hij de badman te lijf en dreigde hij zich over dit voorval bij de gevangenisautoriteiten te beklagen. De badman reageerde hierop met ijzige gelatenheid en met een zweem van een glimlach. Bij terugkeer in de cel merkte Verhoeven al gauw aan de raadselachtige glimlach van Slomp dat hij intussen bezoek had gehad. Van Veldhoven zal hem toen nader over de plannen voor een overval hebben ingelicht.

Met uitzondering van wat Verhoeven vertelde krijgt men uit de bestaande beschrijvingen ten onrechte de indruk, dat Slomp gerust was op een goede afloop. Deze indruk is onjuist. In werkelijkheid heeft Slomp, naar hij later vertelde, in de Koepelgevangenis soms vreselijke dieptemomenten gekend, waarop hij dacht dat zijn gevangenschap het begin van het einde was en dat hij zijn vrouw en kinderen nooit weer terug zou zien. Daarnaast beleefde hij er hoogtepunten als hij in zijn bijbeltje las en het gewoon leek of God met hem praatte.⁸⁶ Op een nacht had hij 's nachts een vreemd geluid gehoord, dat hij niet kon thuisbrengen. Toen hij de cipier daar de volgende dag naar had gevraagd, had die geantwoord: "Vandaag worden er acht doodgeschoten, ze hebben de hele nacht met elkaar zitten zingen".⁸⁷

De voorbereidingen voor de bevrijdingsactie

Begin 1944 bestond er geen KP-Arnhem, terwijl de voor de hele Veluwe bedoelde KP-Apeldoorn⁸⁸ pas kort daarna was geformeerd. Daarom besloot Scheepstra de KP-Enschede onder

leiding van Johannes ter Horst (schuilnaam Johannes)⁸⁹ in samenwerking met de KP-Frits (schuilnaam van Reindert van der Haar) uit Utrecht in te schakelen. Omdat hij deel uitmaakte van de Top van de LKP en bovendien in Arnhem een bekende was, was het Scheepstra verboden zelf deel te nemen aan de daadwerkelijke overval. Dit vanwege de risico's die dat ook voor de hele organisatie zelf met zich mee zou brengen.

Johannes ter Horst en diens vriend Geert Schoonman (schuilnaam Rooie Geert)⁹⁰ hadden op 22 maart met Piet Alberts (schuilnaam Blonde Piet) en twee leden van de Raad van Verzet uit Utrecht op dit gebied eerder ervaringen opgedaan. Toen hadden zij met succes Fons Gerard en Piet van Dijk, die op 13 maart door verraad van een provocateur waren gearresteerd en ter dood waren veroordeeld, uit het Huis van Bewaring te Almelo bevrijd.⁹¹ Doordat Ter Horst kort daarna voor de LKP ging werken kon Scheepstra nu de KP-Enschede inschakelen.⁹² Het tijdstip voor de overval te Arnhem werd gepland op vrijdag 12 mei tussen 12.00 uur en 14.00 uur, omdat, volgens Van Veldhoven, de bewaking dan niet zwaar was.⁹³ Verder zorgde Van Veldhoven tijdens de voorbereidende besprekingen voor gedetailleerde situatietekeningen van de gevangenis en het interieur van de Koepel. Mevrouw R. Welmers-de Regt, ook wel Ma genoemd, bewoonde samen met haar man H. Welmers, die verpleegkundige was bij de psychiatrische inrichting Wolfheze, het huis 't Hoekske, dat als dependance van 't Hemeldal dienst deed. Volgens haar zou de overval voor een deel ook bij hen onder een vreselijke spanning zijn voorbereid. Zij beweerde zelfs met de plattegrond van de Koepel onder haar kleren geslapen te hebben. Verder herinnerde zij zich nog dat een groep uit Wolfheze en Oosterbeek op zondag 7 mei vooraf op verkenning uit was geweest.⁹⁴

In verband met de voorgenomen bevrijdingsactie moest het hele gezin Slomp op 10 mei uit veiligheidsoverwegingen onderduiken. Mevrouw Tj. Slomp-ten Kate nam haar intrek bij dokter A.A. Oostenbrink te Velp.⁹⁵ De kinderen werden zonder enige uitleg, wat bij hen thuis zeer ongebruikelijk was, uit logeren gestuurd. Zoon Jan (toen 11 jaar) ging naar ds. P.H. Wolfert van Mariënberg, die nauw bij het verzet was betrokken,⁹⁶ en dochter Janke (toen 14 jaar) naar mevrouw Bijl-de Jongh in Zwolle, wier man toen al in het concentratiekamp

Neu-Brandenburg gevangen zat.⁹⁷ Het werd voor allen het begin van een reis langs verschillende onderduikadressen. Mevrouw Slomp kreeg kort daarna een nieuw persoonsbewijs op naam van Maria Aleida Jansen uit Gorssel, Janke werd Ankie ten Kate uit Groningen, terwijl Jan vanaf die tijd als Jan de Jong uit Hoogeveen door de wereld ging.⁹⁸

Om in de gevangenis te komen zouden Ter Horst en Schoonman, vermomd als marechaussees, E.J.H. Saathof (schuilnaam Harry) als arrestant bij de gevangenis afleveren onder het mom dat deze zwarthandelaar de volgende dag in Nijmegen voor het Economisch Gerechtshof moest verschijnen.⁹⁹ Saathof, voor wie dit de eerste keer was dat hij aan een dergelijke actie deelnam en die 'een felle op dit gebied' was, nam de plaats in van Alberts, die verhinderd was.¹⁰⁰ Over het aantal overvallers lopen de bronnen uiteen. Volgens Kruithof, die bij deze overval ook werd bevrijd, ging het in totaal om negen man. Abbink acht dit het maximale aantal.¹⁰¹ Het opsporingsbevel dat naderhand uitging sprak van 'ongeveer zeven personen', terwijl in het register van de gevangenis acht à tien man werden genoemd.¹⁰² Twee lijstjes in de archieven van de Stichting 1940-1945 en van de Stichting LO-LKP vermelden maar liefst elf personen. Dit is een aantal dat onmogelijk samen met twee bevrijde mannen in de twee auto's, waarmee de overval werd uitgevoerd, kon worden getransporteerd.¹⁰³ Van Hulzen en Goede komen op tien man uit. Zo ook Hof, zij het dat hij in dat verband drie andere namen vermeldt dan door deze auteurs worden genoemd.¹⁰⁴ J.M. Snoek, indertijd leider van de LO-Heelsum, schreef in zijn dagboek dat het inclusief de twee bevrijde gevangenen om 'een stuk of twaalf mannen' ging.¹⁰⁵ Aangezien het onderzoek tot nu toe niet geleid heeft tot zekerheid met betrekking tot het vaststellen van de feitelijke deelnemers aan de overval volgen hier alle namen die in verschillende bronnen werden gevonden. Behalve Scheepstra, die het plan regisseerde, Ter Horst, Schoonman en Saathof namen deel Freerk Postmus (schuilnaam Jan de Groot) en J.H. Heerdink (schuilnaam Henk Visser) van de KP-Enschede. De KP-Utrecht leverde R.G. van der Haar (schuilnaam Frits)¹⁰⁶, B.G. Kok (schuilnaam Bart), Piet Wortel, Jan van der Gaag¹⁰⁷ en H.H. Sibbert (schuilnaam Duitse Hans), terwijl Joop Abbink (schuilnaam Apeldoornse Joop)¹⁰⁸ er op het laatst op 11 mei alsnog bij werd betrokken.¹⁰⁹

De KP-ers maakten bij de overval gebruik van twee auto's: de Opel Olympia van Zwarts en een luxe Ford V8, die op benzine reed. Het was een kostbaar bezit voor het verzet, waar toen moeilijk aan te komen was.¹¹⁰ Adr. C. Nagtegaal (schuilnaam Jen) en H. Nuis (schuilnaam Huug) van de groep van P.M. Verburg (schuilnaam Rooie Piet) hadden de Ford kort daarvoor in Nagtegaals woonplaats Mijdrecht van de Duitsers gestolen en aan Scheepstra overgedragen. Zij pleegden deze diefstal, die zij als bewijs van hun durf hadden gepleegd om ondanks hun gebrek aan ervaring op die basis toch door hem tot de KP te worden toegelaten. Met hetzelfde doel poogden zij eerder een teerfabriek te Uithoorn in brand te steken, maar dat was mislukt.¹¹¹ Uiteraard moesten de KP-ers met het oog op de overval voor eigen lijfsbehoud over pistolen beschikken.¹¹² Hier was Scheepstra op een bijzondere manier aan gekomen. Hij had deze wapens gekregen van W. Spanhaak, die koerier van de LO en enkele andere verzetsgroepen was. Als lid van de inmiddels opgeheven burgerwacht van Zwolle verbleef hij regelmatig op de zolder van het politiebureau daar, waar de wapens van de burgerwacht nog lagen. Om te zorgen dat ze niet in Duitse handen zouden vallen had hij deze beetje bij beetje elders veilig opgeborgen en bij daartoe geschikte gelegenheden uitgedeeld.¹¹³

Drie mannen van de KP-Twenthe, Johannes, Geert en Harry, waren op woensdagavond al voor overleg naar het vaste ontmoetingspunt van het Arnhemse verzet gekomen. Dat was de woning van mevrouw H. Spieksma-Schuiling (schuilnaam tante Spiek) op het Eusebiusplein. Zij stuurden Postmus, die toen bij haar in huis was, op donderdag 11 mei er op uit om bij opperwachtmeester C. van der Wel in Westervoort en zijn collega G.B. Reuver in Didam marechaussee-uniformen op te halen.¹¹⁴ De bevrijdingspoging zelf zou echter vanuit 't Hemeldal in Oosterbeek worden uitgevoerd.¹¹⁵ Afsproken was dat daar op 11 mei 's avonds om half zeven nog een laatste bespreking met alle KP-ers zou worden gehouden. Die middag waarschuwde Van Veldhoven echter de gebroeders Boven dat dit plan niet kon doorgaan.¹¹⁶ Hij had van de badmeester gehoord, dat Slomp de volgende dag door de SD naar de Strafgevangenis te Scheveningen¹¹⁷, beter bekend als het Oranjehotel, zou worden overgebracht. Dit wees er op dat de SD kennelijk meer wist over de ware identiteit van Slomp. Scheepstra besloot daarom

de overval nog diezelfde avond uit te voeren. Het lukte de KP-Twenthe niet om H.H. Michel (schuilnaam Kleine Koos) en D.H. van Harten (schuilnaam Klaas) tijdig op de hoogte te stellen. Zodoende kon het gebeuren dat deze twee KP-ers de volgende ochtend bij aankomst in Arnhem onmiddellijk rechtsomkeert moesten maken, omdat daar, zo kort na de overval, alles in staat van alarm verkeerde.¹¹⁸ Hun plaats werd op het laatst ingenomen door Abbink, de latere adjudant van Scheepstra. W. Spanhaak¹¹⁹, de broer van de toen reeds zwaar gezochte verzetsman Gerard Spanhaak (schuilnaam Gerrit) van de LO,¹²⁰ was Abbink, gekleed in een uniform van een boswachter rond half zes in Apeldoorn. Abbink woonde daar met zijn vrouw in bij zijn ouderlijke huis aan de Lammerweg. Spanhaak kwam met zijn fiets om de hoek van het huis over het tuinpad aangelopen en trof daar mevrouw C.E.J. Abbink-van Barrelo aan. Toen hem duidelijk was dat zij Joops vrouw was had hij geheimzinnig geglimlacht en op een geheimzinnige, bijna kinderlijke manier aan haar een briefje overhandigd dat in zijn laars verstopt gezeten had. Abbink, die vanaf de achtertuin kwam aanlopen zag dit alles gebeuren. Op het briefje stond alleen te lezen: ‘Kom onmiddellijk. Bob’.¹²¹ Omdat Abbink gewend was dagelijks heel hard te fietsen en de treinreis door de overstap in Dieren te lang zou gaan duren, is hij op grond van deze summier informatie als vanzelfsprekend rechtstreeks naar de woning van tante Spiek in Arnhem geracet. Bovendien was het die dag ook mooi weer. Tante Spieks huis was het ‘hoofdkwartier’ van Bob. Als gevolg hiervan stonden Chr.F. Boven en Postmus tevergeefs op hem te wachten op station Oosterbeek, dat dichtbij ’t Hemeldal lag, en maakten zij zich zorgen toen hij daar niet verscheen. Een verbaasde tante Spiek zei tegen Abbink: “Joh, wat doe je hier? Je had toch al lang in Oosterbeek moeten zijn!” Zij vertelde hem dat hij daar vóór 19.00 uur bij ’t Hemeldal werd verwacht. Nadat zij hem de weg naar het rusthuis had gewezen, heeft Abbink snel zijn weg vervolgd. Hij arriveerde als laatste en trof er de KP-ers aan, van wie velen voor hem onbekend waren. Hij maakte nog juist mee dat de plattegrond, aan de hand waarvan Scheepstra zijn laatste instructies gegeven had, werd opgevouwen, waarna alle jongens opstonden. Ter Horst keek de kamer rond, kwam naar Abbink toe en zei, hem aanwijzend: “Jij gaat met mij mee”. Op dat moment had Abbink alleen nog

maar een vermoeden dat het om een overval ging. Dat vermoeden bleek juist te zijn.¹²² Ook ontmoette Abbink daar nog G. Spanhaak, die op die middag toevallig bij 't Hemeldal was en die Evert (Nico) Boven vlak voor vertrek assistentie verleende bij het monteren van het Duitse nummerbord en het bord met POL (Polizei) op de Ford.¹²³

Eerder die middag was tot ieders schrik plotseling iemand de laan naar het rust- en herstellingsoord 't Hemeldal op komen fietsen. Er was geen reden voor schrik, het bleek de LO-leider van Oosterbeek, E.J. Gerritsen te zijn, die voor een van de vaste adressen in Wageningen bonkaarten kwam afhalen. Nico Boven was LO-leider van geheel Gelderland. Daardoor was 't Hemeldal namelijk het centrum van waaruit maandelijks de distributiekaarten voor alle onderduikers in Gelderland en Overijssel werden verspreid. Gerritsen, die Nico nog had willen spreken, kreeg van hem te horen dat er een belangrijke vergadering gaande was, waardoor Boven hem in de hal, in plaats van zoals gewoonlijk in het kantoor, ontvangen moest.¹²⁴

Kort voor het vertrek omstreeks half acht liep Ter Horst al naar de Ford om geknield bij de treeplank, te bidden om een goede afloop.¹²⁵ Hij reed voorop terwijl Wortel in de Opel op enige afstand volgde. Nadat zij richting Arnhem waren weggereden bleek dat hun auto's sporen hadden achtergelaten. Koerierster N.H. van Roekel (schuilnaam Zus) en Chr.F. Boven veegden daarom met stoffer en blik de weg vanaf de Graaf van Rechterenweg tot aan de Valkenburglaan die sporen weg.¹²⁶ Intussen reed Scheepstra snel op de fiets naar de gevangenis in Arnhem om alles van nabij te kunnen volgen.

De bevrijding van Slomp en Kruithof uit de Koepel

Omstreeks acht uur meldden de als marechaussees verklede KP-ers zich volgens plan met hun arrestant bij de voorportier. Zij vertelden hem dat zij uit Groningen kwamen en dat hun arrestant de volgende dag voor het Economische Gerechtshof in Nijmegen moest voorkomen. Omdat de afstand vanuit Groningen naar die stad niet in zo korte tijd af te leggen was waren zij, naar hun zeggen, eerder vandaag al uit het noorden vertrokken. De arrestant zou de volgende ochtend vroeg worden afgehaald. Op vertoon van goed vervalste papieren werden ze binnengelaten.

Tegenover de Koepelgevangenis woonde scholier H. Craamer, die ooggetuige werd van het gebeuren. Naar hij later vertelde was hem opgevallen dat de gevangene niet met een Mercedes maar met een Ford werd gebracht.¹²⁷ Omdat er na de drie mannen nog een aantal anderen naar binnen ging had hij begrepen dat er iets bijzonders ging gebeuren. Verder meende hij gezien te hebben dat beide marechaussees met hun linkerhand aan de arrestant geboeid zaten, zodat zij eventueel met hun rechterhand hun pistool zouden kunnen trekken. In werkelijkheid was dit niet het geval aangezien Schoonman linkshandig was en met zijn rechterhand aan Saathof vastzat. Verder had het volgens Craamer gemakkelijk mis kunnen gaan, doordat het autoportier tijdens de overval op een kier bleef staan. Dit had, zo verhaalt hij, de aandacht van kinderen getrokken, die er zelfs luid over hadden gesproken. Ten slotte was hij blij geweest dat NSB-buren niets hadden gemerkt.¹²⁸

Nadat de KP-ers door de voorportier waren binnengelaten bleek Saathof niet echt geboeid en trokken zij alle drie een pistool.¹²⁹ Dat er wat aan de hand was bleek de voorportier wel toen de andere KP-ers, die in de rapportage van de gevangenis later consequent als ‘burgers’ werden aangeduid, kort daarna ook in de portiersloge binnenkwamen. Toen hij eerst niet meewerkte, kreeg hij onder bedreiging met een pistool bevel het hoofdgebouw te bellen voor verdere doorlating. Vervolgens staken de marechaussees, die hun arrestant weer losjes hadden geboeid, de binnenplaats over naar de ingang van het administratiegebouw. Omdat na 19.00 uur geen vaste binnenportier aanwezig was, werd niet op het telefoontje van de buitenportier gereageerd. Naar later bleek speelde daarbij een rol dat het personeel toen juist bezig was met het oversluiten. Toen de KP-ers zo lang moesten wachten dachten zij dat de portier zich verkeerd gedragen had. Daarom ging Ter Horst terug naar de portiersloge om hem om opheldering te vragen en hem op te dragen nogmaals contact te maken.¹³⁰ Intussen liep Schoonman, met achterlating van zijn zogenaamde arrestant, langs het administratiegebouw waar hij een hulpklerk aan het werk zag. Na tegen het getraliede raam te hebben getikt vroeg hij hem het transport door te laten. Op zijn vraag of ze nog eens open deden, kreeg hij ten antwoord: “Ik verwacht geen transport meer vanavond”. Bovendien was daar inderdaad geen sleutel van de

toegangspoort. In plaats van toegang te verlenen telefoneerde de hulpklerk per huistelefoon naar de kamer van de brigadier om open te laten doen. Hierop werd een bewaarder naar voren gestuurd, die meteen bij het openen van de poort, onder bedreiging met een revolver, het bevel kreeg zijn handen op te steken. Ter Horst liet geen misverstand bestaan over het doel van hun komst en zei: "Dit is een overval". Eindelijk waren zij dan in de vestibule van de verbindingsgang met het cellengebouw. De bewaarder moest voor alle zekerheid het telefoontoestel buiten gebruik stellen, terwijl Schoonman intussen de hulpklerk arresteerde. Bijna ging dit fout doordat de man meende een grap te moeten uithalen. Hij haalde een vulpen uit zijn binnenzak en riep: "Ik ben ook gewapend". Dat had gemakkelijk verkeerd kunnen aflopen, omdat Schoonman bij verdachte bewegingen altijd snel met schieten was.¹³¹

Inmiddels waren de andere KP-ers, die het verloop van een en ander door een ruitje in de portiersloge hadden gevolgd, met de gearresteerde voorportier binnengekomen. De sleutels werden om de hoek van de toegangsdeur uit het sleutelkastje gehaald, waarna Kok¹³² de voorportiers samen met de bewaarder en de hulpklerk in een van de aan weerszijden van de gang gelegen receptiecellen insloot. Terwijl Ter Horst en Schoonman post vatten bij de uitgang overmeesterden twee anderen de brigadier in de kamer van de huismeester en brachten ook hem naar de cel.

Nadat één van de bewakers verteld had welke speciale sleutel voor het openen van de deur naar de Koepel nodig was en hij die had moeten afgeven konden de overvallers het cellencomplex binnengaan. Abbink vertelde later: "Het was een overweldigend gezicht, die grote ruimte met galerijen en trappen waarlangs de cellen lagen." Alberts, die er zelf niet bij was geweest, had van anderen gehoord hoe indrukwekkend de ruimte wel was. Hij verwoordde dit in vrijwel gelijke termen: "Geweldig, zo'n groot gebouw als het was, je voelde je er zo heel klein".¹³³ Voordat Slomp en Kruithof konden worden bevrijd moesten de KP-ers eerst nog de daar aanwezige bewakers en adjunct-directeur J.F. van Eden¹³⁴, wiens kantoor zich links van de toegangsdeur bevond, uitschakelen. Het plan was dat Saathof in zijn eentje de bewakers in de in het midden van het plein gelegen bewakingsloge overmeesteren zou. Dit was een zeer gevaarlijke operatie omdat je bij het benaderen van de loge

geen enkele dekking had. Maar doordat het binnenkomen in de gevangenis ongeveer tien minuten vertraging veroorzaakt had troffen de KP-ers echter bij het betreden van de Koepel de meeste bewakers aan beneden in de hal voor de loge, een in het midden gelegen glazen huisje, terwijl een of twee daar nog in zaten. Die waren juist aangetreden en rapporteerden de brigadier van hun bevindingen bij het oversluiten en gaven de sterkte op.¹³⁵ Ter Horst had inmiddels volgens plan de adjunct-directeur ingerekend, zonder dat deze ook maar enige weerstand bood.¹³⁶ Hierna voerden de overvallers de nieuwe arrestanten af naar de rechts in de gang gelegen cellen 7 en 8 waar ze bij hun collega's werden ingesloten. Daarbij deed zich een moeilijkheid voor. Het lukte hun namelijk niet de sloten van de celdeuren, die zoals gebruikelijk op de knip waren en na het openen uitgesprongen waren, in de juiste stand te brengen om ze hermetisch af te sluiten. Daarom kreeg Kok opdracht achter te blijven en de gearresteerden onder schot te houden.¹³⁷

Nu stond niets de bevrijdingsactie nog langer in de weg. Ter Horst, die de sleutel in zijn hand had en precies wist waar hij wezen moest, stak samen met Abbink met een stevige pas het plein over en ging linksaf naar de eerste metalen spiltrap om op de eerste galerij Slomp uit zijn cel te halen. Aangekomen bij de celdeur opende Ter Horst het schaftluikje en stak met het oog op eventualiteiten, zijn revolver door het gat met de vraag aan de man, die op de rand van zijn brits zat: "Wie bent u?". Snel kwam daarop het antwoord: "Dominee Slomp". Daarop kreeg deze laatste te horen: "Wij komen u halen!" waarna de zware deur werd geopend. Hoewel Slomp van de plannen op de hoogte was, kostte het Ter Horst aanvankelijk nog enige moeite om hem ervan te overtuigen dat ze hem niet voor een verhoor kwamen ophalen, maar dat het echt om een bevrijdingsactie ging, aldus Abbink. Bovendien had Slomp juist zijn onderbroek een wasbeurt gegeven, waardoor hij dit kledingstuk moest achterlaten. Abbink herinnert zich later nog hoe verbaasd hij zelf was over die waanzinnig gekleurde haardos van Slomp. Dat hij daar op zijn klompen stond en hoe sjofel hij er uitzag, 'wel een polderwerker gelijk'. Vooraf had hij gehoord dat Slomp dominee was maar toen hij hem zag dacht hij 'een mooie man is dat'. Voordat Ter Horst de deur in het slot gooide keek hij nog de cel rond of er iets bijzonders lag dat meegenomen moest worden.

Intussen was Abbink met Slomp, die klompen droeg, naar de trap gelopen. Slomp bleef steeds stilstaan om te vragen: “Jongens, is het echt waar?” Waarop zij antwoordden: “Ja hoor, schiet nou maar op, gauw naar beneden”. Hij was over zijn toeren van enthousiasme. Het was al evenmin het goede moment om hen daar te gaan bedanken.¹³⁸

Schoonman en Postmus waren intussen rechtsaf geslagen om Kruithof uit cel 85 te bevrijden.¹³⁹ In tegenstelling tot het gangbare verhaal wist deze gevangene, zoals uit het voorgaande blijkt, wel degelijk dat het de bedoeling was ook hem eruit te halen.¹⁴⁰ Die dag had Van Veldhoven hem verteld dat hij één dezer dagen wel iets merken zou. Voor het wisselen van de wacht had de bewaker de deur op het nachtslot gedaan en hem gewoontegetrouw nog welterusten gewenst. Kruithof had zich echter niet uitgetkleed en uit voorzorg in de cel alles keurig netjes opgeborgen. Hij maakte nog wel enkele benauwde momenten door toen hij de sleutel in de deur hoorde steken en er aan het slot werd gemorreld zonder dat de deur open wilde gaan. De sleutel werd er weer uitgehaald maar werd er daarna tot zijn opluchting weer ingestoken. Schoonman opende de deur en zei: “Maak je maar klaar, dan gaan we weg”. In zijn zenuwen liep Kruithof de trap van de eerste galerij naar het plein aanvankelijk voorbij. Om sneller te kunnen lopen schopte hij zijn klompen uit, die op de vloer kletterden, en volgde hij zijn bevrijders al hollend op zijn sokken. Beneden ontmoette hij Slomp, die toen hij hem zag eerst vroeg: “Ben jij Henk?” omdat hij er zo slecht uit zag.

Juist toen zij er aankwamen om de gang weer in te gaan, viel de tussendeur dicht. Het lukte hun niet deze van binnenuit open te krijgen waardoor zij korte tijd in de rats zaten, en dachten in de binnenste ruimte vast te zitten. Daarop keek Ter Horst door het sleutelgat en zag hij dat Kok nog steeds de receptiecellen stond te bewaken. Om zijn aandacht te trekken floot hij naar hem door het sleutelgat. Daarop liep Kok heel voorzichtig, voortdurend met het pistool op de receptiecellen gericht, langzaam achteruit naar de deur om deze te openen. Iets wat Ter Horst een pracht vertoning had gevonden, aldus Abbink. Achteraf bleek dat de deur aan beide kanten opengedraaid kon worden, maar dat hadden ze in de haast en door de spanning niet opgemerkt.¹⁴¹

Gelukkig had een van de KP-ers intussen ontdekt hoe de cellen afgesloten moesten worden.¹⁴² Ter Horst legde de gearresteerden uit dat hij de cellen waarin zij zich nu bevonden wel moest sluiten, omdat anders de terugtocht voor hen zelf te gevaarlijk was. Daarop liepen de KP-ers door naar het gebouw-tje van de buitenportier, waar beide bevrijde gevangenen zich verder hadden aangekleed. Vervolgens gaf Ter Horst instructies over de verdeling van de passagiers over de twee auto's.

Scheepstra had al die tijd buiten op de hoek van de Lombokstraat en de Utrechtseweg in uiterste spanning de afloop staan afwachten. Op een gegeven moment was er een Duitse militair op hem afgekomen die om een vuurtje vroeg. De soldaat hield hem een minuut of tien aan de praat, zodat hij ondertussen in alle rust de omgeving in de gaten kon blijven houden. "De soldaat vond het zo prachtig", aldus Scheepstra, "dat iemand zo maar met hem wilde praten". Intussen duurde het wachten hem veel te lang en maakte hij zich ernstig zorgen, omdat men voor de hele actie ongeveer tien minuten had berekend. Daarop liep hij richting gevangenis en stond hij op het punt om ondanks de afspraken toch ook zelf naar binnen te gaan. Hij kwam daar juist aan toen de KP-ers met de bevrijde gevangenen naar buiten kwamen. Toen ze hem zagen kreeg hij alleen maar toegevoegd: "Als de donder weg wezen".¹⁴³

Onderduiken en sporen uitwissen

Ter Horst, Schoonman en Saathof reden met Slomp en Kruit-hof in de Ford als eersten weg. Craamer, die al die tijd voor het raam was blijven kijken, vertelt dat uiteindelijk na ongeveer een kwartier rond acht uur een vrij kleine man met zwart haar naar buiten was gekomen, die een regenjas droeg. Toen de bevrijde mannen achterin de auto waren gaan zitten, had de man voorin (dit was Schoonman) hen gefeliciteerd.¹⁴⁴ Toen Slomp tijdens de rit, na enige tijd van sprakeloosheid, uitriep: "Jongens, jullie zijn helden", antwoordde Ter Horst: "'t Ging niet in eigen kracht, dominee".¹⁴⁵ De andere KP-ers waren, zo goed en zo kwaad als dat ging, in de vier persoons Opel gekropen. Abbink zat op de achterbank min of meer op schoot bij anderen. Vooraf was afgesproken dat men niet naar 't Hemeldal zou rijden maar in de buurt daarvan zou stoppen. De route liep via de Utrechtseweg en de Valkenburglaan te Oosterbeek. Aan

het eind daarvan stapten de inzittenden uit om de laatste paar honderd meter door de bossen van de Bilderberg te voet af te leggen. De broers E.H.J. en Chr.F. Boven ving en hen daarop, samen met Zwarts en diens zoon, theologiestudent H.J. (Jan) Zwarts, die zelf tot de Zwolse KP van Beernink behoorde. Daar had een buitengewoon hartelijke ontmoeting plaats.¹⁴⁶ Daarna brachten zij Slomp en Kruithof naar het rusthuis van Zwarts.¹⁴⁷ Zwarts' zoon zou naar eigen zeggen de wapens later achter in de tuin bij 't Hemeldal hebben begraven. Bij een andere gelegenheid beweerde hij dit dezelfde avond nog in de bossen van de Bilderberg te hebben gedaan.¹⁴⁸ Denkbaar is het dat de KP-ers uit Utrecht, die dezelfde avond per trein weer naar huis gingen, uit veiligheidsoverwegingen hun wapens moesten afgeven. In het later verspreide opsporingsbericht stond dat twee van hen drie pistolen hadden.¹⁴⁹

Zo snel als de Ford in Oosterbeek aankwam, zo moeizaam verliep de tocht voor de Opel. De oorzaak daarvan zou pas bij aankomst blijken. Hoewel de inzittenden na enige tijd een lichte schroeilucht roken, kon Wortel de oorzaak niet ontdekken en reed hij maar door, want er kon niet worden gestopt. Ten slotte lukte het hem zijn auto volgens plan op de Valkenburglaan te parkeren om de inzittenden daar te laten uitstappen. Pas toen hij de handrem wilde aantrekken bleek dat deze er de hele tocht op had gestaan. Dit was duidelijk een gevolg van de spanning waaronder hij uit de schuin aflopende Lombokstraat was weggereden. Even later stalde hij opgelucht de auto in de garage van Zwarts.¹⁵⁰ Toen de inzittenden te voet bij 't Hemeldal aankwamen, kwam Frits de Zwerver naar buiten en verwelkomde hij hen, dol van blijdschap, door zijn gevangenis hemd over zijn hoofd te trekken om het vervolgens weg te smijten onder het uitroepen van: "Dát heb ik niet meer nodig" (of woorden van gelijke strekking).¹⁵¹ Eenmaal binnen bedankten hij en Kruithof hun bevrijders voor alles wat ze hadden gedaan. Hun antwoord was dat niet zij maar God zelf daarvoor bedankt moest worden, want zij waren maar Zijn werktuigen geweest. En dat hebben ze, aldus Kruithof, dan ook gedaan. Daarna waren ze lekker in bad gekropen en hadden ze net zoveel kunnen roken als ze wilden.¹⁵²

De Utrechtse KP-ers hebben al snel daarna op station Wolfheze de trein naar de Domstad genomen. Abbink is niet eens

binnen geweest maar is voordat hij naar Apeldoorn terugging op de fiets met Scheepstra via de Parallelweg langs de spoorlijn Arnhem-Utrecht naar tante Spiek gegaan. Omdat zij vanaf de Zuidelijke Parallelweg zijdelings zicht hadden op de hoofdingang konden zij in het voorbijgaan zien dat het nog steeds rustig was bij de Koepelgevangenis en dat de SD dus nog niet ge-waarschuwd was.¹⁵³ Hoewel dit voor Abbink een aanzienlijke omweg was, ging hij, waarschijnlijk met Scheepstra, die toen zelf in Arnhem woonde, mee om hem bij tante Spiek het hele verloop van de geslaagde overval te vertellen. Daarvoor was tot dan toe nog geen gelegenheid geweest.

Bij tante Spiek ontmoetten Scheepstra en Abbink die avond nog Van Veldhoven, die bij het horen van de goede afloop in tranen uitbarstte. Toen hij de volgende dag weer gewoon op zijn werk verscheen, alsof er niets gebeurd was, was daar de overval natuurlijk het onderwerp van gesprek.

Chris Boven en G. Spanhaak brachten Slomp en Kruithof lopend door de bossen van de Bilderberg naar het huis van de familie Welmers in Wolfheze.¹⁵⁴ Het eerste wat Slomp daar gezegd zou hebben, was: "Ik zou wel een gebakken eitje lusten". Omdat er op dit adres al onderduikers zaten, brachten zij de nacht door bij de burens van Welmers, het gezin Vos, dat een huisje bij de spoorweg aan de Buunderkamp bewoonde. Op dat adres bevrijdde de ondergedoken Joodse tandarts Harry van Zuiden Slomp 's nachts van een hinderlijk ontstoken kies. Later, voor zijn terugkeer naar Wageningen, kreeg Slomp daar nog bezoek van zijn vrouw.¹⁵⁵ Kruithof verliet dit adres ook al na een paar dagen. Hij dook achtereenvolgens enkele weken onder in Delft en anderhalve maand in Zeist, waar hij voor het laatst verzetswerk verrichtte. Nadat hij nog anderhalve maand in Waddinxveen ondergedoken had gezeten verbleef hij tot juni 1945 in Gouda op een onderduikadres.¹⁵⁶

De drie hoofdrolspelers van de overval waren meteen na de stop op de Valkenburglaan met de Ford doorgereden. Omdat de KP-Twenthe de auto later graag wilde gebruiken waren zij naar het schildersbedrijf van J.W. de Nooij (schuilnaam Tonny) aan de Ottoweg 2a te Heelsum gegaan.¹⁵⁷ Hem was eerder die dag gevraagd of hij een auto kon overspuiten. Omdat De Nooij met zijn vrouw die avond naar de verjaardag van zijn zus was, had hij zijn dochter Rie opgedragen de mannen te ontvangen.

Zij had te horen gekregen dat de auto gelijk in de werkplaats moest worden geparkeerd en dat de deuren goed moesten worden afgesloten. Toen dat inderdaad was gebeurd, dronken zij een kopje surrogaatkoffie met elkaar, waarbij de mannen alleen hadden gezegd: “Die hebben we eruit”. Terwijl zij in een andere ruimte hun uniformen voor burgerkleden omwisselden, hoorde De Nooij's dochter één van hen zeggen: “Ik heb de sleutel nog in de zak”. Daarna had zij de overvallers naar de halte Kievitsdel in Doorwerth gebracht, waar de stadstram naar Arnhem voorbij kwam. Daar zullen zij die nacht op een betrouwbaar adres hebben overnacht. Dezelfde avond nog werden de achtergelaten uniformen opgehaald. Hoogstwaarschijnlijk gebeurde dat door Chris Boven en Spanhaak op hun terugtocht van de familie Welmers in Wolfheze.

Snoek herinnert zich nog goed hoe hij zijn oom Hendrik de Nooij de volgende dag omstreeks half elf tevreden glimlachend aantrof, terwijl hij de auto stond over te spuiten. De Nooij had, aldus zijn dochter, tegen zijn personeel (onder wie de betrouwbare knecht K. Beumer, die hem bij het spuiten hielp) gezegd: “Vragen jullie maar niets, dat hoor je later wel”.¹⁵⁸ Toen onbekenden diezelfde dag naar het bedrijf kwamen lopen om de nog nauwelijks droge auto op te halen, stelde Rie het personeel gerust met de opmerking: “Dat zijn de mannen die gisteren de auto brachten”.¹⁵⁹

Op de terugweg naar Enschede gaf een landwachter met een hoge rug hen een stopteken omdat hij hen wilde controleren. Daar wilde Schoonman natuurlijk niets van weten. In plaats van te stoppen merkte hij op: “Ach kerel, verrek toch, we hebben juist de Koepel gekraakt en nu zal een bochel ons tegenhouden”.¹⁶⁰

Na afloop van de geslaagde actie betreurden Scheepstra en de zijnen al snel dat ze, eenmaal binnen, de gelegenheid niet hadden benut nog meer gevangenen te bevrijden. Toen kort daarna Zwarts uit het Huis van Bewaring moest worden gehaald was dit reden om daarbij vanaf het begin op het meenemen van zoveel mogelijk andere gevangenen gericht te zijn.

Gebeurtenissen na de overval

KP-er C. van Tricht, die op het moment van de bevrijding van Slomp en Kruithof ook in de Koepel vastzat vertelde later dat

de gevangenen niets van de overval hebben gemerkt, maar dat de nasleep ervan een ontzettende stampet heeft gegeven.¹⁶¹ Dat moet dan de volgende dag zijn geweest. Het duurde namelijk tot omstreeks 1.00 uur voordat het gevangen gezette personeel werd gevonden en er alarm geslagen werd. Het politiebureau Oosterbeek van de gemeente Renkum ontving om 1.30 uur een alarmeringsbericht.¹⁶² Anderhalf uur later liet de Politie-President te Arnhem C.Chr. Walraven een alarmeringsbericht van de politie uitgaan, waarin hij namens de Befehlshaber der SD ter plaatse, Hauptstürmführer A. Thomsen, de aanhouding en voorgeleiding verzocht van Hendrik Kruithof, gemeenteambtenaar te Hengelo, en Frederik (sic) Slomp, predikant te Hardenberg, die geen persoonsbewijs hadden, evenals van de twee in uniform van opperwachtmeesters geklede marechaussees en drie tot vijf burgers. Doordat de voorportier kennelijk de overvalwagens niet goed had gezien, stond in dit bericht dat het om twee D.K.W.'s ging, te weten een donker gekleurde 6-persoonswagen en een grote grijze wagen, beiden limousines. De oproep voor strenge controle op personenauto's onder meer bij rivierovergangen, en zo mogelijk patrouilles op de weg bleef zonder effect doordat de wagens op dat moment al veilig in garages stonden geparkeerd. De hoofdcentrale seinde dit telexbericht in de loop van de nacht naar alle politieposten door.¹⁶³ De administratie van de gevangenis maakte in het register melding van de geslaagde gewapende overval op de Strafgewangenis, waarbij twee - overigens niet met name genoemde - personen uit het gesticht waren ontvoerd. In het register van voorlopig aangehoudenenen werd achter hun namen de aantekening 'Ontvoerd' opgenomen.¹⁶⁴ Represailles van de Duitsers tegen de bevolking bleven gelukkig achterwege.¹⁶⁵

Begrijpelijkerwijs waren de bewoners van 't Hemeldal de volgende dag benieuwd naar de gevolgen van de overval. Daarom stuurde Zwarts die ochtend een briefje naar Gerritsen, waarin hij hem vroeg op het politiebureau, waar Gerritsen gemakkelijk ingang had, na te gaan in hoeverre de Duitsers intussen van bijzonderheden van de overval op de Koepelgevangenis op de hoogte waren. Nadat Gerritsen rond 12.00 uur commissaris F.H. de Groot en inspecteur W. Jansen voor hun middagpauze langs zijn onderduikadres had zien passeren, ging hij naar het bureau. Daar trof hij adjunct-inspecteur C.A. Jongbloed, die als

betrouwbaar bekend stond, zodat hij hem de vraag van Zwarts kon voorleggen. Jongbloed ging daarop naar de kast, pakte er de papieren uit, typte het bewuste opsporingsbericht over en gaf het zonder een nadere toelichting te vragen aan Gerritsen mee.¹⁶⁶

Jan Slomp herinnert zich nog goed hoe hij op 12 mei terwijl hij aan het buiten spelen was in de studeerkamer van zijn gastheer, ds. Wolfert, werd geroepen, waar een politieagent zat. De agent was uit Hardenberg gekomen met een brief waarin stond dat die morgen op de politiekazerne in Hardenberg het bericht ontvangen was dat opsporing, aanhouding en voorgeleiding werd verzocht van ds. F. Slomp. Verder stond in de brief dat de pastorie op 't ogenblik leeg was en dat nadere berichten werden ingewacht. Dit bericht was gestuurd omdat de politie te Hardenberg niet wist of ds. Wolfert deze boodschap al had gehoord en dat hij het dan ook aan Slomps zoon Jan kon vertellen. Toen deze binnengekomen was begon de politieagent zonder enige inleiding deze brief voor te lezen. In eerste instantie reageerde Jan met: "Maar ze hebben hem toch". Daarop zei ds. Wolfert dat hij op de datum moest letten. Pas bij tweede lezing drong het tot Jan door dat de datum van dezelfde dag was en dat zijn vader dus bevrijd was. Hierna hadden ze allemaal gehuild van blijdschap. Uit veiligheidsoverweging vertrok Jan die zelfde dag nog naar een ander onderduikadres bij onderwijzer J. Oostenbrink in Rozendaal. De overval was ook het gesprek van de dag in Heemse. Toen het gemeentelid J.H. Hofsink het op straat hoorde ging hij de aanwezigen voor in een dankgebed.¹⁶⁷ Adriaan van Boven (schuilnaam van de Kamper verzetsman Wolter van der Kamp) noteerde in zijn dagboek dat F.W. Tjadens die middag was komen binnenstormen met het bericht dat Frits en Henk uit de Arnhemse nor waren gehaald – 'o allerschoonst bericht'. Verdere bijzonderheden dacht hij later nog wel te horen.¹⁶⁸ De anti-revolutionaire burgemeester J.J.G. Boot van de Achterhoekse gemeente Wisch vond op zijn beurt het feit dat ds. Slomp door zogenaamde marechaussees uit de Strafgevangenis in Arnhem was verlost, een kras staaltje.¹⁶⁹

Naar aanleiding van zijn bevrijding uit de Koepelgevangenis schreef 'ds. Frits' een brief aan zijn gemeente in Heemse. De tweede voorzitter van de kerkenraad, het schoolhoofd E. Smit, las de brief voor tijdens de ochtenddienst van 21 mei 1944.

Slomp vergeleek daarin zijn eigen bevrijding met die van de apostel Petrus, die ook door gebed van de gemeente door engelen was bevrijd.¹⁷⁰

Aan het eind van die maand werd elders van dit gebeuren een heel andere versie gepresenteerd. Mevrouw W.J.J. Hoefsloot uit Velp had evenals anderen een groot geldbedrag beschikbaar gesteld om E.H. Brune (schuilnamen: Visser, Van den Berg, Ten Cate, de Pruik, Jo, Bobbie, Bruin) van de Ordedienst (OD) vrij te kopen. Naar pas later blijken zou was hij een van de ergste provocateurs uit de oorlog.¹⁷¹ Voor de betaling van haar bijdrage had mevrouw Hoefsloot op 25 mei bij het Centraal Station te Amsterdam een ontmoeting met Brune's naaste medewerker D.J. Vermeer. Hem vertelde zij dat Dobbe, van wie zij eveneens een vertrouweling was, op 11 mei persoonlijk een dominee en een marechasse van de LO uit de gevangenis te Arnhem had bevrijd. En dat als hij tien minuten eerder had kunnen optreden hij naar zijn zeggen alle politieke gevangenen had kunnen bevrijden. Zij betreurde deze gang van zaken omdat zij dacht dat het nu veel lastiger zou zijn om Brune te bevrijden. Op haar vraag of Brune nog in de Arnhemse Strafgevangenis zat had Vermeer, hoewel hij andere informatie had, niet geantwoord.¹⁷² In werkelijkheid was Brune al op 14 maart uit Arnhem overgebracht naar de cellenbarakken te Scheveningen, waaruit hij al op 5 mei ontslagen was na de SD opnieuw zijn medewerking te hebben toegezegd. Binnen de gelederen van de LO-LKP werden velen slachtoffer van zijn dubbelrol. Ook Scheepstra werd door verraad van Brune bijna gearresteerd, maar hij wist op 29 juli in Zeist ternauwernood aan zijn achtervolgers te ontkomen.¹⁷³

Slomp ontsnapt aan tweede arrestatie

Eenmaal bevrijd dook Slomp, wiens onderduikadres niet door de Duitsers was achterhaald, opnieuw onder bij de familie Zomer in Wageningen. Slomp had inmiddels een nieuw persoonsbewijs op naam van Douwe Bergsma.¹⁷⁴ In huize Zomer werd een betere onderduikplaats gebouwd.¹⁷⁵ Verder hadden de gastvrouw en haar dochter Slomps haar een goede beurt gegeven zodat het weer zijn eigen kleur terugkreeg.¹⁷⁶ Hoewel het naar zijn eigen zeggen na 11 mei met zijn praktische werk was gedaan¹⁷⁷, bleef Slomp in Wageningen de raadsman van de toenmalige leiding van de LO, die hem geregeld om advies kwam vragen.

In die tijd ontmoette hij daar ook enkele keren tante Riek, die op 24 mei 1944 na een waarschuwing met haar man oom Piet was ondergedoken in de villa De Grens van de sigarenfabrikant G.H. van Schuppen aan de Bovenweg te Bennekom. Zijn broer A.G. van Schuppen was LO-leider van Veenendaal. Untersturmbahnführer van de SD F.A. Enkelstroth, die wel als 'de onmens uit Arnhem' werd aangeduid, arresteerde hen op 19 augustus. Daarna werden ze ingesloten in de Strafgevangenis te Arnhem. Hun arrestatie hield verband met de gevangenneming van E.H.J. Boven (schuilnaam Nico) op een boerderij in Heelsum in de nacht van 16 op 17 augustus 1944. Omdat tante Riek en haar man van onderduikadres wilden veranderen, hadden zij nieuwe persoonsbewijzen nodig. Nico Boven had deze bij zijn arrestatie op zak. Enkelstroth en zijn compagnon, de Hollandse SD-er M. Janssen¹⁷⁸, die eveneens lid van de Germaanse-SS was, waren hem op het spoor gekomen nadat twee Germaanse-SS agenten uit Nijmegen zich bij de Arnhemse illegaliteit voor illegale werkers hadden uitgegeven.¹⁷⁹ Twee dagen later volgde de gevangenneming van tante Riek en haar man die ook naar de Koepelgevangenis werden overgebracht.¹⁸⁰

Door de arrestatie van de familie Kuipers moest Slomp des te meer op zijn hoede zijn. De NSB-burgemeester van Wageningen, W.H. van den Brink¹⁸¹, vertelde G.H. van Schuppen opdracht te hebben naar Frits de Zwerver uit te kijken. Vermoedelijk was tijdens het verhoor van E.H.J. Boven door de SD bekend geworden dat hij in zijn gemeente ondergedoken zat. Omdat Van den Brink veronderstelde dat Slomp bij J.M. van Schuppen in huis zat heeft hij hem eerst telefonisch en later nog eens mondeling in bedekte maar voor hem duidelijk verstaanbare bewoordingen gewaarschuwd voor een voorgenomen huiszoeking. Volgens andere bronnen zou hij soortgelijke waarschuwingen gegeven hebben aan G.J. van Schuppen en J. van Essen. Hierop besloot de leider van de plaatselijke LO-groep, K. van Houten, dat Slomp weg moest bij Zomer. Daarom bracht hij hem onder op zijn eigen onderduikadres, bij jufvrouw Nicolai. Omdat Slomp zich daar een ongeluk verveelde, ging hij nog dezelfde dag naar het huis van uitgever Keuning, dat inmiddels door de SD in de gaten werd gehouden. Van Houten werd daarop boos op Slomp en heeft hem toegeblift dat hij de hele boel in gevaar bracht. Deze had daarop op zijn

beurt, aldus Van Houten, natuurlijk teruggeblaft. Daarop was besloten dat Slomp niet langer in Wageningen kon blijven. Van Houten bracht hem op 27 augustus 1944 over de dijk naar het veer bij Opheusden. De huisknecht van Zomer, J. Haze, die zelf bij de LO was betrokken, bracht hem vervolgens als koerier de Rijn over naar een onderduikadres in Tiel.¹⁸² Na de nodige omzwervingen keerde Slomp terug naar Overijssel waar hij op 11 april 1945 in Gramsbergen de bevrijding meemaakte.¹⁸³

Enkelstroth werd in 1948 door het Bijzonder Gerechtshof van Arnhem ter dood veroordeeld. Tijdens de behandeling van zijn gratieverzoek in 1949 voor het Bijzonder Gerechtshof te 's-Hertogenbosch werd voor hem gepleit door Van Veldhoven, die geheel andere ervaringen met Enkelstroth had opgedaan dan enkele neven van tante Riek.¹⁸⁴ Van Veldhoven had de indruk dat Enkelstroth zijn leven had gered. Kort na de tweede gevangenskraak werd Van Veldhoven verdacht van betrokkenheid zowel bij de overval op de Arnhemse Strafgevangenis (11 mei) als die op het Huis van Bewaring in dezelfde stad, die een maand later plaatsvond (11 juni). Met reden merkte Scheepstra op “de grootste bewondering” voor Van Veldhoven te hebben, omdat de KP-ers na afloop van de gevangenskraken er van door konden gaan, maar dat hij beide keren weer terug moest naar zijn werkkring.¹⁸⁵ Omdat steeds sterker werd vermoed dat bij beide overvallen van binnenuit hulp geboden was kwam Enkelstroth naar de gevangenis. Uit de wijze, waarop hij Van Veldhoven vragen stelde bleek dat hij de bedoeling had hem te verhoren. Van Veldhoven begreep toen dat er verraad in het spel was maar hield zich zoveel mogelijk van de domme. De adjunct-directeur van het Huis van Bewaring had verteld, dat Van Veldhoven drie dagen voor de overval van 11 juni gewoon verlof had genoten. Enkelstroth, die de antwoorden uittipte, beëindigde het verhoor met te zeggen, dat hij de zaak nog eens zou bekijken en dat hij precies wist waar Van Veldhoven de dagen voor de overval was geweest. Daarop kreeg hij toestemming naar huis te gaan met het advies niet te vluchten of onder te duiken maar in Arnhem te blijven. Na deze wenk en in overleg met Scheepstra dook Van Veldhoven nog dezelfde dag met zijn vrouw en kinderen onder. Hij was er stellig van overtuigd dat Enkelstroth hem deze gelegenheid tot ontvluchten geboden had.¹⁸⁶

Afwijkende beschrijvingen

Slomp werd op 1 mei 1944 door twee marechassees gearresteerd maar in de literatuur worden ook andere instanties genoemd. F.J. Luisman beweerde dat het Duitsers waren die dit deden,¹⁸⁷ terwijl Wolter van der Kamp op 2 mei in zijn dagboek schreef dat Frits Slomp door een gewone landwachter gegrepen was.¹⁸⁸ Deze lezing werd kort daarna ook in *Trouw* aangetroffen bij de berichtgeving over Slomps bevrijding. Mogelijk moet de oorzaak hiervan worden gezocht in het feit dat Stap fanatiek lid van de NSB was. In afwijking van zijn getuigenverklaring uit 1947 noemde Slomp zelf hem in latere vraaggesprekken 'een Hollandse SS-er, een vreselijke kerel'¹⁸⁹ en een andere keer 'een Hollandse SD-er'.¹⁹⁰ Dit laatste klopt meer met de werkelijkheid, daar in Staps strafdossier, zoals al werd opgemerkt, stukken zijn te vinden met betrekking tot een uitgebreid onderzoek naar zijn betrekking met de SD te Arnhem, waar hij bepaald geen onbekende was. Hof noemt hem daarom terecht een handlanger van de SD aldaar.¹⁹¹

In dezelfde noot waarin Hof dit vermeldt merkt hij op dat Slomp niet wist dat hij bij die arrestatie met Stap had te maken. Hoewel dit niet valt te bewijzen, is het niet denkbeeldig dat hij bij de familie Dijkman over hem gehoord heeft. In elk geval wist hij in 1948 te vertellen dat Stap in mei 1944 nog maar kort in Ruurlo was en dat hij bekend stond als een fanatieke aanhanger van de NSB. Slomp had gehoord dat Stap daarvoor in Nijkerk dienst had gedaan, waar een aanslag op hem was gepleegd.¹⁹² Dat hij deze plaats met Putten verwarde kan samenhangen met het feit dat in Putten Staps collega J. Achterberg is geliquideerd.

Een nieuw gegeven is dat niet de beruchte SD-spion Achterberg de tweede marechasse was, die op 1 mei bij de arrestatie van Slomp aanwezig was, maar de eerder genoemde collega Grave. Grave was een politieman op wie weinig viel aan te merken en die zonder moeite de naoorlogse zuivering doorstond. Hij heeft geen enkele rol gespeeld bij de arrestatie. Zoals eerder werd vermeld was Achterberg de naaste collega van Stap met wie hij in zijn vorige ambtsgebied van Putten regelmatig zeer nauw had samengewerkt. Toen hij later op Dolle Dinsdag probeerde te vluchten werd hij in Nijkerk overmeesterd, alwaar een plaatselijke verzetsgroep hem bij het uitblijven van de bevrijding begin oktober na een proces heeft geliquideerd.¹⁹³

In afwijking van zijn eerdere publicatie laat Hof in zijn meest recente boek Slomp niet langer uit tegenovergestelde richting komen. Hij schrijft nu dat Slomp de twee marechaussees achterop reed en met een korte groet passeerde om daarmee te zorgen dat hij zich niet verdacht gedroeg.¹⁹⁴ De bewering dat Slomp in 'een opvallend lange zwarte slipjas' op de fiets zat, en ook dat hij zich die dag vermomd zou hebben met een aangepakte snor en pruik, zoals andere bronnen melden, horen in het rijk der fabelen thuis.¹⁹⁵ Als onderduiker deed Slomp juist alles om niet op te vallen. Juist daarom had hij kort tevoren zijn opvallende rode haardos zwart laten verven.

Onbekend was tot dusver dat de beide marechaussees op 1 mei vergezeld waren van zwarthandelaar Te Kieffe. De rechter zou later naast de getuigenverklaring van Slomp volstaan met diens verklaring om Stap op dit punt te veroordelen.

Verder lopen de meningen uiteen over het persoonsbewijs, dat Slomp bij zich had. Volgens Van Hulzen en Goede had dit door E.H.J. Boven verschaft document aanwijsbare fouten en lag er daarom al een beter nieuw persoonsbewijs voor hem klaar. Sommige bronnen beweren ten onrechte dat Slomp bij een controle van zijn persoonsbewijs zou zijn aangehouden¹⁹⁶, terwijl een ander beweert dat dit bij een straatcontrole gebeurde.¹⁹⁷ In elk geval is het duidelijk dat pas het telefoongesprek van Stap met de gemeentesecretarie te Oosterbeek en het afnemen van een vingerafdruk hebben onthuld dat Slomp niet meubelmaker Roelofsen was. Van een ondervraging zoals Hof die in dat verband beschrijft vindt men in de getuigenverklaringen uiteraard niets terug, wat niet wil zeggen dat dit er geen onderdeel van kan hebben uitgemaakt.¹⁹⁸ In het persoonsbewijs stond al evenmin dat hij predikant was, zoals in de *Prinses* te lezen valt.¹⁹⁹ Beslist onjuist is dat Slomp het persoonsbewijs op de naam van Roelofsen pas na de bevrijding uit de Koepel kreeg.²⁰⁰

Een zelfde onduidelijkheid heerst rond de brochure *Mogen wij zoo verder gaan?*, die tijdens het fouilleren op Slomp werd aangetroffen. In *De Zwerver* wordt beweerd, dat naast het duplicaat van de brochure ook kopij voor een vervolgbrochure op Slomp werd gevonden.²⁰¹ Dit kunnen de auteurs mogelijk van Slomp zelf gehoord hebben, omdat dezelfde lezing ook in het vraaggesprek met hem in het evangelisatieblad *De Goede Tijding* verscheen. In dat zelfde interview vertelde Slomp dat er

ook een preek bij hem werd gevonden. Dit verklaart mogelijk-
kerwijs waarom Hof op grond van een soortgelijke mededeling
van Slomp schreef, dat Stap naast de brochure nog de basistekst
voor een hagenpreek op hem vond. Dit is opvallend daar Slomp
in een ander vraaggesprek had verteld, dat hij om veiligheidsre-
denen nooit preken bij zich had.²⁰² L. de Jong meende dat de
brochure *Mogen wij zoo verder gaan?* de tekst voor een op veel
plaatsen gehouden hagenpreek was.²⁰³ De door zwarthandelaar
G. K.E. in de cel gevonden bonkaarten waren niet in maar on-
der de stromatras verstopt.²⁰⁴

Doordat het formulier van Slopms gevangenneming bewaard
is gebleven, werd bekend dat hij gevangen zat in cel 56 van de
Strafgevangenis en niet, zoals meestal vermeld wordt in cel 53
noch in 654 (drukfout?).²⁰⁵ Daar kreeg hij al op 2 mei, en dus
niet pas op 4 noch op 8 mei bezoek van Stap.²⁰⁶

Volgens het artikel van Van Hulzen en Goede wilde de SD
Slomp op 12 mei naar het kamp Vught transporteren, wat zeker
uitgelopen zou zijn op één van de Duitse concentratiekampen.
Zelf vertelde Slomp dat hij de dag daarvoor had gehoord dat
de Duitsers hem de volgende dag naar de Strafgevangenis van
Scheveningen hadden willen overbrengen.²⁰⁷ Hoewel hij er ze-
ker van was dat hij de kogel zou krijgen kon hij toch blij zijn,
wat hij zag als een geschenk van God.²⁰⁸ Een andere keer vertel-
de hij dat hem in de gevangenis was gezegd dat hij zou worden
doodgeschoten.²⁰⁹

Ten onrechte beweerde een journalist na een vraaggesprek
met Slomp, dat de bekende verzetsman Johannes Post op 11 mei
bij de bevrijding betrokken zou zijn geweest en dat hij degene
zou zijn geweest die Slomp persoonlijk uit zijn cel haalde.²¹⁰
Het duurde vervolgens tot 1978 voordat dit werd gecorrigeerd,
nadat dit opnieuw – mogelijk op grond van het eerder genoem-
de vraaggesprek - in een In memoriam over Slomp werd ge-
publiceerd.²¹¹ In werkelijkheid was het Johannes ter Horst, die
in gezelschap van Abbink voor Slomp de celdeur opende. Ter
Horst was degene aan wie Scheepstra de leiding van de overval
overdroeg tijdens de praktische uitvoering daarvan.

De bevrijding van Slomp en Kruithof werd niet binnen
een half uur al ontdekt noch bij daglicht, maar pas na mid-
dernacht omstreeks 1 uur. Anders dan Hof schrijft werden er
geen handlangers van de nazi's weggeroepen van het feest, dat

ter gelegenheid van de 50^e verjaardag van A.A. Mussert in het Wehrmachtshem 'Musis Sacrum' werd gehouden. Laat staan dat Duitse gasten en Mussert zelf over de overval zouden zijn ingelicht.²¹²

Doordat Luisman de Koepelgevangenis en het Huis van Bewaring voor dezelfde gevangenis hield beweerde hij abusievelijk dat Slomp na een zorgvuldige voorbereiding op 11 juni 1944 met alle daar aanwezige politieke gevangenen uit het Huis van Bewaring was bevrijd.²¹³ J. Buitkamp geeft dezelfde verkeerde lezing.²¹⁴ De journalist Peter Sneep maakte in zijn artikel een andere vergissing. Hij schreef namelijk dat Ter Horst om in de Koepelgevangenis binnen te kunnen komen zich voor predikant had uitgegeven, die de gevangenen kwam opzoeken, en dat hij zo Frits de Zwerver had weten te bevrijden.²¹⁵ In werkelijkheid gebruikte Ter Horst dit voorwendsel bij de overval op het Huis van Bewaring.

De veroordeling van Stap

Op 24 september 1948 moest Stap zich voor het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem verantwoorden voor zijn gedrag tijdens de Tweede Wereldoorlog. Als Slomp niet aan het begin van dat jaar als veldprediker naar Nederlands-Indië was vertrokken, zou hij als een van de achttien getuigen zijn gehoord. Nu werd volstaan met het voorlezen van het proces-verbaal van zijn verhoor en dat van de zwarthandelaar. Procureur-fiscaal jhr. mr. W.J.Th. de Serraris vond de zaak-Stap kwantitatief een van de ergste gevallen, die het Hof had behandeld. Zowel vanwege het aantal doden, dat was te betreuren, als vanwege de gevolgen voor de overlevenden. Bij de arrestaties van Joden, illegalen en onderduikers had Stap zelfs jonge kinderen en zieke oude vrouwen niet ontzien. Daarnaast had hij zich schuldig gemaakt aan oplichting en diefstal. Het zou naar schatting ongeveer een jaar hebben gekost om de volledige "staat van dienst" van de verdachte uit te zoeken. Omdat er geen zaak bekend was, waarin Stap rechtstreeks iemand had gedood, aarzelde de procureur-fiscaal echter de doodstraf te vragen. Daarom stelde hij voor hem tot levenslang te veroordelen. Advocaat W.E. van Es, die ook burgemeester Van den Brink had verdedigd, voerde als verzachtende omstandigheden aan dat Stap onder fatale invloed had gestaan van zijn chef Feenstra en dat hij te Ruurlo in

de laatste oorlogsmaanden talloze onderduikers had geholpen. Wat het eerste punt betreft was vermelding daarvan zeker van belang, omdat Feenstra tot de 40 Nederlanders behoorde die vanwege hun optreden tijdens de bezetting werden geëxecuteerd.²¹⁶ Wel merkte hij op dat zijn cliënt een geboren politiemans was die bij zijn vervolgen van zwarthandelaars de grens van wat wel of niet geoorloofd was niet had gezien. Alsof er sinds 1940 niets was veranderd merkte Van Es nog op dat Stap in 1938 bij de grens ook al gevluchte gezinnen uit Duitsland had moeten arresteren. Dit bracht het Bijzondere Gerechtshof op 6 oktober niet tot een ander oordeel.²¹⁷ Daarin werd onder meer gesproken van het fanatiek bestrijden van de illegaliteit.

Stap ging meteen tegen dit vonnis in cassatie in beroep. Toen hij in verband daarmee op 4 mei 1949 werd gehoord, vocht hij de juistheid van enkele hem ten laste gelegde zaken aan. In verband met zijn gratieverzoek had zijn vrouw vijftig personen bereid gevonden om door haar zelf opgestelde gunstige verklaringen over Stap af te geven. Hoewel verschillende ondertekenaars bij nader inzien lichtvaardig hadden getekend, had de Bijzondere Raad van Cassatie de indruk dat de rekwirant bij enkele gelegenheden zich van een meer menselijke kant had doen kennen en zich soms de belangen van bedreigde landgenoten had aangetrokken. Verder had hij het optreden van de Landwacht soms gematigd en had hij zich door zijn optreden tegen clandestiene slachtingen en zwarte handel gehaat gemaakt bij de bevolking. Hoewel de mishandeling van Stap, na zijn eerdere arrestatie te Enschede, door de Ruurlose bevolking tijdens een soort volksgericht op 18 mei 1945 verklaarbaar was, viel dit gedrag niet te verontschuldigen. Overigens had Stap zelf eerder in dat verband opgemerkt, dat de Duitsers de illegaliteit daarin een slecht voorbeeld hadden gegeven.²¹⁸ Op grond van deze overwegingen besloot de Bijzondere Raad van Cassatie op 31 mei 1950 zijn straf om te zetten in een gevangenisstraf van twintig jaar. Dit betekende dat hij op 12 mei 1965 zou vrijkomen.

Op 20 maart 1953 werd de straf bij Koninklijk Besluit vanwege twee verzoekschriften om gratie met een jaar verminderd.²¹⁹ Op 13 december 1954 echter adviseerde de Hoge Raad, die sinds 1952 weer als hoogste rechtsorgaan in deze zaken optrad, Hare Majesteit om een nieuw verzoek van Stap om voor het

medisch herstel van zijn vrouw vervroegd vrijgelaten te worden af te wijzen. Allereerst omdat zijn terugkeer daarvoor niet noodzakelijk was. Verder omdat zijn daden aan velen het leven hadden gekost en hij nog ruim drie jaar verwijderd was van zijn voorlopige invrijheidstelling. Een verzoek, dat door zijn zwager namens zijn zus in 1956 opnieuw werd ingediend is eveneens afgewezen, mede ‘wegens de ernst van de gepleegde daden en de betreuenswaardige gevolgen’ en omdat hij reeds in juli 1957 voor invrijheidsstelling in aanmerking kwam. Met dat al behoorde Stap tot de groep, die het langst heeft vastgezet.²²⁰

Slomps houding na de oorlog

Ondanks Slomps eigen ervaringen in de oorlog dacht hij zelf nadien niet in termen van ‘goed’ en ‘fout’ als het om mensen ging. Hij was bovenal predikant en had daarom na de oorlog tevens oog voor de geestelijke nood bij voormalige tegenstanders. Bij werkelijke spijt over hun foutieve gedrag mochten zij volgens hem op Gods genade rekenen. Door zijn pastorale zorg deden zelfs enkele NSB-ers en een Nederlandse SS'er geloofsbelijdenis bij hem. Volgens zoon Jan “demonstreerden zulke pastorale ervaringen [voor zijn vader] dat de prediking van de vergeving van zonden niet slechts bestaat uit lege woorden maar werkelijkheid wordt in concrete mensenlevens”²²¹. Zo kon het gebeuren dat de rollen omgekeerd waren toen Stap tijdens zijn gevangenschap in 1950 bezoek kreeg van Slomp.²²² Dat was in de Strafgevangenis te Scheveningen, waarnaar Slomp op 12 mei 1944 op transport zou zijn gesteld en waar hij verwacht had de kogel te zullen krijgen wanneer hij een dag eerder niet door de KP was bevrijd.²²³

Slomp behoorde na de oorlog niet tot degenen die alle Duitsers bleven veroordelen om wat Hitler de wereld had aangedaan. Dit bleek opnieuw in 1965 toen hij anders dan een aantal andere leden van het voormalige verzet geen enkel bezwaar had tegen het huwelijk van kroonprinses Beatrix met de Duitse diplomaat Claus von Amsberg. Slomp deelde de in LO-LKP kring gangbare mening dat het verzet niet tegen Duitsers als zodanig maar tegen de geest van het nationaalsocialisme was gericht. Een vertegenwoordiging van LO-LKP benadrukte dit standpunt in een brief aan het aanstaande bruidspaar. Dit schrijven leidde tot uitnodiging van een delegatie voor kennisgeving met Beatrix en Claus en werd gevolgd door informa-

tieve gesprekken over achtergronden en geschiedenis van het verzet. Bij een van deze gelegenheden bood Slomp samen met zijn vriend L. Scheepstra een exemplaar van het gedenkboek *Het Grote Gebod* aan. In 1965 debatteerde de Tweede Kamer voor het eerst over de vrijlating van drie zware oorlogsmisdadigers, de zogenaamde ‘Drie van Breda’, die tot levenslang waren veroordeeld en gevangen zaten in de Koepelgevangenis te Breda. In 1972 bracht deze kwestie opnieuw een soortgelijke consternatie teweeg. Wederom distantieerde Slomp zich meteen van het oordeel van een aantal leden van het voormalige verzet door te verklaren hiervan een voorstander te zijn. Hij vond het niet meer van recht, maar enkel van haat getuigen, als men deze mensen nog langer stukje voor stukje lichamelijk en geestelijk zou vermoorden. Dan was de kogel zijn inziens nog menselijker geweest, zoals hij herhaaldelijk verkondigde.²²⁴

Conclusie

Achteraf gezien mocht Slomp van geluk spreken dat Stap tijdens het verhoor niet wilde geloven dat hij ds. Slomp uit Heemse was, noch dat hij de auteur was van de met zijn schuilnaam Frits de Zwerver ondertekende brochure. In Staps proces-verbaal stond aanvankelijk: ‘Ik geloof echter niet dat het mij toen reeds duidelijk was dat Slomp en Frits de Zwerver een en dezelfde persoon waren’, wat hij later in een stellige ontkenning liet veranderen. Zijn streven de SD van dienst te zijn doet vermoeden dat hij graag de arrestatie van een dergelijk belangrijke verzetsman als ‘wapenfeit’ op zijn conductestaat had gezien. Ook wanneer de beide cellen in de marechausseekazerne niet reeds bezet waren geweest, zou Slomp hoogstwaarschijnlijk toch vanwege het valse persoonsbewijs en de op hem gevonden brochure naar Arnhem zijn getransporteerd. Dat was dan hooguit wat later gebeurd. De illegaliteit had in dat geval Slomp op een gemakkelijker manier nog op 1 mei ’s avonds uit de marechausseekazerne kunnen bevrijden.

Zoals Scheepstra van de LKP tegenover de parlementaire enquêtecommissie opmerkte was het dossier van Slomp bij de SD in ’s-Gravenhage erg dik, maar wisten de SD-collega’s in Arnhem nog niets van hem. De afzonderlijke afdelingen wilden bij opsporingen zelf successen boeken, en wisselden daarom geregeld uit rivaliteit onderling onvoldoende gegevens uit.²²⁵ Zo kon

het gebeuren dat de SD aanvankelijk niet door had dat Stap hun de lang gezochte Frits de Zwerver in handen had gespeeld.

Scheepstra was het enige lid van de Top van de LKP die de oorlog overleefde. In een interview zei hij in dat verband: “Ik heb het leven er afgebracht, maar ik kom er nooit los van.” Zijn leven lang bleef hij zich inzetten voor documentatie en nazorg in met name de Stichting 1940-1945 en in de LO-LKP-stichting. De KP-ers Ter Horst, Schoonman, die aan de beide overvallen deelnamen²²⁶, en Postmus²²⁷, die alleen bij de kraak van de Koepel betrokken was, moesten hun verzetswerk met de dood bekopen. Sibbert kwam vrij nadat hij had voorgewend provocateur voor de SD te willen worden. Van der Haar en Kok kwamen door een vergissing van de SD te Amsterdam op 23 september van dat jaar weer op vrije voeten. Abbink overleefde ternauwernood de Duitse concentratiekampen.²²⁸ Toen Schoonman op 1 november 1947 in Zaandam werd herbegraven waren Scheepstra en Slomp daarbij aanwezig. Slomp merkte toen op: “Nu sta ik hier aan zijn baar. Aan zijn heldenmoed dank ik het leven. Deze jongen heeft daden in oorlogstijd verricht, die het nageslacht niet zal willen geloven.”²²⁹

Het strafdossier van Stap kon recentelijk voor het eerst worden geraadpleegd. Hierdoor werd duidelijk dat de gangbare lezing van de arrestatie van Slomp op onderdelen bijstelling behoefde. Tevens kwam hiermee een van Slomp afgenomen verbaal ter beschikking, dat tamelijk kort na de Tweede Wereldoorlog werd opgesteld. Dit had het voordeel dat het betrouwbaarder was dan sommige latere vraaggesprekken, omdat na verloop van tijd allerlei details minder goed in het geheugen blijven bewaard.

Verder maakte dit strafdossier het mogelijk meer over Staps optreden in het algemeen te zeggen. Het was niet voor niets dat er vijf aanslagen op zijn leven werden beraamd. Dit hield verband met het feit dat hij Feenstra als superieur had en nauw met Achterberg samenwerkte. Deze personen konden tijdens zijn proces niet meer worden gehoord, omdat de één in 1946 werd gefusilleerd en de ander al in 1944 geliquideerd werd. Staps echtgenote liet vijftig mensen, onder wie nota bene Landwachters, een gunstig getuigenis over hem ondertekenen. Dit betrof vaak zaken, die in geen verhouding stonden met wat hij tot het laatst toe anderen had aangedaan. Afkeurenswaardig

maar begrijpelijk is dat de Binnenlandse Strijdkrachten de inwoners van Ruurlo in strijd met de voorschriften gelegenheid voor genoegdoening schonken. Stap behoorde uiteindelijk tot de veroordeelde politieke delinquenten, die een langdurige straf kregen opgelegd.

Hoewel de overval op de Koepelgevangenis kort na de oorlog al voor het eerst werd beschreven en recent opnieuw werd bewerkt bleken correcties op deze beschrijving gewenst. Dit geldt te meer daar dit voorval nadien geregeld in de beschrijving van landelijke en lokale studies werd meegenomen. Onderling vergelijk toont aan dat deze publicaties elkaar soms op onderdelen tegenspreken dan wel dat ze niet kloppen. Overigens moet niet worden uitgesloten dat een deel van de vergissingen die in Hofs biografie over Slomp uit 1976 voorkomen, ontstaan zijn doordat diens geschiedenis betrekkelijk laat is geboekstaafd. De weergave zou wellicht nauwkeuriger zijn geweest wanneer het oorspronkelijke plan was doorgegaan dat Anne de Vries, een van de auteurs van *Het Grote Gebod*, na het voltooiën van de levensroman van Johannes Post een dergelijk boek over Slomp zou schrijven, toen alles korter geleden was.²³⁰ Hoewel een aantal fouten in het aan de overvallen gewijde boek van Hof is te herleiden tot het artikel van Van Hulzen en Goede, zijn andere te wijten aan slordigheid, terwijl bovendien het verhaal als geheel door hem sterk is geromantiseerd. Maar ook andere schrijvers bleken zich niet alle details scherp te herinneren. Door onderzoek en onmisbare contacten met velen, waarvoor mijn hartelijke dank, kon het gangbare verhaal en de context waarin het gebeuren zich afspeelde worden aangevuld of herschreven. Niet in alle opzichten is het gelukt de ware toedracht met zekerheid vast te stellen. Wel worden nu voor het eerst zoveel mogelijk alle namen van betrokkenen genoemd. De medewerkers van *De Zwerver* en *Het Grote Gebod* zagen hier destijds van af. Zij maakten om principiële redenen een bewuste keus voor het achterwege laten van namen van overlevenden en beperkten zich tot het noemen van alleen hun schuilnaam.²³¹ Om privacyredenen gebeurde dit voor een deel ook in de biografie over Slomp en in het boek *De vriend van David* van Hans Mulder over Abbink en zijn vrouw, waarin pseudoniemen en geanonimiseerde namen werden gebruikt.

*Foto van het rust-en herstellingsoord 't Hemeldal te Oosterbeek, waaruit de overval op de Koepelgevangenis te Arnhem werd uitgevoerd.
Collectie: J.F. Blokhuis, Oosterbeek.*

*Foto van het poortgebouw van de Koepelgevangenis te Arnhem, waaruit op 11 mei 1944 Frits de Zwerper en Henk Kruithof werden bevrijd.
Uit: Het Grote Gebod, dl. 2, Kampen 1979, 177.*

* Met veel dank aan J. Abbink, mevr. drs. S.E. Scheepstra en dr. J. Slomp voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Noten:

¹ H.J.Ph.G. Kaajan, 'Slomp, Fredrik' in: A.J.C.M. Gabriëls (red.), *Biografisch Woordenboek van Nederland* (BWN), dl. 6, Den Haag 2008, 471-474 (ook op <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/BWN/lemmata/bwn6/slomp>). *Wie is wie in de Tweede Wereldoorlog*, Kampen z.j. [2008], 209-210 is op dit lemma gebaseerd.

² Trouw, 2^e jrg no 5 (midden juni 1944), in: *Trouw. Een ondergrondse krant. Heruitgave van alle Trouw-nummers uit de Tweede Wereldoorlog*. Samenstelling D. Houwaart, Kampen 1978. De Landwacht, bestaande uit gewapende NSB-ers met politiebevoegdheden, was kort tevoren bij Verordening 110/1943 op 13 november 1943 opgericht.

³ H.J.Ph.G. Kaajan, 'Rietberg, Helena Theodora' in: *BWN*, dl. 6, Den Haag 2008, 409-411 (ook op <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/rietberg>).

⁴ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Onderhoud van 10 mei 1946 met ds. F. Slomp, in: Collectie van de Stichting Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) en Landelijke Knokploegen (LKP), 1945-1950 (LO-LKP) (nr. toegang 251 a), BG-1. A. Goede, 'De Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers', in: Rogier van Aerde (pseudoniem van A.J.H.F. van Rijen) e.a., *Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP*, 2 dl., Kampen 1989⁴, dl. I, 7-8. Zie voor Slomps relaas hierover een interview met hem in: *Trouw*, 9 augustus 1952 i.v.m. het voornemen tot het oprichten van een standbeeld voor haar en zijn artikel 'De jeugd moet het weten', in: *Trouw*, 4 mei 1955. L. de Jong, *De Bezetting*, dl. 4, Amsterdam 1965, 83-87; 83, 85-86. Verder: J. Hof, *Vastberaden in verzet. Frits de Zwerfer. Twaalf jaar strijd tegen de Nazi-terreur*, Baarn 1995, 119-122. Dit was de 7^e herdruk van *Frits de Zwerfer. Twaalf jaar strijd tegen de Nazi-terreur*, Den Haag 1976, uitgebreid met andere onderdelen. De 6^e druk maakte deel uit van de *Verzetsomnibus*, Kampen 1990, 6-264. Zie voor de ontstaansgeschiedenis van het boek: *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 januari 1976. Slomp gaf het boek als opdracht mee: "Dit is een boek voor de jeugd om eruit te leren dat er nog iets anders bestaat dan het materiële", aldus een verslag in: *Het Vrije Volk*, 1 mei 1976.

⁵ Kruithof was op 14 april 1944 met Van Tol (schuilnaam oom Rien) in Wierden gearresteerd. Zie: C. Hilbrink, *De illegalen. Illegaliteit in*

Twenthe & het aangrenzende Salland, 1940-1945, Oldenzaal 1989, 49. NIOD, LO-LKP, II-8: interview met H. Kruithof d.d. 5 september 1946. Met dank aan dr. C. Hilbrink, die mij op dit stuk attentioneerde.

⁶ Zie voor de datum van de arrestatie van Zwarts <http://www.solcon.nl/joosse/johannesterhorst>. In het interview met L. Scheepstra, de leider van de KP, die beide gevangenisstraffen leidde, opgenomen in: *Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945*, dl. 7 c, *Leiding en voorlichting aan ambtenaren en burgers in de bezette gebieden. Het contact met en de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging in Nederland (punten G en H van het enquêtebesluit; verslag en bijlagen)*, 's-Gravenhage 1955, 206 geschreven als Swarts. Hof noemt hem steeds Joop Zwart. Hierdoor concludeert hij in: *De dubbele slag in Arnhem. De KP-kraken van de Koepel en het Huis van Bewaring*, Baarn 2004, 144 dat Zwart niet op de opsporingslijst van bevrijde gevangenen stond, terwijl Evert Hendrik Jan Zwarts daar onder nr. 64 staat vermeld (zie: a.w., 141). Vermoedelijk nam G.C. Hovingh, *Johannes Post. Exponent van het verzet. Een biografie*, Kampen 1999², 344 deze vergissing over van Hof.

Uitgebreid over 't Hemeldal en Zwarts: *Zes dorpen in oorlog en verzet. Een bundel uiteenlopende ...te helpen* (o.r.v. en samengesteld door H.C.J. Erkens; bijeengebracht door G.A. Versteegh, m.m.w. van G.J.H. Oosterhaar e.a., Oosterbeek 1984, 4-9. Cor Janse, *Blik omhoog 1940-1945. Wolfheze en de Zuid-Oost Veluwe in oorlogstijd*, band I, Arnhem 1996, 335. Voormalig geweermaker Zwarts had 't Hemeldal opgericht met zijn zuster, die daarvoor verpleegster was bij de psychiatrische inrichting Wolfheze. Mededeling van J.F. Blokhuis te Oosterbeek. In: Hof, *Frits de Zwerper*, 131 staat abusievelijk een foto van villa 't Hemeldal. Zie voor een afbeelding van het gelijknamige rust- en herstellingsoord Hof, *De dubbele slag*, 43. Tegenwoordig is hier het bejaardentehuis Rechterenborch gelegen.

⁷ Op de plattegrond, die de Geallieerden in september 1944 gebruikten, stond overigens gewoon Wilhelminastraat. Zie binnenkant van de kaft in: P.R.A. Iddekinge, *Arnhem 40-45. Evacuatie, verwoesting, plundering, bevrijding, terugkeer*, Arnhem 1981.

⁸ Zie voor de rapportage van de leiding van de gevangenis de brief van het Ministerie van Justitie aan de Gedenkboekcommissie LO-LKP d.d. 12 september 1949, 2-3, in: NIOD, LO-LKP, EK-1. Zie voor het relaas van Scheepstra: *Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945*, dl. 7 c, 206-207, en L. Wagenaar en P. Steur, *De laatste ridders. Ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Militaire Willemsorde*, 's-Gravenhage 1990, 64-76; 69-70. Verder: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl. VII b (wetenschap-

pelijke editie), 's-Gravenhage 1976, 782, die abusievelijk beweert dat de tweede overval opnieuw op de Strafgevangenis werd uitgevoerd. Verslag van Chr. Fr. Boven over de oorlog, 8, waarvan een kopie in bezit is van mevr. drs. S.E. Scheepstra, noemde als enige bron het ver- raad van de landwachter. Volgens Erkens, *a.w.*, 8 was Zwarts op het moment van arrestatie bij Gusing op bezoek.

⁹ A. van Hulzen en Joh. Goede, 'Gevangenisdeuren zwaaien open', in: *De Zwerver*, 3^e jrg no's 26-34 (28 juni - 23 augustus 1947). Dit is mede gebaseerd op: 'De "Koepel" te Arnhem gekraakt', verslag van J.J. van Veldhoven in: NIOD, LO-LKP, DD-3, die vooral t.a.v. ge- beurtenissen waarbij hij niet aanwezig was fouten in zijn beschrijving maakte.

¹⁰ *Het Grote Gebod*, dl. I, 488-491. E. Werkman, 'Sleutels naar de vrij- heid. Op zondag 11 juni 1944 bevrijdde een KP 54 gevangenen uit het huis van bewaring in Arnhem', in: *Ik neem het niet! Hoogtepunten uit het verzet 1940/1945*, Leiden 1965, 253-262; 253-254 (verscheen eerder in: *Het Parool*, 13 juni 1964, gebaseerd op een interview met L. Scheepstra en J.J. van Veldhoven).

¹¹ J. Hof, *Frits de Zwerver. Twaalf jaar strijd tegen de Nazi-terreur*, Den Haag 1976, hoofdstuk 14.

¹² *De Gelderlander; Zwolse Courant*, 11 mei 1994; *Friesch Dagblad*, 14 mei 1994.

¹³ Hof, *De dubbele slag*. Daarin is het hoofdstuk 'Kraak Huis van Bewaring', een bewerking van het hoofdstuk 'De grootste gevange- niskraak uit de bezettingsjaren' in: J. Hof, *Verzet 1940-1945 omni- bus*, Kampen 2002, 160-186. Op de omslag van *Verzet 1940-1945* staat echter een foto van de Koepelgevangenis afgedrukt, terwijl in: Hof, *De dubbele slag*, 28 het verhaal over de overval op de Koepel van een foto van het Huis van Bewaring vergezeld gaat. Zie ook: Janse, *a.w.*, band I, 336-344 en Supplement, Arnhem 1999, 1280-1299. De eerste van drie mislukte bevrijdingsacties had plaats op 29 mei 1944. In de klapper staat in tegenstelling tot het Landelijk berichten- en alarmeringssysteem van 11 juni 1944, waar staat dat de gevangenen zijn bevrijd achter de naam van Zwarts (gevangene no. 5623) genoteerd "14-7-1944 ontslagen". Zie: Gelders Archief (GA), Archief van de gevangenis en van het (hulp)huis van bewa- ring te Arnhem (archiefbloknr. 0258), inv.nr. 234. Met dank aan G.J. Maassen jr.

¹⁴ Archief (NA), Archieven van het Directoraat-Generaal Bijzon- dere Rechtspleging met taakvoorgangers en uitvoerende instanties, 1945-1952 (1983) van het Ministerie van Justitie (CABR) (2.09.09), inventarisnummer (inv.nr.) 677. Zie voor de SD te Arnhem en het personeel: Janse, *a.w.*, band III, Arnhem 1999, 1214-1223.

¹⁵ A.D. Belinfante, *In plaats van Bijltesdag. De Geschiedenis van de*

Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog, Assen 1978, 453.

¹⁶ NIOD, LO-LKP, BG-1. F. van der Harve, *Kleine kroniek van het verzet in Wageningen over de periode 1940-1945*, Ochten z.j. [1979], 116.

¹⁷ In Doorn hoorde een verzetsman in 1943 Slomp in dat verband preken over Lucas 17: 6 (Als uw geloof was als een mosterdaadje). Mededeling van mevr. L. Caspers.

¹⁸ Zie voor de problematiek van de noodleugen: G. Brillenburg Wurth, 'De noodleugen', in: Th. Delleman (red.), *Opdat wij niet vergeten. De bijdrage van de Gereformeerde Kerken, van haar voorgangers en leden, in het verzet tegen het nationaal-socialisme en de Duitse tyrannie*, Kampen 1949, 410-425. Ben van Kaam, *Opstand der gezagsgetrouwen. Mannenbroeders & Zonen in de jaren 1938-1945*, Wageningen z.j. [1966], 179. Zie voor Slomps visie daarop: Hof, *Vastberaden in verzet*, 221.

¹⁹ Een uitwerking van beide preken is te vinden in: Anna Maria Giliea Batelaan-van den Berg, *Verborgten dagboek 1941-1945* (red. I. Batelaan en F. Brouwers), z.p. [s-Gravenhage], 2007, 58-59. Het gegeven over Dordrecht is afkomstig van een mededeling van de heer B. in 't Veld aan P.F. Dillingh, mei 2008. Bij dit citaat dacht Slomp aan de tekst van Jesaja 16: 3 'Verbergt de verdrevenen en meldt de omzwerenden niet'. Bij het lezen van de tien geboden voegde hij deze tekst er wel als elfde aan toe. Zie: Interview van W.B. Kranendonk met J. Slomp in: *Reformatoisch Dagblad*, 24 maart 1995.

²⁰ NIOD, LO-LKP, BG-1. Zie voor ds. Boss: Gjal't Zondergeld, *Geen duimbreed?! De Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting*, Zoetermeer 2002, 209-210.

²¹ *Het Grote Gebod*, dl. I, 52-55. Hof, *Vastberaden in verzet*, 166-168. Slomp was zelf omstreeks 13 oktober 1943 in Enkhuizen. Zie: Zondergeld, *a.w.*, 209. Op diezelfde dag was hij ook in 'Hotel De Witte' in Amersfoort, naar blijkt uit het verslag van Teus van Vliet, in: NIOD, LO-LKP, DD-4.

²² Zie daarvoor bijvoorbeeld: E.P. Weber, *Gedenkboek van het "Oranje Hotel". Onze gevallen verzetshelden. Celmuren spreken. Gevangenen getuigen*, Amsterdam 1947, 36.

²³ Zie mededeling van ir. H. van Riessen, de voorzitter van de LO vanaf 1944 als opvolger van ds. B.A. van Lummel, in: *Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945*, dl. 7 a, 215.

²⁴ Interview met Ds. F. Slomp van 10 mei 1946 in: NIOD, LO-LKP, BG-1.

²⁵ In interview van 4 oktober 1946 vermeldt Teus van Vliet, dat de leiding van de Top-vergadering hem daar op 29 november 1943 ontmoette. Zie: NIOD, LO-LKP, DD-3.

²⁶ Slomp kreeg dit persoonsbewijs door bemiddeling van J.M. Stroes, commies ter secretarie der gemeente Renkum, maar niet pas na zijn bevrijding uit de gevangenis, zoals vermeld in: Erkens, *a.w.*, 8.

²⁷ K. Ribbens, *Bewogen jaren. Zwolle in de Tweede Wereldoorlog*, Zwolle 1995, 266. Bijl was geïnterneerd in het krijtsgevangenenkamp Neu-Brandenburg, hij overleefde de oorlog.

²⁸ J. Slotman, *Heemse, bezet en bevrijd. Herinneringen van een Heemser jongen*, z.p. [De Krim-Hardenberg] z.j. 2007³, 9

²⁹ H.W. Poorterman, *Karel Overijssel een Christenrebel*, z.pl. 1984, 61-62. Henk Groot Enzerink (toenmalige schuilnaam Karel van Vorden), leider van de LO -Vorden, had op 23 januari 1944 overleg met Slomp op diens onderduikadres n.a.v. de arrestatie van zijn vader door de SD op 21 januari 1944.

³⁰ Janse, *a.w.*, band I, Arnhem 1995, 287.

³¹ T.N. Schelhaas e.a. (red.), *De afgescheidenen en hun nageslacht*, Leusden: Algemeen Secretariaat van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Kampen 1984, 542.

³² Dick Kaajan, 'Mislukte poging om Frits de Zwerver te arresteren', in: Robin te Slaa, e.a. (red.), *Zesde Bulletin van de Tweede Wereldoorlog*, Soesterberg 2004, 33-63.

³³ Volgens Hof, *De dubbele slag*, 16 gebeurde dit bij een kapper te Zwolle. Doordat de grootvader van de dochter van opticiens Bosch, de in december 1940 afgezette burgemeester Chr.F. Bramer van Stad Hardenberg en zijn vrouw in die plaats woonden en haar oom C.W. Pisuisse in Heemse herkende zijn kleindochter mevr. Slomp bij het bezoek aan de winkel van haar vader. Mededeling van mevr. J. van Hoffen-Bosch. Janse, *a.w.*, band I, 308 noemde echter kapper J. Olde uit Wolfheze. In tegenstelling tot wat Hof, *De dubbele slag*, 17 beweert, ontmoette Slomp zijn zoon niet in die tijd, aldus mededeling van dr. J. Slomp. Hof's lezing in: *Vastberaden in verzet*, 188 dat Slomp zijn dochter liet schrikken bij thuiskomst en zijn vermomming uitprobeerde door tijdens een kerkdienst in Heemse voor te gaan is onjuist, aldus J. Slomp en A. de Vries-Slomp. In werkelijkheid ging Slomp slechts eenmaal in Heemse voor op 2 januari 1944. Zie: Slotman, *a.w.*, 9. Hij kwam in 1942 eenmaal in de vermomming van boerenknecht vanaf zijn onderduikadres in Ruurlosebroek naar Heemse. Zie ook de foto in: Hof, *Frits de Zwerver*, 128.

³⁴ Brief van Slomp, die toen als reserve-veldprediker in Nederlands-Indië was, voor het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem. Afschrift hiervan Slomps medewerkster te Hoorn, de evangeliste A. Admiraal, bevindt zich in: NA, CABR, inv.nr. 521.

³⁵ Directeur C.A. Keuning behoorde vanaf eind 1942 tot de LO-Wageningen. Zie: "Er komt een andere tijd", *oorlogsherinneringen van*

Klaas van Houten, opgetekend door Th. van Houten, uitgegeven in eigen beheer door C. van Houten, z.p. 1993, 85.

³⁶ Onderhoud met Piet Verburg d.d. 13 september 1946 in: NIOD, LO-LKP, BA-1. Van der Harve, *a.w.*, 117.

³⁷ J. Oonk, B. Leuverink, *De harmonica bleef vijf jaar stil. Ruurlo tijdens de oorlogsjaren*, Ruurlo 1995, 51. De boerderij van J. Dijkman was in juni 1942 het eerste onderduikadres van Slomp. In de 1^e - 5^e druk van het boek van Hof, 28 staat een foto van deze boerderij. Slomp kreeg dit adres van zijn collega J.H. Broek Roelofs uit Vroomshoop en diens zoon uit Geesteren. Zie: NIOD, LO-LKP, EK-3. Zie voor de onderduik in Wageningen vooral: Van der Harve, *a.w.*, 116-117. Deze vertelt dat Slomp voor zijn terugkeer naar Wageningen een vertrouwde medewerker in Zutphen wilde bezoeken, waarbij gedacht kan worden aan de neef van tante Riek, G.H. Rietberg (schuilnaam oom Karel), leider van de LO aldaar. Verder aanvullende mededelingen van H.G. Dijkman te Vorden. J.P. Dulfer, *Onder de Jacobstoren. Impressies en memoires van een dorpsgenoot*, dl. I, z.pl. [Winterswijk] 2001, 141 beweert echter abusievelijk dat Slomp voor zaken op reis moest en vermomd was met een snor en een pruik. In zijn lezing bracht hij zelf Slomp naar het station. Henny Bennink, *Bezetting en verzet. De gemeente Lichtenvoorde en de omliggende gemeenten in de Tweede Wereldoorlog*, Aalten 2005, 263 vermeldt dat hij onderweg was naar de schuilplaats van enige onderduikers.

³⁸ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. I (28 juni 1947), suggereren dat daar een van Slomps kinderen bij was. Hof, *De dubbele slag*, 17 weet te vertellen dat dit de dochter was. Deze liet mij bij navraag weten haar moeder toen niet te hebben vergezeld.

³⁹ Oonk, Leuverink, *a.w.*, 51. In: Dulfer, *a.w.*, 141-142 gaat hijzelf i.p.v. Dijkman de vulpen ophalen.

⁴⁰ Zie voor een voorbeeld uit gereformeerde kring: C. Kramer-Vreugdenhil, 'Lijdzaam wachten op uitredding. Janses oproep tot onderwerping aan het van God gegeven gezag van de bezetter', in: G. Harinck (o.r.v.), *Tussen lijdelijkheid en verzet. Gereformeerden in bezettingstijd*, (AD Chartasreeks nr. 8), Barneveld 2005, 73-86.

⁴¹ M. de Keizer, *Putten. De razzia en de herinnering*, Amsterdam 1999, 345. Klinkenberg joeg ook op Joden en onderduikers op Harderwijks grondgebied en probeerde daarvoor de plaatselijke politie in te schakelen. Zie: P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting*, Amsterdam 2006, 437.

⁴² NA, Archieven Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Ridderorden van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, (1940) 1945-1984 (Zuivering Ambtenaren MvBZ)(2.04.67.01), inv.nr. 26381.

⁴³ Zie: Signalementenblad no. E 88/44 en andere documenten in:

NA, Archief van het Bureau Juridische Zaken/ Zuivering van de afdeling Politie en taakvoorganger van het Ministerie van Justitie (Zuivering Politie MvJ)(2.09.54), inv.nr. 5710. Th.A. Boeree, *Kroniek van Ede gedurende de bezettingstijd. Met een greep uit de geschiedenis van partizanen*, Arnhem 1983² (1^e dr. Ede z.j. [1949]), 83. *Het Grote Gebod*, dl. I, 487-488.

⁴⁴ Een door twee man van een Doesburgse verzetsgroep voorgenomen liquidatie op de hoogte van de Schuttestraat te Vorden ging niet door, omdat men niet zeker wist of het De Droog was. Deze logeerde in het 'Hotel De Konijnenbult' van de NSB-er G. Bouwman en liep dan binnendoor naar het kasteel Vorden, waar de SD was gehuisvest. Zie: Poorterman, *a.w.*, 42-43, die op 56-57 en 62 beschrijft hoe De Droog trachtte Karel Overijssel te arresteren. R. Ellenkamp, *Vorden tijdens de bezetting*, Zutphen 1999, 52-53. G. Emsbroek, *De Konijnenbult. Over kasteel Vorden en dat hotel, over de eigenaren en de bewoners*, Deventer 2006, 289-290. Ook Theo Dobbe kreeg later opdracht een groepje te formeren om De Droog te liquideren. Dit ging niet door omdat hij zelf op 5 september 1944 werd gearresteerd en gefusilleerd. Zie: Interview van J.W. Mulder met Abbink op 25 februari 1970, bijlage bij zijn doctoraalscriptie *Het Apeldoorns verzet 1940-1945*, z.pl. [Rijksuniversiteit Utrecht] z.j. [1971], dat berust bij het NIOD, Ned. 4.2 Scr.105. Met dank aan R. Utermöhlen, die mij op deze scriptie attendeerde.

⁴⁵ *Het Grote Gebod*, dl. I, 482-484. Abusievelijk staat op 483 vermeld dat men een aanslag wilde plegen op het leven van een landwachter, waar duidelijk de marechaussee Stap bedoeld is. Zie daarvoor het interview van Ad Goede met D. Vermey d.d. 3 september 1947, in: NIOD, LO-LKP, CE-4, die vertelde dat men vond dat Stap 'weg' moest. Zie verder: *De Gelderlander*, 3 mei 1946 en G.H. Ligterink, 'Verraad loert langs de weg. De KP van Zwarte Piet', in: *De Zwerfer*, 3^e jrg no's 36-45 (6 september-8 november 1947). Op 6 juli 1949 werd Markus tot levenslang veroordeeld. Deze straf werd op 14 oktober 1950 omgezet in achttien jaar, waarop bij KB van 4 september 1954, no. 133 nog een jaar in mindering werd gebracht. Zie: NA, CABR, inv.nrs. 188 en 66972. *Arnhemse Courant*, 23 juni, 6 juli 1949. J.G. ter Horst, *Aalten in oorlogstijd. Gebeurtenissen uit de jaren 1940-1945*, Aalten 1985, 114-118. Janse, *a.w.*, band III, Arnhem 1999, 1232-1235. Zeer uitgebreid over Markus: Bennink, *a.w.*, 229-256, 287-289. Zie voor het verraad van 20 april 1994 en zijn veroordeling: 246-256 en 287-289.

⁴⁶ Mededeling van zijn zoon W. Bluemers te Ruurlo.

⁴⁷ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 589-590, 661. Zie voor zijn veranderde opstelling aan het einde van de oorlog: O.C. Broek Roelfos, 'Gebeurtenissen in en om Borculo 1944-1945', in: Henk

Kroesenbrink e.a., *Met de moed van de angst. Oorlogsbelevissen in de Achterhoek en Liemers*, Zutphen 1981, 30-40.

⁴⁸ H. Kraaijenbrink, *Politierapport 1940-1945. Dagboek van een politiofficier*, Zutphen z.j. [1985], 345, 348. Begin oktober 1944 was Feenstra weer in Arnhem. Zie: Iddekinge, *a.w.*, 151.

⁴⁹ Jan de Bas, *Wereldberoemd in Nederland. Wie is wie in de 20ste eeuw*, z.pl. [Soesterberg] 2007, 237 beweert abusievelijk dat deze arrestatie in 1942 plaats vond en dat hij daarna door het verzet werd bevrijd. In werkelijkheid ontsnapte hij in 1942 in zijn parochie te Heemse ter nauwernood aan een arrestatie door zich in de kerktoeren te verbergen.

⁵⁰ NA, Zuivering Politie MvJ, inv.nr. 2193. Zie voor de loopbaan van Grave, de huiszoekingen op 24 augustus 1944, waar hij bij betrokken was, en het verlate zuiveringsonderzoek daaromtrent in 1947: Jan Braakman, *Tegendraads. Het abrupte eind van eigenzinnig leven*, IJzerloon 2009, 65-66, 75-78, 86-87. Hierin is Stap als enige geanonimiseerd.

⁵¹ Omdat mij onbekend is of betrokkene nog leeft wordt hier volstaan met zijn initialen.

⁵² Volgens marechaussee Grave gebeurde dit omstreeks vier uur.

⁵³ In het vraaggesprek van Hans Wierenga in: *Prinses*, 6 mei 1972, 48-49, 53-55; 49 beweerde Slomp zelf abusievelijk dat hij was gearresteerd op het fietspad naar kasteel Ruurlo. Dulfer, *a.w.*, 142 beweert abusievelijk dat Slomp op het station van Ruurlo werd aangehouden.

⁵⁴ Volgens Hof, *De dubbele slag*, 20, noot 1 wist Slomp toen niet dat dit Stap was. In 'De Levensloop en het werk van Ds. F. Slomp, thans Evangelisatiepredikant voor de Geref. Kerk van Hoorn' in: NIOD, LO-LKP, BG-1, vertelde Slomp dat Stap de omgeving van Ruurlo terroriseerde, en uit het proces-verbaal van 1947 krijgt men de indruk, dat hem dit wel bekend was.

⁵⁵ Slomp verklaarde zelf als enige dat hij daarbij geboeid was.

⁵⁶ Oonk, Leuvink, *a.w.*, 51. Ten onrechte wordt daar beweerd dat Slomp toen een lange zwarte slipjas droeg. Hoewel twee plaatselijke artsen bij het LO-werk waren betrokken, mislukten pogingen van de LO-Winterswijk en de LO-Zutphen om in Ruurlo een LO-afdeling op te richten. Zie: Verslag van G. Rietberg in: NIOD, CE-4 en *Het Grote Gebod*, dl. I, 221.

⁵⁷ Mededeling van W. Bluemers te Ruurlo.

⁵⁸ Op verzoek van Th.B.G. Jongbloed, agent 1^e klasse te Hoorn, overhandigde Slomp hem tijdens het verhoor op 19 juni 1947 een exemplaar van deze brochure, die zich nog in het strafdossier van Stap bevindt. Zie voor deze brochure ook: Ernst van den Hemel, *Calvinisme en politiek. Tussen verzet en berusting*, Amsterdam 2009, 105-108.

⁵⁹ De zwarthandelaren verklaarden desondanks beiden al snel gehoord te hebben dat de arrestant een dominee was.

⁶⁰ In alle bronnen staat dat Slomp in cel 53 zat. Op de Festnahme in: NA, CABR, 677 staat echter cel 56. Ook in de Klapper op het Register voor de bevolking in het GA, Archief van de gevangenis en van het (hulp)huis van bewaring te Arnhem (archiefbloknr. 0258), inv. nr. 164 staat alleen dit celnummer vermeld. Dit impliceert dat hij niet later alsnog naar cel 53 is overgeplaatst. Met dank aan G.H. Maassen jr.

⁶¹ De brochure was ondertekend met 'Frits de Zwerver. April 1944'.

⁶² Van der Harve, *a.w.*, 118 beweert abusievelijk dat het persoonsbewijs in orde was.

⁶³ Hier is sprake van een vermenging van 'de Jood uit Enter' en 'de predikant uit Heemse bij Hardenberg'. Abusievelijk werd Slomp in het vonnis van het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem van 6 oktober 1948 zo aangeduid.

⁶⁴ Kroese was sinds maart 1943 afdelingscommandant van de afdeling Ruurlo van het Marechaussee-gewest Arnhem. Op 16 oktober 1944 gaf hij het commando over aan Stap, die hem voordien al veel opdrachten over het personeel gaf. Zie: NA, MvJ, 2193.

⁶⁵ Zie voor zijn optreden: Janse, *a.w.*, band III, 1216-1223. L. Heine-mann was de eerste van de vijf Duitse oorlogsmisdadigers, die werden geëxecuteerd. Dit gebeurde op 10 februari 1947. Zie: Belinfante, *a.w.*, 485. D. de Mildt en J. Meihuizen, 'Nederland en zijn Duitse oorlogsmisdadigers', in: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 8^e jrg, afl. 1 (2006), 3-52; 12-17.

⁶⁶ Oonk, Leuwerink, *a.w.*, 92-95; 95.

⁶⁷ Volgens H.J. ten Broeke, A. Dieperink, H.L. Steenblik e.a., *Lochem 1940-1945 met wat er voorafging ... en wat er kwam* (Uitgave van de Historische Vereniging Lochem-Laren), Zutphen z.j. [1985, 132 bestond de plaatselijke illegaliteit daar uit ongeveer 30 personen. Kapteyn werd niet met name genoemd.

⁶⁸ NA, Zuivering Ambtenaren MvBZ, inv.nr. 16442. Hof, *De dubbele slag*, 32 zegt abusievelijk dat Kroese als contactman van de LO de LKP in Lochem had gewaarschuwd i.p.v. ds. Kapteyn.

⁶⁹ Hof, *De dubbele slag*, 8-9 beweert abusievelijk dat Slomp per auto werd overgebracht en dat de KP te laat was om hem bij de brug over de IJssel te Zutphen te bevrijden.

⁷⁰ *De Zwerver*, 3^e jrg no 26. Brief van J. Kroese aan ds. F. Slomp d.d. 11 december 1950, in: Archief van ds. F. Slomp, (1910) 198-1978 (1998), inv.nr. 2. (in bezit van dr. J. Slomp te Leusden). Hof, *Vastberaden in verzet*, 196. Mededeling van J. Slomp.

⁷¹ Oonk, Leuwerink, *a.w.*, 51, waar overigens abusievelijk staat dat Slomp naar de SD te Zutphen was overgebracht. Op 51 en 54 vatten

zij Hof, *Frits de Zwerver* niet overal correct samen. Dulfer, *a.w.*, 143. Hoogstwaarschijnlijk betrof het hier de verzetsgroep Brouwer.

⁷² Zie voor Scheepstra: Wagenaar en Steur, *a.w.*, 64-76.

⁷³ In februari 1944 maakte Scheepstra ook al gebruik van de diensten van Van Veldhoven toen hij op verzoek van Koenraad Rozendaal (schuilnaam Koen Visser) en F. Kooiman (schuilnaam Ben), twee medewerkers van de verzetsgroep Visser (Brune), liet nagaan of hij hun leider, E.H. Brune, uit de Koepelgevangenis kon bevrijden. Later bleek Brune een groot provocateur te zijn.

⁷⁴ 'De "Koepel" te Arnhem gekraakt', verslag van J.J. van Veldhoven in: NIOD, LO-LKP, DD-3.

⁷⁵ NA, Zuivering Ambtenaren MvBZ, inv.nr. 494. Tussen Scheepstra en Van Veldhoven ontstond een blijvende vriendschap. Slomp schreef voorin in het aan de kinderen van Van Veldhoven geschonken boek van Hof als opdracht: Kinderen ik ben zo dankbaar [voor] wat je vader voor mij gedaan heeft.

⁷⁶ *Het Grote Gebod*, dl. I, 151-153. P.G.H. Maalderink, *De Militaire Willems-Orde*, z.pl. 1982, 147.

⁷⁷ Interview van Ad Goede met Bob Scheepstra d.d. 25 juni 1946, in: NIOD, LO-LKP, EC-4. In: Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947), staat dat Loek voor verhoor werd meegenomen. Volgens Scheepstra had L.M. Valstar (schuilnaam Bertus) nog eerder, eind 1942 of begin 1943, iemand uit het kamp Vught bevrijd.

⁷⁸ Hof, *De dubbele slag*, 28 suggereert ten onrechte dat Verhoeven naar de cel van Slomp werd overgebracht.

⁷⁹ Deze persoon zou identiek zijn geweest aan de Joodse KP-er uit Enter. De naam komt in het concept van het artikel van Van Hulzen en Goede als aanvulling op de tekst voor. Zie: NIOD, LO-LKP, DD-3.

⁸⁰ Bernard Verhoeven, 'De Patriot', in: *De Zwerver*, 3^e jrg no 27 (5 juli 1947). Verhoeven (1897-1965) was begonnen als journalist. Verder was hij vanaf 1949 enige tijd actief in de politiek voor de KVP als lid van de Tweede Kamer en van de Provinciale Staten van Gelderland. Zie verder een korte schets op de voorpagina en het In memoriam van Jan H. de Groot in: *Arnhemse Courant*, 5 juni 1965, en een kort bericht in: *Boekengids*, 43^e jrg no 6 (juli 1965), 252 en Anthony Mertens, 'Klein memento voor Bernard Verhoeven', in: *Idem*, 43^e jrg no 7 (augustus - sept. 1965), 293-294.

⁸¹ Wagenaar en Steur, *a.w.*, 70.

⁸² NIOD, LO-LKP, II-8: interview met H. Kruithof d.d. 5 september 1946.

⁸³ Ook Hof, *Vastberaden in verzet*, 232 merkte op dat zij zorgvuldig notuleerde.

⁸⁴ Volgens Delleman (red), *a.w.*, 232 werden toen nog vele anderen

in deze gevangenis ondervraagd naar de persoon, het werk en de verblijfplaats van ds. Slomp.

⁸⁵ In het verhoor van Slomp uit 1947 in: NA, CABR, inv.nr. 677, maakt hij geen melding van een vrouw, die bij de wachtende gevangenen werd ingesloten. Dit in tegenstelling tot wat Hof vermeldt in: *De dubbele slag*, 35-39 (verslag van dit verhoor). Verder aangevuld met gegevens uit Verhoeven, *a.a.*

⁸⁶ *De Goede Tijding*, 46^e jrg no 43 (26 april 1968), waarin het meest uitgebreide verslag van Slomp zelf over zijn arrestatie en bevrijding. Zie verder: Dick Kaajan, 'Brieven van Frits de Zwerver over zijn gevangenschap', in: *Tiende Bulletin van de Tweede Wereldoorlog* (o.r.v. Perry Pierik en Jet van Swieten), Soesterberg 2007, 47-61; 54-55.

⁸⁷ F. Slomp, 'We waren doodsbang', in: een onbekende bundel, 25.

⁸⁸ *Het Grote Gebod*, I, 487.

⁸⁹ In afwijking van het hoofdstuk over de Kraak van het Huis van Bewaring en de biografie achterin het boek (120-121) wordt Joh. ter Horst in het verhaal over de overval op de Koepel, in: Hof, *De dubbele slag*, 16-76 steeds als 'Van der Horst' aangeduid.

⁹⁰ Uitgebreid over Schoonman <http://www.solcon.nl/joosse/johannesterhorst/> en het artikel 'Zaanse verzetsheld onbekend in eigen streek' van Jan Hof in: *Dagblad van de Zaanstreek*, 21 oktober 1994.

⁹¹ NIOD, LO-LKP, DD-2. Dezelfde avond had ook de KP-Zenderen o.l.v. Cor Hilbrink hen willen bevrijden. Zie: A.H. Bornebroek, *De illegaliteit in Twente. Een onderzoek naar het ondergronds georganiseerd verzet in '40-'45*, Hengelo 1985, 48. S.E. Scheepstra (red.), *Koos' Michel. Mijn verzet in de Tweede Wereldoorlog*, Kampen 2007, 75-76.

⁹² Hilbrink, *a.w.*, 166-168.

⁹³ In: *Koos' Michel* (S.E. Scheepstra red.), 88 staat abusievelijk dat de overval voor de avond van 12 mei was vastgesteld.

⁹⁴ Mededeling van mevr. Welmers aan C. Janse d.d. 26 september 1988, mij door Janse ter beschikking gesteld. Volgens Jan Spreij, 'Verzet in Wolfheze', in: Erkens, *a.w.*, 101 droeg zij de plattegrond en de sleutels van de gevangenis onder haar kleren. Scheepstra ontkennde dit ten stelligste, zij het dat hij dit deed naar aanleiding van de overval op het Huis van Bewaring in plaats van die op de Koepel, waarover zij sprak. Zie: Janse, *a.w.*, band I, 337.

⁹⁵ Mededeling van J. Slomp over het eerste onderduikadres. In: Janse, *a.w.*, band I, 336 zegt Swarts abusievelijk dat mevr. Slomp toen nog in Heemse verbleef. Zie voor ds. G.Chr.H. Plantagie, bij wie zij later verbleef: Delleman (red.), *a.w.*, 265-267.

⁹⁶ Delleman (red.), *a.w.*, 281-292.

⁹⁷ Ann de Vries-Slomp en Jan Slomp, 'Kinderherinneringen aan ds. F. Slomp. Frits de Zwerver in Heemse 1930-1946', in: *Rondom den Herdenbergh 1940-1945*, z.p. z.j.[1995], 74-88; 83. Jan Slomp, 'Een Nederlandse variant van de Auschwitzlüge?', in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr 7 (mei 2005), 21-26; 21. Zie voor Bijl: Ribbens, *a.w.*, 254.

⁹⁸ Hof, *Vastberaden in verzet*, 250 noemt abusievelijk Evert de Weert als schuilnaam van Jan.

⁹⁹ Abbink had echter gehoord dat de marechaussees aan de binnenportier van de gevangenis moesten vertellen, dat zij de zwarthandelaar naar 's-Hertogenbosch moesten overbrengen, maar dat zij vanwege autopech in Arnhem waren gestrand. Zie: interview van Ad Goede met Joop Abbink d.d. 20 november 1946, in: NIOD, LO-LKP, ED-2.

¹⁰⁰ Hof, *De dubbele slag*, 49 noemt Albers (waar Alberts is bedoeld) abusievelijk wel als een van de deelnemers. Hij verwarde hem met Piet Wortel.

¹⁰¹ In het interview met Jozefien Haagen voor de film 'Metamorfose van een stad' (2005) zei Abbink ook dat het er ongeveer acht waren. Dit fragment is nu te zien op <http://www.mijngelderland.nl> onder de link Freedom Trail, waar bij een verhaal over de Koepelgevangenis (nr 10) kan worden doorgeklikt naar dit filmfragment.

¹⁰² G.J. Mentink, *100 jaar Gastvrijheid in Onvrijheid. Gedenkboek 100 jaar Koepelgevangenis Arnhem*, Arnhem 1986, 44.

¹⁰³ De lijst van deelnemers werd na de oorlog opgesteld voor de Stichting 1940-1945. Met dank aan S.E. Scheepstra, die mij deze toestuurde. Andere lijst in: NIOD, LO-LKP, AD 1-4. Met dank aan C. Hilbrink te Enschede, die mij daarop attendeerde. NIOD, LO-LKP, EB-4 bevat een lijst, waarop dezelfde vijf personen van de KP-Utrecht worden genoemd. B. Dijkman, *Die Straete bij Name, over, door en om de Leytsche Dam*, uitgave onder auspiciën van de Vereniging Erfgoed Leidschendam, 2003, 90 spreekt abusievelijk van 'drie gewapende verzetsmensen'. Bennink, *a.w.*, 263 noemt ook acht man. Piet Wortel ontbreekt op 417, noot 17, in de lijst van twaalf personen, die ook de namen vermeldt van degenen, die bij de voorbereiding waren betrokken.

¹⁰⁴ Hof, *Vastberaden in verzet*, 264 noemt abusievelijk de LO-medewerkers Evert en Chris Boven als deelnemers aan de overval. In: *De dubbele slag*, 79 noemt hij hen zelfs KP-ers.

¹⁰⁵ Mededeling van ds. J.M. Snoek. In: *Soms moet een mens kleur bekennen. Een terugblik op 70 jaar*, Kampen 1992, 94 schrijft hij abusievelijk, dat er twaalf gevangenen werden bevrijd, terwijl hij twee gevangenen en tien overvallers bedoelde naar hij meedeelde.

¹⁰⁶ C. van Tricht, *Onderduikers en Knokploegen. Het verzet van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers en de Landelijke Knokploegen*, Amsterdam 1991, 58 en C.M. Schulten, "En verpletterd wordt het juk". *Verzet in Nederland 1940-1945*, Den Haag 1995, 189 beweren abusievelijk dat hij samen met Slomp en Kruithof werd bevrijd in plaats van hem tot de bevrijders te rekenen. Zie voor een mogelijke verklaring voor deze vergissing: 'Koo's' Michel (red. S.E. Scheepstra), 88, noot 2.

¹⁰⁷ Caspers, *Vechten voor vrijheid. Oorlog en verzet op de Utrechtse Heuvelrug*, Hilversum 2007, 78.

¹⁰⁸ In tegenstelling tot het hoofdstuk over de Kraak van het Huis van Bewaring en de biografie achterin het boek (133-135) heet Joop Abbink in het verhaal over de overval op de Koepel, in: Hof, *De dubbele slag*, 16-76 overal Piet Abbink. Bennink, *a.w.*, 416, noot 17 beweert abusievelijk dat Abbink in 1945 is overleden.

¹⁰⁹ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947), noemen in totaal tien deelnemers. Hof, *De dubbele slag*, 49 noemt er acht, waarbij hij Piet Wortel met Piet Albers verwart en Nico en Evert Boven (*a.w.*, 129 en 131), die alleen bij de voorbereidingen betrokken waren, tot de deelnemers rekent. Op 71 noemt hij m.u.v. Hans Sibbert in navolging van het artikel van Van Hulzen en Goede gedeeltelijk weer andere namen. Eerder kwam hij in: *Vastberaden in verzet*, 225-227 uit op acht man, maar door Abbink later ook te noemen waren het er feitelijk negen. Caspers, *a.w.*, 78 heeft het over circa elf mannen.

¹¹⁰ Van der Harve, *a.w.*, 120, beweert abusievelijk dat een van de auto's in Duitse camouflage was overgespoten. Dulfer, *a.w.*, 143 spreekt zelfs van een Duitse overvalwagen met als soldaten verklede overvallers.

¹¹¹ NIOD, LO-LKP, DE-1. Wagenaar en Steur, *a.a.*, 70. Verburg had eerder tevergeefs gepoogd met Huug Nuis in Zevenhuizen een eigen KP op te richten. Via ds. K. Kramer uit Medemblik leerde hij Scheepstra kennen. Deze wilde hem helpen als ze konden aantonen voor hun taak berekend te zijn. Later werd Nagtegaal er nog bij betrokken. Zie: Mulder, *Doctoraalscriptie*, 76. Idem, *De vriend van David. Documenten van verzet*, Wageningen z.j. [1982], 36-37. Hierna vestigden zij zich op verzoek van Scheepstra in Apeldoorn, zodat er in mei 1944 een KP-Apeldoorn werd opgericht. Zie: *Het Grote Gebod*, dl. I, 488. Bennink, *a.w.*, 263 beweert dat beide bij de overval gebruikte auto's op de Duitsers waren buitgemaakt.

¹¹² Boeree, *a.w.*, 87 beweert ten onrechte dat de beide marechaussees elk een mitrailleur hadden. Mogelijk berust deze vergissing op het feit dat Ter Horst na de eerste overval op het Huis van Bewaring te Arnhem

in de toen gebruikte Plymouth een boordmitrailleur inbouwde, terwijl Schoonman deze overspoot. Zie daarvoor *'Koo's Michel'* (S.E. Scheepstra red.), 101, noot 6.

¹¹³ R. Ellenkamp, *Vorden tijdens de bezetting*, Zutphen 1999, 63-64.

¹¹⁴ Interview met mevr. H. Spieksma-Schuiling, in: NIOD, LO-LKP, EK-3. Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947) en Hof, *De dubbele slag*, 48 noemen hem abusievelijk wachtmeester Van de Wel. Zijn precieze overlijdensdatum was 9 mei 1945. Zie: NA, Zuivering Politie MvJ, inv.nr. 6644. Zie voor Reuver: NA, Zuivering Politie MvJ, inv.nr. 5017. Bennink, *a.w.*, 263 beweert abusievelijk dat 'tante Spiek' de uniformen had georganiseerd.

¹¹⁵ Bennink, *a.w.*, 263 beweert dat het huis van 'tante Spiek' als uitvalsbasis dienst deed.

¹¹⁶ Van Veldhoven noemt deze ontmoetingsplaats, maar als tijdstip vreemd genoeg half zeven 's avonds. Verder is het onwaarschijnlijk dat de gebroeders Boven besloten, dat de overval dan maar die avond moest plaatsvinden. Volgens Hof, *De dubbele slag*, 50 was Van Veldhoven tussen de middag op de fiets naar Oosterbeek gekomen, terwijl Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947), alleen het juiste tijdstip noemen.

¹¹⁷ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947), noemen abusievelijk kamp Vught, waardoor dit eveneens in veel andere bronnen staat. L. Scheepstra (op 24 sept. 2001) en J. Slomp bevestigden dat het Scheveningen moet zijn.

¹¹⁸ Verslag van KP Henk Visser in: NIOD, LO-LKP, DD-1. Verder kort vermeld in: *'Koo's Michel'* (red. S.E. Scheepstra), 87-88. Volgens Bornebroek, *a.w.*, 50 waren ze ook betrokken geweest bij de voorbereiding van deze overval. Dit blijkt nergens uit het dagboek van Koo's Michel. Michel Amsma beweert echter in: *De Stentor*, 7 maart 2005, dat Koo's Michel bij de overval op de Koepel was betrokken. Dit gold wel voor de kraak van het Huis van Bewaring.

¹¹⁹ In: Ellenkamp, *a.w.*, 63-65 uitgebreid over het koerierswerk van W. Spanhaak. Volgens zijn persoonsbewijs heette hij Spijkerman en was hij in dienst van de Wehrmacht.

¹²⁰ S.E. Scheepstra, "Gerrit' Spanhaak', de pen van Strijdend Nederland (26 dec. 1919-27 juli 2002), in: *Kamper Almanak 2004. Cultuur Historisch Jaarboek*, Kampen 2004, 123-137; 129-130.

¹²¹ Hof, *De dubbele slag*, 52 beweert abusievelijk dat op dit briefje stond dat hij naar tante Spiek moest gaan. Aangevuld met gegevens uit: "Hij kon niet anders ...", persoonlijke beschrijving van mevr. C.E.J. Abbink-van Barrelo over de oorlogservaringen van haar man. Met dank aan J. Abbink voor de inzage. Zie ook: Mulder, *De vriend van David*, 37.

¹²² Meest uitgebreid in: Mulder, *De vriend van David*, 38, met aanvullingen van Abbink. Hof, *De dubbele slag*, 52 beweert abusievelijk dat hij te voet was, dat een tweede bericht hem niet bereikte en hij alleen wist dat hij op donderdag in Arnhem moest zijn. Dit terwijl hij pas diezelfde middag was benaderd en 't Hemeldal geen bekend adres voor hem was.

¹²³ G. Spanhaak was die middag toevallig in Oosterbeek, zo vernam S.E. Scheepstra van H.E. Spanhaak-Vink. Volgens Abbink had alleen de Ford een Duits nummerbord. Dit in afwijking van de weergave in: Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947) en Hof, *De dubbele slag*, 54.

¹²⁴ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947) en Hof, *a.w.*, 55 vermelden dit verhaal maar schrijven abusievelijk dat betrokkene een politie-uniform droeg en dat dit 's avonds gebeurde (aldus E.J. Gerritsen over wie het hier gaat). Omdat hij bijna dagelijks contact had met de gebroeders Boven werd, anders dan Hof verhaalt, geen moment aan zijn betrouwbaarheid getwijfeld. Daaruit blijkt ook dat Erkens, *a.w.*, 8 abusievelijk beweert dat Gerritsen mee hielp de overval voor te bereiden. Zie verder voor een interview met Gerritsen: J.G. Crum, *Wat bewoog u. Gesprekken met mannen en vrouwen uit het verzet*, Soesterberg 2007, 11-30, waarin ook veel informatie over de gebroeders Boven.

¹²⁵ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947), schrijven abusievelijk dat hij dit in de auto deed. Abbink zag dat het daarbuiten gebeurde.

¹²⁶ N.H. Traas-van Roekel, 'Koerierster', in: Erkens, *a.w.*, 35-38; 37.

¹²⁷ Dat is merkwaardig aangezien het een van Duitsers gestolen auto betrof. In: Louis Frequin, Henry A.A.R. Knap, W.H. Kruiderink, *Arnhemse Kruisweg*, Amsterdam z.j. [1946], 'Utrechtseweg 55a', 20-35; 20-21 wordt eveneens een gearresteerde in een bruine Ford V8 naar het Huis van Bewaring te Arnhem vervoerd.

¹²⁸ Interviews met Craamer in: *Overijssels Dagblad*, 11 mei 1994 en tijdens de uitzending van TV Gelderland op 16 juni 2004 in het programma Actueel. Mededeling van Abbink over de linkshandigheid van Geert Schoonman. Verder betwijfelt Abbink zeer of het autoportier werkelijk op een kier heeft gestaan.

¹²⁹ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947) beweren in navolging van het artikel van Van Veldhoven abusievelijk, dat de binnenportier op een belsignaal de deur naar de binnenplaats opende.

¹³⁰ Hof, *De dubbele aanslag*, 59 beweert ten onrechte dat Ter Horst zelf op de bel drukte om het hoofdgebouw te waarschuwen.

¹³¹ In tegenstelling tot wat hij in: *Vastberaden in verzet*, 235 schreef, situeerde Hof dit incident in zijn artikel in: *Dagblad van de Zaanstreek*, 21 oktober 1994 in de portiersloge.

¹³² In afwijking van Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947), die vertellen dat de gearresteerden toen spraken met Bart Kok noemt Hof, *De dubbele slag*, 61 Piet Alber(ε)s.

¹³³ NIOD, Scr. 105: interview van Mulder met Abbink op 25 februari 1970. Alberts had dit van horen zeggen. Zie voor informatie over hem de rapportage van P. Alberts in: NIOD, LO-LKP, DD-2.

¹³⁴ NA, Zuivering Ambtenaren MvBZ, inv.nr. 497.

¹³⁵ *Trouw*, 2^e jrg no 5 (midden juni 1944) spreekt van zeventien bewakers. In het artikel van Amsma in: *De Stentor*, 7 maart 2005 is dit opnieuw vermeld. Evenzo in het artikel van Anne Boer in: *De Stentor*, 19 januari 2008, waar bovendien abusievelijk wordt beweerd dat het hier om bewakers van het Huis van Bewaring ging. Volgens Abbink waren het er hooguit zeven. Zie ook: Mulder, *De vriend van David*, 38.

¹³⁶ Hof, *De dubbele aanslag*, 63 beweert abusievelijk dat Ter Horst daarbij werd vergezeld door Abbink. Deze ontkent dit.

¹³⁷ Hof, *De dubbele aanslag*, 63 beweert abusievelijk dat Saathof hen bewaakte. In het bijschrift bij de schematische plattegrond van de gevangenis in: *Het Grote Gebod*, dl. I, 488 staat bij de letter K ten onrechte dat alle acht cellen werden gebruikt. Het is uitgesloten dat één man dat aantal tegelijk onder controle kon houden. Abbink noemde de juiste celnummers. H. Kruithof heeft het in zijn interview (NIOD, LO-LKP, II-8) over twee celletjes. *Trouw* 2e jrg no 5 (midden juni 1944), vermeldt een cel waarin zich dan achttien personen bevonden zouden hebben (zie noot 2).

¹³⁸ Hof, *Vastberaden in verzet*, 227-228 noemt alleen Abbink als bevrijder, overgenomen door: Van der Harve, *a.w.*, 120. Zie voor juiste lezing: Mulder, *De vriend van David*, 38-39. Sander Klos, 'Twentse KP driemaal in de rol van reddende engel', in: *Tubantia*, 12 mei 1984, en idem, 'Drie overvallen 57 bevrijden', in: *Arnhemse Courant*, 12 mei 1984. In de bijschriften bij de foto's in de *Arnhemse Courant* staat dat hierop Frits de Zwerfer is te zien, die echter al in 1978 was overleden, i.p.v. Kruithof zoals *Tubantia* vermeldde. Zie de interviews met Abbink voor het EO-radioprogramma Tijdsein van 6 april 1995 (dl 3 van een documentaireserie over de geschiedenis van de verzetsorganisatie LO-LKP) en het gesprek van J. Haagen met hem voor de film "Metamorfose van een stad" (2005) (zie noot 101).

¹³⁹ GA, (archiefbloknr. 0258), inv.nr. 182. Met dank aan G.H. Maassen jr. Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. II (5 juli 1947), noemen cel 9 en Hof, *De dubbele slag*, 65 noemt cel 72.

¹⁴⁰ Het navolgende is gebaseerd op: NIOD, LO-LKP, II-8: interview met H. Kruithof.

¹⁴¹ Aangevuld met gegevens uit het interview van Ad Goede met Ab-

bink in: NIOD, LO-LKP, ED-2 en Mulder, *De vriend van David*, 39.

¹⁴² Over het door Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947) genoemde voorval dat Sibbert en een andere KP-er met een in de gevangenis aangetroffen bewaker kort voor het vertrek opnieuw voor een gesloten toegangsdeur kwamen, wordt in de interviews niet gesproken. Bovendien is het onaannemelijk dat deze bewaker niet met zijn collega's op het appel bij de brigadier verschenen zou zijn.

¹⁴³ In: Wagenaar en Patricia Steur, *a.a.*, 70 zegt Scheepstra waarschijnlijk abusievelijk dat hij meteen bij de ingang van de gevangenis had post gevat. Abbink kan zich niet herinneren hem bij aankomst daar te hebben gezien. Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947) schrijven abusievelijk dat Scheepstra de Duitser om een vuurtje vroeg. Evenzo: Hof, *De dubbele slag*, 62. Uit Scheepstra's relaas blijkt verder dat de ontmoeting met de Duitser later plaats vond dan Van Hulzen en Goede doen voorkomen.

¹⁴⁴ *Overijssels Dagblad*, 11 mei 1994, met aanvullende mededelingen van H. Craamer.

¹⁴⁵ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947). *Het Grote Gebod*, dl. II, 136. Hof, *Vastberaden in verzet*, 68 laat dit gesprek echter in Oosterbeek plaatsvinden, waardoor het een variant lijkt op wat Kruithof meedeelt.

¹⁴⁶ NIOD, LO-LKP, II-8: interview met H. Kruithof d.d. 5 september 1946. *Tubantia*, 12 mei 1984. Uit het citaat van Jan Zwarts in: Janse, *a.w.*, 337 valt niet meteen op te maken dat hij in de bossen van Bilderberg gezelschap had toen hij Slomp daar ontmoette. Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947), noemen alleen Chris Boven en zeggen abusievelijk dat de ontmoeting met Nico Boven pas bij 't Hemeldal plaats vond. Alzo ook: Hof, *De dubbele slag*, 69.

¹⁴⁷ Volgens Van Veldhoven in: 'De "Koepel" te Arnhem gekraakt', in: NIOD, LO-LKP, DD-3, zouden alle inzittenden van de beide auto's daar zijn uitgestapt en Slomp en Kruithof, omgeven door gewapende KP-ers, dwars door het bos naar het rusthuis zijn gebracht. Abbink ontkent deze gang van zaken. Dit zou tevens niet mogelijk zijn geweest als Zwarts meteen de wapens in de bossen van Bilderberg had begraven, zoals hij in: Janse, *a.w.*, I, 336 beweert.

¹⁴⁸ Erkens, *a.w.*, 6. Arie de Vries, een neef van de familie Zwarts, vertelde ook dat de pistolen in de tuin bij het kippenhok waren begraven en dat men deze later met een metaaldetector had opgespoord. Mededeling van J.F. Blokhuis te Oosterbeek.

¹⁴⁹ Vreemd genoeg stond dit niet vermeld van Ter Horst en Schoonman, die ook gewapend waren.

¹⁵⁰ In: Wagenaar en Steur, *a.w.*, 70 zegt Scheepstra abusievelijk dat dit

de jongens van de gestolen SD-auto overkwam. Van der Harve, *a.w.*, 120 meent dat men onderweg al ontdekte dat de handrem er op zat.

¹⁵¹ Mededeling van J. Abbink.

¹⁵² NIOD, LO-LKP, II-8: interview met H. Kruithof d.d. 5 september 1946.

¹⁵³ Hof, *De dubbele slag*, 71 beweert abusievelijk dat zij liepen. Uit het voorgaande is bekend dat zij beiden over een fiets beschikten.

¹⁵⁴ Hof, *Vastberaden in verzet*, 230 noemt abusievelijk Chris Boven in plaats van G. Spanhaak. E.J. Gerritsen hoorde van Nico Boven dat Spanhaak degene was die hem die avond vergezeldde.

¹⁵⁵ Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947) beweren aanvankelijk dat zij overnachtten bij de familie H. W[elmers] in 't Hoekske te Wolfheze, maar corrigeren dit in afl. IX door te vertellen dat hun burens, de familie Vos zich hier onmiddellijk toe bereid verklaarden. Hof, *De dubbele slag*, 73 gaat uit van één van de huizen op het terrein van de Stichting Wolfheze. Janse, die beide mogelijkheden aanvankelijk ook oppert, noemt later eveneens de familie Vos: *a.w.*, Supplement, Arnhem 1999, 1423. Zie voor de ligging van het huis van Vos: *Idem*, band II, Arnhem 1996, 455. Aangevuld met gegevens van het interview van Janse met mevr. Welmers d.d. 26 september 1988. Hof, *Vastberaden in verzet*, 231 schrijft ten onrechte dat de tandarts in de middag van 12 mei uit Wolfheze kwam.

¹⁵⁶ NIOD, LO-LKP, II-8: interview met H. Kruithof d.d. 5 september 1946.

¹⁵⁷ Erkens, *a.w.*, 8 noemt abusievelijk de Joubertweg op Dreijen als adres. De Nooij was in juni en juli 1941 gearresteerd door de politie respectievelijk de SD vanwege het bezit van een radiotoestel en het feit dat zijn dochter Rie een foto van prins Bernhard voor het raam had geplaatst. Zie zuiveringsdossier van W. Jansen, in: NA, Zuivering Politie MvJ (2.09.54), inv.nr. 2962.

¹⁵⁸ Erkens, *a.w.*, 8 vermeldt abusievelijk dat het de Opel van Zwarts betrof. Janse, *a.w.*, band I, 336 veronderstelt ten onrechte dat beide auto's werden overgespoten. Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947) geven de juiste lezing, aldus mevr. M. Wilms-de Nooij te Arnhem. Verdere mededelingen van W. de Nooij, mevr. W.H. Zwarts en J.M. Snoek. Hof, *Vastberaden in verzet*, 229 beweert dat de Ford gewoon bij 't Hemeldal werd ondergebracht. In: *De dubbele slag*, 73 geeft hij echter wel de juiste lezing, maar beweert hij in navolging van Van Hulzen en Goede, abusievelijk dat al op 11 mei begonnen werd met het overspuiten. De auto zal pas 's middags zijn opgehaald. Zie verder: Snoek, *a.w.*, 94.

¹⁵⁹ Bij de eerste poging voor een overval op het Huis van Bewaring in de nacht van 29 op 30 mei 1944 maakte de KP-Twenthe overi-

gens geen gebruik van de overgespoten Ford V8, maar van een Plymouth. Hof, *Verzetsomnibus 1940-1945*, 167 vermeldt dit correct in navolging van Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. V (26 juli 1947), om vervolgens in: *De dubbele slag*, 88 de auto te veranderen in een Ford V8. Evenals na de overval op de Koepel vermeldden de Duitsers in hun opsporingsbericht opnieuw een verkeerd automerk, te weten een Chevrolet (zie illustratie bij Van Hulzen en Goede, afl. V (26 juli 1947)).

¹⁶⁰ Overzicht van de KP-Enschede (NIOD, LO-LKP, DD-2), een anonieme tekst waarvan H. Saathof de auteur was (conclusie S.E. Scheepstra op grond van tekstanalyse).

¹⁶¹ Van Tricht, *a.w.*, 58.

¹⁶² Door het ontbreken van het Dagrappportenboek van de Algemene Dienst van de Arnhemse politie over het tijdvak 1 januari – 17 mei 1944 is het moment waarop de overval werd ontdekt onbekend. Hoogstwaarschijnlijk is dit vlak voordat het gebeuren in het nabijgelegen Renkum bekend werd. GA, Archief van de Gemeentepolitie Renkum (bloknummer 2826), inv.nr. 223: dagrapporten van het bureau Oosterbeek, 1944, april - augustus. Met dank aan G.J. Maassen jr. voor zijn onderzoek. Hof, *De dubbele slag*, 85 beweert echter dat de SD al om 20.30 uur tijdens de viering van Musserts 50^e verjaardag in 'Muis Sacrum' te Arnhem werd gewaarschuwd. H. Craamer zei in: *Overijssels Dagblad*, 11 mei 1944 dat het weliswaar de nodige tijd duurde, maar dat hij de gealarmeerde Duitsers nog bij daglicht had zien aankomen. Een soortgelijk verhaal vertelde hij tijdens de uitzending van TV Gelderland op 16 juni 2004 in het programma Actueel. Deze weergave is onwaarschijnlijk omdat de SD dan uren zou hebben gewacht alvorens alarm te slaan.

¹⁶³ Abbink heeft in zijn eigen collectie een alarmeringsbericht zonder plaatsnaam, dat gezien de context van de Politie-President van Arnhem afkomstig moet zijn met als tijdsaanduiding 3.00 uur. In NIOD, LO-LKP, DD-4 bevindt zich het opsporingsbericht van de commissaris van Hengelo, J.A. Wuyster, Kruithofs woonplaats, zonder tijdsaanduiding. Verder in: NIOD, LO-LKP, DD-3 het opsporingsbericht van H.A. van Hilten, (wnd.) Gewestelijke Politie-President te Amsterdam, aan W. van Groningen, Politie-President te Utrecht, om de gemeenten van de Utrechtse Heuvelrug in te lichten van omstreeks 4.30 uur. In: Kraaijenbrink. *a.w.*, 304 ontbreekt de tijdsaanduiding, waarop de hoofdcentrale dit bericht doorgaf. Slomp zei in: *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1975 dat het telexbericht al om 14.00 uur was doorgeseind, maar moet dat van anderen hebben gehoord. Het is onduidelijk op grond van welke bron Hof, *De dubbele slag*, 73, noot 3 stelt dat enkele dagen later een bericht verscheen over een

grijze Ford. In het *Algemeen Nederlandsch Politieblad* is een dergelijk bericht nooit opgenomen. Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. III (12 juli 1947) zeggen alleen dat er in het politiebericht sprake was van een grijze limousine. De Opel was in werkelijkheid een 4-persoons wagen. Janse, *a.w.*, band I, 336 attendeerde al eerder op de verkeerde automerken.

¹⁶⁴ Mentink, *a.w.*, 44. GA, (archiefbloknr. 0258), inv.nr. 182. Met dank aan G.H. Maassen jr.

¹⁶⁵ Hofs veronderstelling in het artikel 'De grote bevrijdingsstunt van een kleine knokploeg' in: *Tubantia*, 11 juni 1994 dat de represailles uitbleven omdat de SD Zwarts ruim twee weken later arresteerde is onwaarschijnlijk. Allereerst omdat represailles altijd snel na een dergelijke overval werden gehouden en vervolgens omdat de SD niet kon weten dat men later een van de betrokkenen zou arresteren. Bij dit artikel staat overigens een foto van de binnenplaats van de Koepelgevangenis waarop Joop Abbink, Henk Kruithof en Harry Saathof het administratiegebouw verlaten. Zie: *Tubantia*, 12 mei 1984.

¹⁶⁶ Mededelingen van E.J. Gerritsen. Deze betwijfelt achteraf of de identiteit van de Ford, zoals hij eerder in: Erkens, *a.w.*, 8 suggereerde, toen al bekend was. Het bericht kan al evenmin in het wekelijks verschijnende opsporingsregister hebben gestaan. Totdat de commissaris van de gemeentepolitie te Renkum, J.H. de Groot, dit ontdekte werd wekelijks een zestal opsporingsregisters bij de gemeentesecretarie ingeleverd, waarvan vaak een voor de illegaliteit werd achtergehouden, aldus J.M. Stroes. Daarna moesten ze op het politiebureau worden ingeleverd. Zie zuiveringsdossier van J.H. de Groot, in: NA, Zuivering Politie MvJ, inv.nr. 2263.

¹⁶⁷ Ann de Vries-Slomp en Jan Slomp, *a.a.*, 83. Interview met Jan Slomp in het EO-radioprogramma *Tijdsein* van 6 april 1995. De brief aan ds. Wolfert, die de agent voorlas en die na lezing even verbrand had moeten worden, is bewaard gebleven. Zie: Archief van ds. F. Slomp, (1910) 1918-1978 (1998), inv.nr. 198.

¹⁶⁸ Adriaan van Boven, *Jan Jansen in bezet gebied. Oorlogsdagboek van een ambtenaar*, Kampen 1946, 324.

¹⁶⁹ J.J.G. Boot, *Burgemeester in bezettingstijd*, met een voorwoord van L. de Jong, Apeldoorn z.j. [1967], 217.

¹⁷⁰ Kaajan, *a.a.*, in: *Tiende Bulletin van de Tweede Wereldoorlog*, 54.

¹⁷¹ Uitgebreid artikel over Brune's dubbelrol in: *Het Vrije Volk*, 13 maart 1948 en in: *Nieuwe Noordhollandse Courant*, 29 april 1989, waarin hij werd vergeleken met Chris Lindemans, alias King Kong, en Anton van der Waals. Nadat het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem twaalf jaar tegen hem had geëist kreeg hij tien jaar, omdat hij 'in de periode van verraad ten prooi was aan een ziekelijke storing van zijn

geestelijk vermogen' (evenzo: *Het Grote Gebod*, dl. I, 620). Zie voor het proces: *Arnhemse Courant*, 9, 10 en 24 november 1948. Op 13 maart 1951 verminderde de Bijzondere Raad van Cassatie zijn straf met nog een jaar, omdat hij buiten zijn schuld laat was veroordeeld en niet in de jubileumgratie had kunnen delen. Zie verder het strafdossier van Brune in: NA, CABR, inv.nr. 342 en NA, Kabinet der Koningin, 1946-1975 (nummer toegang 2.02.20.01), inv.nr. 10018.

¹⁷² Bijlage 23 in het strafdossier Brune in: NA, CABR, inv.nr. 342. De verbalisanten merkten hierbij op dat de SD bij Brune al navraag had gedaan naar Dobbe. Zonder dat zij het wist trachtte de SD via haar de verblijfplaats van Dobbe, op wie Brune zeer gebrand was, te achterhalen.

¹⁷³ *Het Grote Gebod*, dl. I, 373-374. Wagenaar en Steur, *a.w.*, 73-74. Scheepstra kwam er pas later achter dat Brune achter het verraad zat. In het interview van Ad Goede met hem op 25 juni 1946 twijfelde hij nog over Brune toen hij zei: "Toch wordt beweerd dat hij niet goed was". Brune werd pas op 13 juli 1946 gearresteerd. Op 29 juli 1946 ging Scheepstra in een ander interview zeer uitgebreid in op de rol van Brune. Zie: NIOD, LO-LKP, ED-1. Hij getuigde tegen hem. Zie: *Arnhemse Courant*, 9 november 1948.

¹⁷⁴ Hof, *Vastberaden in verzet*, 247 noemt abusievelijk Dijkstra als schuilnaam. J. Slomp deelde de werkelijke naam mee.

¹⁷⁵ Hof, *Vastberaden in verzet*, 235.

¹⁷⁶ Van der Harve, *a.w.*, 121, hoewel het onwaarschijnlijk lijkt dat zij dit bij de vijver deden. Van Houten, *a.w.*, 89 suggereert echter dat Slomp in augustus nog steeds rood haar had.

¹⁷⁷ *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1975.

¹⁷⁸ NA, CABR, inv.nr. 76732. Op 11 januari 1944 werd in 's-Gravenhage een mislukte aanslag op Janssen gepleegd. Hij werd op 21 november 1947 ter dood veroordeeld. Deze straf werd op 21 november 1949 voltrokken. Hof, *De dubbele slag*, 124 noemde hiervoor abusievelijk het jaar 1946. K. Groen, *Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland*, Weesp 1984, 257 noemt 12 i.p.v. 21 februari 1949.

¹⁷⁹ Zie voor het dossier van Enkelstroth: NA, CABR, inv.nr. 255.

¹⁸⁰ NA, CABR, inv.nr. 76732. In het proces-verbaal is o.a. het getuigenis van de vrouw van G.H. van Schuppen over de arrestatie van het gezin Kuipers opgenomen. Zie verder: *Het Grote gebod*, dl. I, 100-101. E. Kuipers, *Er was zoveel werk nog te doen ... Tante Riek en oom Piet in de jaren '40-'45*, Winterswijk 1988, 57-69.

¹⁸¹ NA, CABR, inv.nr. 658. Van den Brink was achtereenvolgens van juni 1940 tot begin 1944 agent bij de Politieke Dienst van de SD te Arnhem en als zodanig contactman met district 5 (Gelderland) van de

NSB, terwijl hij ook begunstigend lid was van de Nederlandse-SS. Na zijn beëdiging door Rijkscommissaris dr. F. Wimmer van Verwaltung und Justiz op 16 maart 1944 werd hij op 13 mei als burgemeester van Wageningen geïnstalleerd. Zie voor een verslag over zijn installatie: *Arnhemse Courant*, 15 mei 1944 en *Grebbe- en Veluwepost*, 17 mei 1944. Hij was een van de elf NSB-burgemeesters die toen werden benoemd. Zie: Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 560. Van der Harve, *a.w.*, 126 noemde 2 december 1943 als datum van de installatie. Vanaf oktober 1944 tot aan de bevrijding was hij waarnemend burgemeester van zijn geboorteplaats Barneveld. Door zijn Duitse relaties en zijn bemiddeling bij Duitse instanties deed hij in alle functies tijdens de bezetting het nodige voor o.a. de illegaliteit.

Het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem veroordeelde Van den Brink op 22 september 1948 tot zeven jaar werken in een Rijkswerkinrichting. Beide partijen gingen hiertegen bij de Bijzondere Raad van Cassatie in beroep. Deze legde hem op 25 februari 1950 een straf op van tien jaar. Bij KB van 22 mei 1950 kreeg hij vanwege ondergane mishandelingen een strafvermindering van een half jaar. Eind van dat jaar kwam hij in aanmerking voor een algemene gratieverlening. Op 12 februari 1958 werd zijn gratieverzoek ter verkrijging van actief en passief kiesrecht afgewezen.

¹⁸² Levensloop en werk van Slomp, in: NIOD, LO-LKP, BG-1. NA, CABR, inv.nr. 658. Hof, *Vastberaden in verzet*, 241-242, spreekt als enige over een paar gewapende koeriers. Verder: Van Houten, *a.w.*, 89 en Van der Harve, *a.w.*, 122-123.

¹⁸³ De Vries-Slomp en Slomp, *a.a.*, 85.

¹⁸⁴ De arrestaties van Nico Boven en H.Th. Kuipers-Rietberg werden Janssen en Enkelstroth bij hun veroordeling niet specifiek toegerekend, maar wel de mishandelingen van haar neven G.H. Rietberg (schuilnaam oom Karel), LO-leider van Zutphen, en J. Rietberg die op 6 juni 1944 in Zutphen werden gearresteerd (*Het Grote Gebod*, dl. I, 221).

¹⁸⁵ *Het Parool*, 13 juni 1964.

¹⁸⁶ Hof, *Vastberaden in verzet*, 268-269. Daarin verschenen voor het eerst biografische schetsen van de bij de overval van de Koepelgevangenis betrokken personen. Idem, *De dubbele slag*, 124-125, waarin ook levensschetsen van de overvallers van het Huis van Bewaring te Arnhem. Zie voor de veroordeling van Enkelstroth: NA, CABR, inv. nr. 255. Op 12 april 1949 werd de veroordeling tot levenslang omgezet in een straf van vijftien jaar. Op 5 juli 1950 maakte de Bijzondere Raad van Cassatie hier twaalf jaar van. Vervolgens werd de rest van de straf hem bij KB van 9 augustus 1951, nr. 32 kwijtgescholden wegens mishandelingen door de Binnenlandse Strijdkrachten in de

Strafgevangenis te Scheveningen. J.J. van Veldhoven schreef n.a.v. zijn getuigenverklaring van 29 maart 1949 op 6 april op verzoek van advocaat mr. G.A. Boon een brief ter bevestiging. De lezing van Hof, *De dubbele slag*, 124-125, die Enkelstroth abusievelijk hoofd van de SD te Arnhem noemt, wijkt daarvan op onderdelen af. M. Janssen kan in werkelijkheid niet aan het verhoor hebben deelgenomen, omdat hij pas m.i.v. 1 augustus 1944 bij de SD in Arnhem werkte. Dit gegeven ontleende Hof overigens waarschijnlijk aan Van Veldhovens eigen getuigenverklaring tijdens de zitting voor de Bijzondere Raad van Cassatie te 's-Hertogenbosch. Verder is bijzonder dat hij aanvoerde dat de gevangenen de verdachte Enkelstroth niet tot "de zwarte varkens" rekende, omdat hij zich niet schuldig zou hebben gemaakt aan martelingen, terwijl hiervan in zijn strafdossier maar liefst dertien voorbeelden werden genoemd.

¹⁸⁷ F.J. Luisman, *Saksers onder het Duitse juk. Herinneringen uit de oorlogsperiode 1940-1945 in N.O. Overijssel*, Hardenberg 1981 (2^e herz. dr.), 97.

¹⁸⁸ Van Boven, *a.w.*, 323. Prof. dr. P.A. Verburg beweerde in: *Trouw*, 30 december 1978 hetzelfde in een interview, dat Fred Lammers hem afnam n.a.v. het overlijden van Slomp.

¹⁸⁹ *Prinses*, 6 mei 1972, 49.

¹⁹⁰ *De Open Tijding*, 26 april 1968. Delleman (red.), *a.w.*, 231 spreekt ook van een SD-agent.

¹⁹¹ Hof, *De dubbele slag*, 20, noot 1.

¹⁹² In werkelijkheid was het Putten.

¹⁹³ Willem Veldkamp, *Verzet in Epe*, [Epe 1995], 42-44. De Keizer, *a.w.*, 197.

¹⁹⁴ Hof, *De dubbele slag*, 18.

¹⁹⁵ Oonk, Leuverink, *a.w.*, 51. Dulfer, *a.w.*, 141.

¹⁹⁶ Hovingh, *a.w.*, 333. Deze lezing is eveneens te vinden in een interview van Niek Stam met Egbert Slomp, getiteld 'Peinzen over Frits de Zwerver', in: *Reformatoisch Dagblad*, 29 april 2006 (bijlag Accent), en in een artikel van Jan Buter, in: *De Gelderlander*, 19 oktober 2007 en in: *De Stentor*, 21 oktober 2007.

¹⁹⁷ Poorterman, *a.w.*, 32, die het abusievelijk ook in de buurt van Ruurlo situeert in plaats van in Ruurlo.

¹⁹⁸ Hof, *Vastberaden in verzet*, 193. Idem, *De dubbele slag*, 19.

¹⁹⁹ *Prinses*, 6 mei 1972.

²⁰⁰ Erkens, *a.w.*, 8.

²⁰¹ *De Zwerver*, 3^e jrg no 26. Ik nam deze visie over in: 'Frits de Zwerver over kerk, politiek en piëtisme (1945)'. Bezorgd en toegelicht door H.J.Ph.G. Kaajan, in: *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*, nr. 62 (juni 2005), 36-49; 42.

²⁰² *Trouw*, 9 maart 1963.

²⁰³ De Jong, *a.w.*, dl. VII a, 's-Gravenhage 1976, 463, noot 2.

²⁰⁴ *De Goede Tijding*, 26 april 1968. Hof, *Vastberaden in verzet*, 196. In navolging van hem: Van der Harve, *a.w.*, 118.

²⁰⁵ *De Goede Tijding*, 26 april 1968. Waarschijnlijk was celnummer 54 i.p.v. 654 bedoeld.

²⁰⁶ Van Veldhoven noemt in zijn verslag in: NIOD, LO-LKP, BA-1 evenals later Hof, *De dubbele slag*, 199 als datum 4 mei 1944, terwijl Van Hulzen en Goede, *a.a.*, afl. I (28 juni 1947) zelfs 8 mei 1944 vermelden.

²⁰⁷ Vraaggesprek van F.H.T. met Slomp, in: *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1975.

²⁰⁸ *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1975.

²⁰⁹ *Amersfoortse Courant*, 24 april 1976.

²¹⁰ Vraaggesprek met Slomp in: *Trouw*, 9 maart 1963 n.a.v. zijn 65^e verjaardag.

²¹¹ In memoriam van Slomp in: *Trouw*, 14 december 1978 en rectificatie van 15 december 1978. Hovingh, *a.w.*, 344, noot 63 merkt op dat De Jong, *a.w.*, VII b, 782, noot 2 eveneens ten onrechte stelt dat Johannes Post bij de overval op het Huis van Bewaring te Arnhem betrokken zou zijn geweest en dat het opnieuw een overval op de Koepelgevangenis betrof. In XIII, 123 corrigeerde De Jong alleen deze laatste vergissing.

²¹² Hof, *De dubbele slag*, 57.

²¹³ Luisman, *a.w.*, 98. In werkelijkheid dorst slechts de helft van de gevangenen die de KP had willen bevrijden van deze mogelijkheid tot ontsnapping gebruik te maken.

²¹⁴ J. Buitkamp, *Geschiedenis van het verzet 1940-1945*, Houten 1990, 95.

²¹⁵ Peter Sneep, 'Jeugd kan iets leren van Enschedese verzetsstrijder', in: *Nederlands Dagblad*, 19 januari 2009. Zie ook ingezonden stuk van Kaajan in: *Nederlands Dagblad*, 5 februari 2009.

²¹⁶ Feenstra werd op 22 februari 1946 ter dood veroordeeld. Nadat koningin Wilhelmina op 28 augustus een gratieverzoek had afgewezen, werd hij op 29 augustus geëxecuteerd (zie: *Arnhemse Courant*, 23 februari en 28 augustus 1946) en 's middags om 6 uur op 29 augustus 1946 gefusilleerd (aldus *De Tijd*, 29 augustus 1946). Na M. Blokzijl en A.A. Mussert was hij de derde van de in totaal 40 Nederlanders, die de doodstraf kregen, van wie twee zelfmoord pleegden. Zie verder zijn strafdossier in: NA, CABR, inv.nr. 65259.

²¹⁷ *Arnhemse Courant*, 25 september, 6 oktober 1948.

²¹⁸ In tegenstelling tot de lezing van Oonk, Leuverink, *a.w.*, 103 gebeurde dit niet onder toezicht van de Ordedienst maar van de Bin-

nenlandse Strijdkrachten. Zie hiervoor ook: *Arnhemse Courant*, 25 september 1948. Verschillende in deze zaak gehoorde getuigen meenden dat Stap gedeeltelijk simuleerde en de zaak aandikte.

²¹⁹ Op 1 november 1953 bedroeg het aantal gedetineerde politieke delinquenten nog 616. Stap behoorde tot de 457 personen, die een tijdelijke straf moesten uitzitten. Zie: P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de 'foute'Nederlanders 1945-1955*, z.pl. 2002 2^e dr., 236.

²²⁰ In mei 1959 bedroeg het aantal tijdelijk gestraften nog maar twintig en het aantal levenslang gestraften vierentwintig. Zie: Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig.*, 236. Ook C. van Geelkerken, de tweede man van de NSB, kwam in dat jaar vrij. De V-man Markus was kort daarvoor in november 1956 vrijgekomen.

²²¹ *De Gelderlander* (Nijmeegse editie), 5 februari 1977. Jan Slomp: 'Frits de Zwerver en zijn kerk. Herinneringen aan mijn vader', in: *Ge-reformeed kerkblad voor Drenthe, Overijssel en Flevoland*, 29 april 1995, 4-5; 5. Dankwoord van Jan Slomp in: *Afscheid van Frits de Zwerver*, 20.

²²² Oonk, Leuverink, *a.w.*, 104. Stap zat hier van 31 augustus 1950-21 juli 1953, waarna hij naar de Rijkswerkinrichting Oostereiland te Hoorn ging. Zie: NA, Archieven van de Strafstellingen te 's-Gravenhage, 1814-1975 (1985) (nummer toegang 3.05.04), inv.nr. 385, registratienr. 3433.

²²³ *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1975.

²²⁴ H.J.Ph.G. Kaajan, 'Oorlog bleef leven van 'Frits de Zwerver' beheersen', in: *Nederlandse Historiën. Tijdschrift voor Vaderlandse (Streek)geschiedenis*, 36^e jrg no 4 (mei 2003), 16-26; 21-22. Zie ook ingezonden stuk van S.E. Scheepstra in: *Trouw*, 2 februari 2008.

²²⁵ *Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945*, dl. 7 c, 206. Hof, *De dubbele slag*, 211.

²²⁶ Ter Horst en Schoonman werden op 23 september respectievelijk 13 oktober 1944 slachtoffer van het optreden van de Postenfürher van de Enschedese SD, de Sturmscharführer K.E.A. Schöber, die op 23 juni 1949 voor de dood van negentien personen, onder wie Schoonman, werd veroordeeld tot tien jaar arbeid in een Rijkswerkinrichting. Zie voor zijn strafdossier: NA, CABR, inv.nr. 67032 en *Het Grote Gebod*, dl. I, 476. Hilbrink, *a.w.*, 189-191, 294. Krachtens het Koninklijk Besluit van 25 juli 1952, nr. 58 ontvingen hun families op 2 oktober postuum voor hen het Verzetskruis 1940-1945. Zie: C.M. Schulten, *'Zeg mij aan wien ik toebehoor'. Het vezetskruis 1940-1945*, Amsterdam 1993, 95, 133.

²²⁷ Hof, *De dubbele slag*, 126-127.

²²⁸ Hof, *De dubbele slag*, 120-123, 125-128.

²²⁹ *Dagblad van de Zaanstreek*, 21 oktober 1994. In 1973 werd hij op de Erebegraafplaats te Loenen begraven.

²³⁰ Dat *De levensroman van Johannes Post*, Kampen z.j. [1948] van Anne de Vries desondanks de nodige gebreken vertoonde bleek toen Hovingh in 1995 een nieuwe wetenschappelijke biografie over Post schreef.

²³¹ Bij het verschijnen van de 4^e druk in 1989 kwam bovendien een registerdeel uit, waarin onder meer naast de schuilnamen van de overlevenden ook hun werkelijke namen werden genoemd.

Register

- Aalst 164, 165
 Aalten 259, 305
 Aarschot 164, 166, 167
 Abbink, Joop 253, 272, 274, 277-282, 291, 296, 297, 305, 310-318
 Abbink, Piet 311
 Abbink-van Barrelo, C.E.J. 274, 312
 Achterberg, J. 289, 296
 Achterhoek 256, 259
 Acke, J. 177
 Adlonhotel 111
 Admiraal, Ali 304
 Adolf Hitler scholen 70, 72, 85
 Agitplakat 143
 Aktion 1005 145, 146, 154
 Albers, Piet 310, 311
 Alberts, Piet 271, 272, 277, 310, 314
 Algemene Dienst van de Arnhemse politie 317
 Alleinschuld 49, 53, 54
 Allilujewa, S. 143, 155
 Almelo 271
 Alpen 179
 Am heiligen Quell deutscher Kraft 121, 127, 129
 American Air Force 83
 Amerikaanse infanterie 185, 216
 Amerikaanse officieren 42
 Amerikaanse zone 42
 Amersfoort 302
 Ammann verlag 151
 Amsberg, Claus von 294
 Amsterdam 12, 37, 48, 67, 68, 156, 209, 214, 242, 246, 249, 286, 296, 318
 Antisemitisme 64, 91, 135, 161
 Anton Schmid Kaserne 66
 Antwerpen 163, 164, 176, 180
 Antwerpen in de literatuur 167
 Antwerpse krijgsraad 181
 ANZAC-eenheden 70
 Apeldoorn 274, 311
 Apeldoornse Joop (zie Abbink, Joop)
 Arbeidsdienst 262
 Arbeidsfront 47
 Arbeitseinsatz 135, 262
 Archieven Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Ridderorden van het Ministerie van Binnenlandse Zaken 305
 Ardennenoffensief 93, 124, 180
 Ariër 67
 Arnhem (zie Arnhem)
 Arnhem 69, 70, 73-75, 78, 80-84, 86, 89, 93, 96-98, 214, 224-227, 231, 233, 238, 240, 243-246, 248, 251-253, 258, 263, 265, 266, 268, 270, 271, 274, 275, 282-289, 292, 295, 298, 300, 301, 303, 306, 307, 310, 312, 313, 316-322
 Arnhemse Courant 305, 308, 314, 319, 320, 322
 Arnoldussen, P. 151, 154
 Associated Press 71
 Asten 239
 Atlantische Oceaan 157, 160
 Auschwitz 54, 134, 135, 155
 Australië 69
 Auweleer, W. (pseudoniem) 165

- Bagration 218, 241, 242, 250
 Balatonmeer 191, 198
 Balck, H. 191
 Ball, K.W. 210
 Baptisten 64
 Barchemseweg 261
 Barneveld 320
 Bartoszewski, W. 134
 Bauer, M. 114
 Bayreuth 153
 BBC 96, 97, 134
 Beatrix 294
 Beck, L. 52, 122, 127, 129
 Beek 88, 92, 98
 Beernink 281
 Beieren 103, 113, 116, 119
 België 105, 148, 150, 155, 171, 179-181, 183, 185
 Belgische cultuur 181
 Belgische gevangenis 182
 Belgische kolonie 172
 Belgische politiek 164
 Belgische staat 180, 181
 Belgische vliegveldpolitiek 180
 Belinfante, A.D. 253, 301, 307
 Belknap Press 150
 Bellamy, B. 151
 Benelux 35, 63
 Bennekom 287
 Bennink, Henny 304, 305, 310, 311
 Benz, W. 61, 66, 68
 Berchtesgaden 138
 Berg 125, 130
 Bergsma, Douwe 286
 Berlijn 15, 32, 37, 41, 54, 61, 66, 67, 110, 111, 113, 118, 131, 136, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 160, 197
 Berlijnse bevolking 53
 Berlijnse Dom 64
 Bernhard, prins 74, 86, 317
 Bertram 36
 Besseling 259
 Bethmann Hollweg 106, 107
 Betuwe 70, 83, 86, 98
 Beumer, K. 283
 Bevin, Aneurin 93
 Bezetting van Duitsland 99
 Biala Podlaska 28
 Bicske 202
 Bie, De 255
 Bijl, A.W. 255, 303, 310
 Bijl-de Jongh, L.K. 255, 271
 Bijzonder Gerechtshof 288, 292, 303, 307, 318, 320
 Bijzondere Raad van Cassatie 293, 319-321
 Bilderberg 281, 282, 315
 Binnenlandse Strijdkrachten 297, 320, 322, 323
 Blikman 259
 Blitzkrieg 19, 28
 Bloed en bodem 64
 Blohm & Voss 34
 Blok, V. 149
 Blokker, J. 136
 Blokzijl, M. 322
 Bluemers, F. 259, 305, 306
 Boedapest 7, 191-197, 199, 202, 204-206, 208
 Bonhoeffer, D. 55
 Bonkaarten 267, 268, 275, 291
 Boogerd, G.J. van den 259
 Boon, G.A. 321
 Boot, J.J.G. 285, 318
 Borisoglebsk 14
 Bosch, M.B. 256, 303
 Bosch, J. 256
 Boss, A.J. 254, 302
 Bouwman, G. 305
 Boven, Adriaan van 285, 318, 321
 Boven, Chr. F. 252, 256, 274, 275, 281, 282, 283, 301, 311-313, 315, 316
 Boven, E.H.J. 252, 256, 267, 269, 275, 281, 287, 290, 313, 315, 316, 320
 Bovenweg 286
 Brabant 86, 246, 249, 253
 Bramer, Chr.F. 303
 Branderveenweg 256
 Braun, E. 54, 154, 196
 BRD 63-65, 67
 Breda 295
 Brest 217
 Brink, W.H. van den 287, 292, 320
 Brisbane 70
 1e Britse Airborne divisie 78, 80, 81
 Britse archieven 141
 Britse eenheden 70, 84, 97, 98, 190
 Britse grondtroepen 71, 227
 Britse luchtaanval 259
 Britse militaire missie 111
 Britse parachutisten 227, 231
 Britse Royal Air Force 75, 83, 150, 156
 Britse Tweede Leger 70, 75, 81, 86
 Brockdorff-Ahlefeld, Graf von 229
 Broecke, B. ten 210
 Broek Roelofs, J.H. 304
 Brouwer 266, 308

- Browning 56, 80
 Browning, C. 56
 Brugge 182
 Bruhns, W. 59
 Bruijn, M. de 137
 Bruinsma, E. 135
 Brune, E.H. 286, 308, 319
 Brunner, C. 59
 Brussel 37, 171, 176
 Buchenwald 144, 151
 Buitkamp, J. 292, 322
 Bürgerbräukeller 103, 118
 Bull, S. 186, 187
 Bund Oberland 117
 Bunker Z-66 148
 Buter, Jan 321
 Buunderkamp 282
 Buurtschap Wildenborch 256

 Caesar, J. 218
 Calmeyer, H. 67, 68
 Cap Arkona 33, 36, 38
 Celis, P. 149
 Centraal Distributiekantoor 256
 Cesarani, D. 151, 154
 Chaim Rosenberg School 154
 Chaplin, C. 140
 Chase, C. 235
 Chiemsee 142
 Chinees-Japanse oorlog 153
 Chinese continent 159
 Churchill (tank) 224
 Churchill, Winston 96, 224
 CIA 67
 CIDI 135, 154
 Claussen, H-E. 210
 Clusius, C. 210
 Colenbrander 213
 Communisme 132

 Cork 150
 CPN 5
 Craamer, H. 276, 280, 313, 315, 317
 Cromwell 224, 232

 Dachau 54, 137, 143, 145
 Dagblad van de Zaanstreek 309, 313, 324
 Daily Herald 98
 Damaske, H. 234, 236
 Danzig 33, 34, 37, 42
 Das Ahnenerbe 209
 Das Reich 147, 210, 213, 215
 D-day 73, 153, 185, 244, 247
 De Dommel 230
 De ferde 165
 De Gaulle 93
 De Peel 240
 De Schouw 209
 De Sikkel 165
 De Waag 209
 De wereldkaravaan 165
 Deckers, J. 168
 Degrelle, l. 180
 Delft 282
 Dempsey, General 81, 82, 98
 Den gulden winckel 210
 Den Haag 12, 71, 241, 243, 247, 249, 295, 320, 323
 Denazificatie 43
 Der Angriff 124, 230, 239
 Der Arbeiter 149
 Der Stürmer 175
 Desertie 62, 65, 144
 Destremau, C. 150, 154
 Deurne 89, 163-165, 239
 Deutsche Gotterkenntnis 120-123, 128
 De Vlag 167, 168, 171, 172, 175-179
 Didam 257, 273
 Didden 225, 244-246, 248
 Dieren 274
 Dietsche staat 176
 Dijk, Piet van 271
 Dijkman, G. 257
 Dijkman, J. jr. 257
 Dijkman, J. sr. 257, 289, 304
 Dijksterhuis, J. 267
 Dijkstra 319
 Disney, W. 154
 Dobbe, Theo 267, 286, 305, 319
 Döblin, A. 133
 Dobogökö 202
 Doesburg 305
 Dolkstootlegende 47, 108, 111, 112, 124
 Dolle Dinsdag 11, 259, 260, 289
 Donau 197, 198, 200, 202
 Donaubruggen 202
 Dönitz, K. 32, 33, 50
 Doorn 302
 Doorn, J.J.A. van 47, 48
 Doorwerth 283
 Dordrecht 12, 251, 254, 302
 Dörner 195, 196
 Dorpsstraat 261
 Dreijen 317
 Dresden 138, 139, 156
 Drie van Breda 295
 Droger, Johnny de (zie Droog, J.M. de)
 Droog, J.M. de 259, 305
 Duitsland 257, 293
 Düsseldorf 144, 155
 Duitse bevolking 41, 54, 61, 64, 109
 Duitse concentratiekampen

- 291, 296
 Duitse eenheden 185, 187, 221, 223, 228, 240
 Duitse geschiedenis 47, 48, 122
 Duitse infanterie 229, 230
 Duitse inlichtingendienst 16
 Duitse keizerrijk 108
 Duitse kikvorsmannen 99
 Duitse leger 9, 14, 15, 108, 109, 112, 124, 138, 143, 144, 218, 220, 227
 Duitse militair 280
 Duitse panzerbrigades 221
 Duitse rijk 47, 64, 122, 176, 213
 Duitse sociaal-democratie 47
 Duitse tankproductie 218
 Duitse tanks 229, 230, 234, 236
 Duitse tegenstand 77, 99
 Duitse troepen 18, 33, 74, 77, 89, 95, 107, 143, 161, 212, 217, 241
 Duitsers 253-255, 257, 260, 265, 266, 268, 269, 273, 284, 286, 289, 291, 293, 294, 311, 313, 317
 Duits-Italiaanse samenwerking 136
 Duits-Poolse conflict 171
 Economische Gerechtshof 275
 Eden, J.F. van 277
 Eerste Wereldoorlog 15, 16, 47, 67, 105, 106, 109, 112, 115, 120, 122, 124, 133, 142, 148, 161, 164, 185, 247
 Egypte 253
 Ehrenburg, I. 146-148, 155
 Ehrenfriedhof 36
 Eichborn 151, 154
 Eichmann, A. 153
 Eindhoven 70, 71, 74, 78, 80, 88, 89, 93, 224-226, 233, 234
 Einsatzgruppen 67, 132, 162
 Eisenhower 88, 89, 224, 226
 Eisenhower, D.D. 224, 226
 Eisenman, P. 131
 Elektriciteitsbedrijf Berkelstreek 261
 Elias, H.J. 173, 175-179
 Ellenkamp, R. 305, 312
 Elser, G. 64
 Elspeet 11
 Endlösung 161, 162
 Engelse piloten 253
 Enkelstroth, F.A. 287, 288, 319-321
 Enkhuizen 209, 210, 254, 302
 Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945 300, 302, 323
 Enschede 283, 293, 310
 Enter 261, 263, 265, 307, 308
 Epe 258, 321
 Erp 234, 237
 Erp, Willy van 259
 Es, W.E. van 292, 293
 Esp 75
 Essen, J. van 287
 Esterwegen 141
 Europa 49, 56, 69, 99, 141, 142, 145, 147, 150, 151, 155, 157, 160, 161, 179, 185, 186, 212-214, 245, 248
 Europese joden 53, 151, 154, 161, 162
 Eusebiusplein 273
 Exodus 253
 Falaise 223, 241, 248
 Falaisepocket 223
 Falkenhayn, von 107
 Fallingbostel 142, 143
 Feder, G. 120
 Feenstra, J.E. 258, 259, 265, 266, 292, 296, 306, 322
 Fegelein, H. 54, 196
 Feldherrnhalle 103, 129
 Fest, J.C. 53, 54
 Fides Quaerit Intellectum 256
 Fili 15
 Finland 153
 Flamingantisme 166, 172
 Florian Geyer 191, 196, 202, 204, 205, 208
 Ford, H. 137, 138
 Forty, G. 151, 154
 Franco 150
 Frank, A. 151
 Frankfurt am Main 60, 168
 Frankrijk 15, 35, 105, 146, 150, 152, 171, 179, 185, 247
 Franse pacifisme 152
 Franse zone 42
 Fridland, B. 142
 Fridland, J. 142
 Friedländer, S. 151
 Friedrich, J. 41, 60
 Friesland 252
 Friessner, H. 196
 Frits de Zwerver 251, 253, 254, 260, 263, 264, 266, 269, 281, 287, 292, 295, 296, 298-301, 303, 307-

- 310, 315, 321, 323
 Frundsberg 215, 234
- Gaag, Jan van der 272
 Gauger, M. 144
 Gavin 80
 Gdansk (zie Danzig)
 Geallieerde Corridor 225, 226, 233, 234, 238-240
 Geallieerde overmacht 215, 231
 Geallieerde tijdschema 231
 Geallieerden 269, 300
 Geelkerken, C. van 323
 Geesteren 304
 Gelderland 75, 258, 259, 267, 275, 308, 319
 Geldermalsen 134
 Geldrop 75
 Gellhorn, M. 153
 Gent 164, 182
 Gentse universiteit 164
 Gerard, Fons 271
 Gerecse-Pilisgebergte 199, 202
 Gereformeerde Kerk 255
 Gereformeerde Kerken in Nederland 254, 262, 303
 Germaanse oostkolonistaie 213
 Germaanse Rijk 176
 Germaanse SS 172
 Germaanse talen 164
 Germania 168
 Germania-kring 167
 Gerritsen, E.J. 275, 284, 285, 313, 316, 318
 Gerritsen, J.B. 267
 Gestapo 51, 63
 Geuzen 12
 Gezelle, G. 170
 Gilst, A. van 138, 209
- God 12, 120, 257, 270, 281, 291, 294, 304
 Goebbels, J. 119, 121, 123, 126-128
 Goede, Ad 252, 253, 272, 290, 291, 297, 299, 304, 305, 308, 310-318, 321
 Goerdeler 62
 Goirle 9-11, 144
 Goldhagen, 56
 Göring, H. 15, 27, 28, 66, 162, 192
 Görlitz, W. 147
 Gorssel 272
 Gotenhafen 34, 37, 38
 Götz von Berlichingen 143
 Gouda 282
 Goya 33, 35
 Gräbe, F. 67
 Grabonova 14
 Graaf van Rechterenweg 275
 Graefe, A. von 118, 119
 Gramsbergen 288
 Gran 197, 202
 Grass, G. 37, 67, 147
 Grave, G.J. 260-263, 266, 268, 289, 306
 's-Gravenhage (zie Den Haag)
 Grebbeberg 145, 148
 Grebner, W.F. 138, 154
 Griekenland 158
 Groen van Prinsterer 213
 Groeneveld, G. 214
 Groesbeek 80
 Grondstoffen 15
 Groningen 148, 209, 272, 275, 317
 Groningen, W. van 317
 Groot, F.H. de 284
 Groot, J.H. de 272, 309, 318
- Groot-Britannië 157, 158, 160
 Groot Enzerink, Henk 303
 Grootgrondbezitters 110
 Groot-Nederland 209
 Grossman, V. 145, 154
 Grote keurvorst 212
 Grünwald 135
 Guderian, H. 28, 197, 217, 218
 Gulmans 220, 227, 230, 238, 243, 245-247, 249
 Gusing, A. 252, 301
- H.P. Leopold's uitgevermaatschappij 210
 Haar, R.G. (Reindert) van der (zie KP-Frits) 271, 272, 296
 Hakvaag, W. 154
 Halder 21, 50, 51
 Hamburg 33, 34, 36, 139, 168, 180
 Hamburger Institut für Sozialforschung 132
 Hannibal 218
 Hansa 34, 35
 Hardenberg 255, 262, 284, 285, 303, 307
 Harderwijk 304
 Harten, D.H. van 274
 Hartmann, C. 56, 142
 Havank 135, 136
 Haze, J. 288
 Heelsum 282, 287
 Heemse 255, 256, 269, 285, 295, 303, 306, 307, 309, 310
 Heer, H. 50, 53, 56, 59, 60
 Heerdink J.H. 272
 's-Heerenberg 257
 Heeresgruppe B 215, 233

- Heeresgruppe Mitte 218
 Heeresgruppe Süd 191, 196, 197
 Heesters, J. 143, 155
 Heidel, H. 33
 Heijdra, M. 149
 Heimatbuch 141, 156
 Heinemann, L. 265, 307
 Heinkel 202
 Hela 35, 37, 38
 Hell's Highway 70, 89, 238
 Helmond 83, 89, 229, 232
 Hemel, Ernst van den 307
 Hemeldal, 't 252, 255, 271, 273-275, 280, 281, 284, 298, 300, 313, 315, 316
 Hemingway, E. 153
 Hendriks-Kilsdon, T. 10
 Hengelo 252, 284, 318
 Hengelo, Henk (zie Kruit-hof, Henk) 252
 Henriquez, M.V. 135, 154
 Herbert, Z. 133
 Her-Germanisering 212, 213
 Hermans, J. 166
 's-Hertogenbosch 98, 288, 310, 321
 Herzog, R. 151, 154
 Hess, R. 114
 Het Getij 210
 Het Grote Gebod 252, 295, 297-299, 301, 302, 305, 306, 308, 309, 312, 314, 315, 319, 320, 323
 Heydrich, R. 162
 Hilberg, R. 151, 154
 Hilbrink, Cor 309
 Hilten, H.A. van 318
 Himmler, H. 54, 163, 171, 172, 178, 179, 192, 209
 Hindenburg, P. von 106-109, 112, 119, 122, 125, 127, 129, 130
 Hindy, I. von 196
 Hinrichs, J.P. 131, 133, 154
 Hiroshima 160
 Hitler 294
 HJ 54
 Hodges 70
 Hoefsloot, W.J.J. 286
 Hoekske, 't 271, 317
 Hof, Jan 252, 272, 289-292, 297, 299-304, 306, 308-323
 Hoffmann, J. 28, 145, 146, 154
 Hofsink, J.H. 285
 Hoge Raad 293
 Hohenstaufen 215
 Holocaust 53, 63, 131, 133-135, 151, 153, 155
 Hongaarse burgers 204
 Hongaarse militairen 196
 Hongaarse olievelden 191
 Hongarije 42, 192, 196, 197
 Honger 42, 142, 172
 Hongerdood 43, 49
 Hoo, S. de 256
 Hoogeveen 272
 Hoorn 254, 255, 303, 306, 323
 Horrocks, B. 226, 228
 Horst, Johannes ter 271, 272, 274-280, 291, 292, 296, 311-318, 322
 Horst, P. van der 135, 245, 248
 Horthy, N. 147, 192
 Hosenfeld 59, 67
 Hotel De Konijnenbult 305
 Houten, K. van 287, 288, 304, 319, 320
 Hovingh, C. 300, 324
 Hron 197
 Huis van Bewaring te Al-melo 271
 Huis van Bewaring te Arn-hem 252, 283, 288, 292, 300, 301, 309-311, 313, 314, 316, 320, 322
 Huize Hoog Heem 256
 Huizinga, J. 213
 Huizinga, W. 258
 Hulzen, Johan van 253, 272, 290, 291, 298, 301, 304, 308, 309, 312-319, 323
 Humor 105, 151
 Hundejahren 67
 Huth, O. 67
 Ierland 150
 IJmuiden 148
 IJssel 308
 Illegalen 292, 299
 Imperium Romanum 158
 Internationaal gerechtshof 213
 Irving, D. 139
 Italië 35, 70, 121, 136, 142, 150, 158
 Jahn, P. 147
 Janse, Cor 300, 301, 303, 305, 307, 309, 315-317
 Jansen, Maria Aleida 272
 Jansen, W. 284, 316
 Janssen, M. 287, 320-322
 Japan 153, 158-161, 185, 186
 Japanse infanterie 186
 Japanse leger 159
 Jefimov, B. 142, 143, 155
 Jehovagetuigen 63, 64
 Jeschonnek 21
 Joden 49, 53, 54, 62, 67,

- 115, 120, 121, 131-133,
150, 151, 154, 161, 162,
175, 214, 253, 255, 257,
258, 266, 292, 304
- Jodl, A. 46, 54
- Joegoslavië 191
- Jong, Frits de (zie Boven,
F.)
- Jong, Jan de 272
- Jong, L. de 291, 299, 300,
318, 322
- Jongbloed, C.A. 284
- Jongbloed, Th.B.G. 306
- Joods-bolsjewisme 158
- Joodse gemeenschap 204
- Joseph, F.J. 163
- Joubertweg 316
- Jünger, E. 149
- Kaajan, Dick 251, 303,
309
- Kaajan, H.J.Ph.G. 299,
321, 323
- Kahr, G. Ritter von 103,
117, 118
- Kamp Amersfoort 11-13
- Kamp, Wolter van der 285,
289
- Kampfgruppe Walther
227, 228, 233-235, 237-
240, 246
- Kapelweg 256
- Kapp, W. 113
- Kapteyn, ds. J. 266, 307
- Karpaten 32
- Karpathen 194
- Kasteel Hillenraad 225
- Kate, Ankie ten 272
- Kautsky, K. 47
- K.E., G. 260, 261, 263,
267, 268, 291
- Keitel, W. 45, 54
- Keizer, M. de 304, 321
- Kemnitz, M. von 120,
- 121
- Kershaw, I. 125-127, 129,
150, 155, 157-162, 225,
225, 231, 244-246, 249
- Kesselring, A. 21, 25, 28
- Kettmann, G. 210
- Keulen 133, 179
- Keuning, C.A. 287, 303
- Keurkamer 210, 214
- Kieft, A.J. te 260, 261,
263, 265, 290
- Kiesrecht 109
- Kiev 142
- Kievitsdel 283
- Kilsdonk, J. 10
- King Kong (zie Lindemans,
Chris)
- Klaerner, A. 135
- Kleine Koos (zie Michel,
H.H.)
- Klepikov, N.F. 14
- Klinkenberg, F.D.G. 257-
259, 305
- Klomp 261
- Knap, H. 146, 155, 313
- Knopp, G. 37, 55, 56, 60
- Koepel(gevangenis) te Arn-
hem 252, 253, 263, 267,
268, 269, 270, 271, 275,
277, 282-287, 290, 292,
297, 298, 301, 308-310,
312, 317, 318, 320, 322
- Koepelgevangenis te Breda
295
- Koersk 14, 218
- Kohnstam, P. 151, 155
- Kok, B.G. 272, 277-279,
296, 314
- Kolbe, F. 67
- Kolberg 34, 37
- Kölker, J. 87, 90, 92, 100,
101
- Kolonie 43, 160, 172
- Komende Rijk 176
- Komitee freies Deutsch-
land 62
- Komorn 197
- Kongo 172
- Königsberg 34, 37
- Kooiman, F. 308
- Koonz, C. 150
- Korgel, L. 135
- Korthals Altes 224, 225,
228, 243-246, 249
- Kotälla 11
- Koude oorlog 41, 43, 63,
150
- KP-Aalten 259
- KP-Apeldoorn 270, 311
- KP-Arnhem 270
- KPD 63
- KP-Enschede 270-272,
318
- KP-Frits 271
- KP-Nijmegen 267
- KP-Twenthe 273, 282,
316
- KP-Utrecht 272, 310
- KP-Zenderen 309
- Kraft durch Freude 34
- Kramer, ds. K. 311
- Kreisauer kreis 62, 63
- Kriegsmarine 34, 158
- Kroese, J. 265, 266, 307
- Kroon, D. 256
- Kruit, P. 148
- Kruithof, Hendrik 252,
269, 272, 275, 277, 279-
284, 291, 298, 300, 308,
311, 314-318
- Kuipers 287, 319
- Kuipers-Rietberg, H.Th.
251, 299, 320
- Kündiger 196
- Kuhn, V. 143
- Kummnetz 32
- Kuyper, A. 213

- Lak, M. 140, 155, 162, 187, 215, 242-244, 249
 Lammers, Fred 321
 Lammerweg 274
 Landelijke Knokploegen (LKP) 251, 252, 254, 255, 267, 271, 295, 296, 299, 307
 Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) 251, 252, 254-256, 267, 273, 274, 286, 288, 299, 302, 304, 307
 Landgoed Dreijerheide 252
 Landwacht 259, 293, 299
 Lange, Nico de 269
 Lanting, H. 258
 Laren 151
 Lauterbacher, H. 142
 Le Soir 151
 Lebensraum 56, 212
 Leeb, Von 52
 Leerdam, E. van 144
 Leeuwarden 255
 Leibstandarte Adolf Hitler 215
 Leiden 213
 Leitz, C. 150
 Leleu, J.-L. 144, 155
 Lemberg 56, 131-133, 145, 154
 Lenin 142
 Lentdecker, L. de 181
 Letse kust 32
 Leuven 166-168
 Leuvense universiteit 170
 Ley, P. de 148, 155
 Liberalisme 214
 Liebisch, F. 202
 Liessel 70, 89
 Lignian, J.L.C. 267
 Lincoln 259
 Lindemans, Chris 318
 Lochem, van 266, 307
 Loenen 324
 Lofoten 154
 Lofvers, M. 148
 LO-Heelsum 272
 Löhr 21, 23
 Löhr, J. 179, 180
 LO-LKP 252, 255, 286, 294, 299-302, 304-306, 308-312, 314-317, 319, 322
 LO-LKP-stichting 272, 296
 Lombokstraat 252, 280, 281
 London Daily Express 71, 74, 84
 Lotharingen 221, 240
 Louw, R. van de 10, 144
 LO-Vorden 303
 LO-Wageningen 303
 LO-Winterswijk 306
 LO-Zutphen 306
 Lubberhuizen, B. 131, 154
 Lucas 10 254, 255
 Luchtaanval 259
 Luchtlandingen 71, 74, 75, 224-227, 230, 237
 Luchtoorlog 14-16, 28, 139
 Luchtoverwicht 222, 232
 Ludendorff, E. 103-108, 110-130
 Ludendorff, M. 121
 Lüttwitz, von 113, 126, 130
 Lützow 196
 Luftwaffe 15, 16, 19, 21, 28, 29, 140, 198
 Luik 106
 Luisman, F.J. 289, 292, 321, 322
 Lummel, ds. B.A. van 253, 255, 302
 Lunding, H. 68
 Lviv (zie Lemberg) 130, 154
 Lwow (zie Lemberg) 131, 154
 Maas 80, 177, 225, 239, 243-246, 248, 249
 Maassen, G.H. jr. 307, 314, 317, 318
 MacDonogh, G. 41-44, 140
 Macolm, N. 111
 Madrid 150
 Malchus 148, 155
 Malta 150
 Maltzahn, B.J. von 222, 225, 228-233, 239-241
 Mammoet Salvage 144
 Manstein, Von 51, 52
 Manteuffel, H. von 221, 243, 250
 Marechaussee 252, 253, 257, 258, 260, 261, 263, 265, 266, 286, 289, 305, 306
 Maria Theresia 191, 193, 196, 204
 Marienberg 271
 Marinebrigade Ehrhardt 113
 Marinesko, A. 35
 Mariupol 54
 Market Garden 69-73, 76, 80, 92, 99, 224, 226, 227, 236, 240, 240, 243-249
 Markus, W. 259, 305, 323
 Marokkanen 135
 Marxisme 53, 115, 214
 Mauthausen 54
 May, K. 136, 137
 McGregor Peart, A. 150
 Medemblik 311

- Meidagen 9, 12, 148
 Meier, C. 53
 Melbourne 70
 Melchers, R. 148, 155
 Mertens, Anthony 309
 Michel, H.H. 274, 312
 Mick, C. 132
 Middellandse zeegebied 158
 Mijdrecht 273
 Militaire Willemsorde 300
 Minow, H.R. 134, 135
 Mioltke, H. von 105-107, 125, 130
 Mischling 67
 Model, W. 215, 216, 233, 239
 Mohler, A. 149
 Mohnke, W. 54
 Mohrungen 148
 Moldau 42
 Molenheide 231
 Molthagen, D. 135, 155
 Monson, Robert 92
 Montgomery, B. 227, 238
 Moorden 42, 53, 150, 162
 Moorehead, Alan 74
 Moorhouse, R. 150
 Moraq (zie Mohrungen) 148
 Mormonen 64
 Moskou 15, 16, 142, 143, 157, 160
 Mosley, M. 154
 Mosley, O. 154
 Mosse, G.L. 68
 Mulder, J.W. (Hans) 297, 305, 311-315
 Munstereifel 149
 Musial, B. 132
 Mussert, A.A. 292, 317, 322
 Mussolini, B. 121, 136, 158
 Nagasaki 160
 Nagtegaal, Adr. C. 273, 311
 Napoleon Bonaparte 218
 Nationaalsocialistisch jeugdverbond 179
 Nawratil, H. 141, 155
 Nazi-verleden 49
 Nederland 253, 264
 Nederlands Dagblad 317, 319, 322, 323
 Nederlands-Indië 292, 303
 Nederlandse-SS 320
 Neder-Rijn 93
 Neefs, M.J. 164
 Neerpelt 226, 227
 Nelson 150
 Neu-Brandenburg 272, 303
 Neuengamme 35, 141
 Neuköln 66
 Neurenberg 51, 52, 67, 76, 78, 92, 150
 Neustadtse Bocht 36
 New York Herald Tribune 89
 Nicolai 287
 Nieuw Zeeland 150
 Nieuwe Orde 171, 175, 262, 264, 268
 Nieuwenhuizen, B. van 9
 Nijkerk 289
 Nijmegen 70, 71, 74-78, 80, 81, 83, 86, 88, 89, 92, 93, 98, 99, 224, 226, 228, 233, 234, 272, 275, 287
 Nimwegen (zie Nijmegen)
 NIOD 299-301, 303-306, 308-312, 314-317, 319, 320, 322
 NKVD 131, 132
 Noach, H. 133
 Noach, W. 133
 Nolte, E. 53
 Nooij, J.W. (Hendrik) de 282, 283, 316
 Nooij, R. de 282, 283, 316
 Nooij, W. de 316
 Noord-Afrika 70, 150, 223
 Noord-België 69, 70
 Noord-Holland 254
 Noordzee 212
 Norde, B. 265
 Normandië 186, 215, 216, 244
 Northeim 65
 Novemberverbrecher 47
 NSB(-ers) 50, 209, 257-259, 266, 276, 287, 289, 294, 299, 305, 320, 323
 NSDAP-lidmaatschap 43
 Nuenen 234
 Nuis, H. 273, 311
 Oberhausser, H. 141, 142
 Obstfelder, H. von 225, 228, 233
 Oderfront 180
 Odessa 148
 Oekraïne 67, 131, 133
 OKW 28, 51, 222, 241
 Olde, J. 303
 Olink, H. 151, 154
 Olthoff, W.C. 259
 Oltvoort 256
 Oltvoortersteeg 256
 Ommen 255
 Onderduikers 151, 251, 253-255, 258, 261, 266, 275, 282, 292, 299, 304, 311
 Onvoorwaardelijke overgave 108, 109

- Oost-Brandenburg 42
 Oost-Nederland 267
 Oostenbrink, A.A. 271
 Oostenbrink, J. 285
 Oostenrijk 53, 113
 Oosterbeek 252, 255, 262, 264, 271, 273-275, 280, 281, 284, 290, 298, 300, 312, 315, 317
 Oost-Europa 142
 Oostfront 14, 25, 32, 56, 145, 148, 149, 160, 186, 187, 197, 218, 220-223, 241, 242, 249
 Oost-Pommeren 42
 Oost-Pruisen 32, 33, 38, 40, 42, 189
 Oostzee 32-35, 38
 Operatie Barbarossa 162
 Opheusden 288
 Oploo 70, 89, 240, 241
 Oranjehotel (gevangenis van Scheveningen) 12, 273
 Oranjeweg 252
 Ordedienst 255, 286, 322
 Osnabrück 67
 Oster, H. 61, 68
 Osteuropa 132, 155
 Osztapenko 197
 Ottoweg 282
 Overeem, L. van 11, 13
 Overijssel 258, 275, 288, 321, 323
 Overijssels Dagblad 313, 315, 317
 Overloon 240-243, 249
 Overy, R. 157, 242, 249
- Pacific 70, 73, 160
 Padover, S.K. 49
 Panther 180, 220, 222-224, 229, 230, 232-234, 236, 237, 239, 242, 243, 247-249
 Pape, G. 197
 Parallelweg 282
 Park 149
 Patton, G.S. 240, 243, 250
 Pearl Harbour 160
 Pée, J. 164
 Pernet, M. (zie Margarethe Ludendorff) 105
 Pesch, L. 169, 171, 177
 Pest 61, 197, 202
 Petri, F. 169
 Petrus 286
 Pfeffer Wildenbruch, K. Von 191, 192, 197, 202
 Pforzheim 139
 Phönix, H. 204
 Pieck, A. 151, 154
 Pieck, H. 154
 Pieffers, L. 151
 Pilau 34, 37
 Pillecijn, F. de 170, 172
 Piusse, C.W. 303
 Pius XII 148
 Planken, ds. 251
 Plantagie, ds. G.Chr.H. 309
 Plüskow, H-A. 237
 Polen 35, 42, 49, 54, 64, 67, 131, 133, 175, 197, 212, 226
 Politieopleidingsdepot 257
 Poppe, W. 226, 232
 Portrat, D. 153-155
 Post, Johannes 291, 297, 300, 322, 324
 Postmus, Freerk 272-274, 279, 296
 Potsdam 132
 Praag, H.M. van 135
 Pravda 142
 Prinses 290, 306, 321
- Proces van Neurenberg 67
 Provinciale Drentsche Courant 209
 Pruisen 106, 107, 124, 212
 Psalm 43 12
 Pua 253
 Putten 257, 259, 289, 304, 321
- Raad van Verzet 271
 Radio Berlijn 80, 96
 Radio Parijs 80
 RAF 35, 36, 41, 75, 84
 Rechtsfront 257
 Reeder, E. 171, 177
 Reen, T. Van 151, 155
 Reformatorisch Dagblad 9, 11, 302, 321
 Regiment Göring 27
 Rehoboth 254
 Reichsflagge 117
 Reichskristallnacht 64
 Reichswehr 113, 117, 122
 Renders, H. 135, 155
 Renkum 284, 303, 317, 318
 Reuters 77
 Reuver, G.B. 273
 Revisionisme 53, 56, 59
 Rhine 70, 75-77, 81, 96, 245-248
 Ribbentrop, J. von 138, 155
 Ribbentrop, R. von 138, 155
 Ridder, M. de 166
 Rietberg, G.H. 304, 320
 Rietberg, J. 320
 Rijksstraatweg 256
 Rijn 43, 69, 75, 77, 81, 82, 84, 86, 89, 96, 98, 177, 224, 288
 Roberts, G. 150, 155

- Rode Kruis 11, 36
 Rode leger 16, 19, 21, 28, 136, 138, 140, 141, 145-148, 186, 191, 194, 197, 202, 204, 206, 221, 253
 Roekel, N.H. (Traas-) van 275, 313
 Roelofsen 255, 262, 264, 290
 Roergebied 224
 Roermond 222, 225
 Röhm, E. 48, 121
 Rome 121, 160, 213
 Romeinen 13 257
 Romeinse Rijk 42
 Ronge, A. 149
 Rooie Piet (zie Verburg, P.M.) 273
 Roosevelt, F.D. 42, 147, 158
 Rosch, K.-H. 9, 10, 144
 Rosenberg, A. 118
 Rote kapelle 61, 63
 Roth, J. 133
 Rottman, G.L. 186, 187
 Rouwendaal, H. van 10
 Rozendaal 285
 Rozendaal, Koenraad 308
 Ruhrgebied 89, 92, 115
 Ruizendaal, C. 259
 Rumohr 196, 204
 Rundstedt, G. von 215, 217, 239
 Russische bommenwerpers 28
 Russische joden 162
 Russische luchtafweer 202
 Russische onderhandelaars 197
 Russische terugtocht 14
 Russische vliegtuigproductie 16
 Russische Revolutie 142
 Ruurlo 251, 252, 256-261, 264-266, 269, 289, 292, 297, 303, 305, 306, 321
 Ruurlose bevolking 293
 Ruurlosebroek 303
 Ryback, T. 137, 138
 S13 34, 35, 37
 SA 48, 121, 122
 Saar 172, 173
 Saarstemming 172
 Saathof, E.J.H. 272, 276, 277, 280, 315, 318, 319
 Saxo-Frisia 209
 Schalkhaar 257
 Scheepstra, L. 267, 268-275, 280, 282, 283, 286, 288, 291, 295, 296, 300, 301, 308, 311, 312, 315, 319
 Scheepstra, S.E. 299, 301, 309-313, 317, 323
 Schelde 177
 Scheldekanaal 71
 Schenck 54
 Schepens, J. 10
 Scheveningen 12, 273, 286, 291, 294, 312, 321
 Schilder, K. 262
 Schindler, O. 59
 Schlieffenplan 105
 Schneider, E. 259
 Schneider, H. 193
 Schöber, K.E.A. 323
 Schöffers, I. 214
 Schoonman, G. 271, 272, 276, 277, 279, 280, 283, 296, 309, 312, 313, 315, 323
 Schuldvraag 53
 Schulten, C.M. 311, 323
 Schulze-Boysen, H. 63, 68
 Schuppen, A.G. van 287
 Schuppen, G.H. van 287, 319
 Schuppen, J.M. van 287
 Schuttestraat 305
 Sedan 117
 Seelenbinder, W. 66, 68
 Seltmann, U. von 59
 Serraris, W.J.Th. de 292
 Servaage, A. 177, 182
 SHAEF 74, 75, 77, 80, 84
 Sherman 224, 237, 238, 242
 Sibbert, Hans 272, 296, 311, 315
 Sicherheitsdienst (SD) 51, 62, 253, 254, 258, 265-267, 269, 270, 273, 282, 284, 286, 287, 289, 291, 295, 296, 301, 303, 305, 307, 316-319, 321, 323
 SD-kantoor 270
 Sicilië 150
 Siegfriedlinie 70, 77
 Sifra 253
 Signalementenblad 258, 305
 Silezië 42
 Sint Oedenrode 78, 80, 234
 Sint-Gillis 178
 Sixt 225, 243-247, 249
 Skorzeny, O. 198, 202
 Slag om Arnhem 70, 96, 98, 244, 248
 Slavernij 179
 Slessor 149
 Slofstra, F. 145
 Slomp, Egbert 321
 Slomp, Janke 271, 272
 Slomp, dr. J. 271, 272, 285, 294, 297, 302, 303, 307, 309, 312, 318, 319, 323
 Slomp, ds. F. 251-257, 260-271, 273, 275, 277-292,

- 294-297, 299, 302-304,
306-311, 315, 317-322
- Slomp-ten Kate, Tj. 256,
271
- Slotervaart 135, 155
- Slowakije 35, 197
- Smalhout, B. 138
- Smit, E. 285
- Sneep, Peter 292, 322
- Snoek, J.M. 272, 283, 310,
316
- Sobibor 133
- Somme 185, 247
- Son 215, 222, 225, 226,
228-232, 234, 235, 239,
240
- Sonse Bos 232
- Sovjet-Unie 14, 15, 21,
157-160, 162
- Spaanse Burgeroorlog 16,
153
- Spaeter, E. 146, 156
- Spanhaak, Gerard 275,
282, 283, 312, 316
- Spanhaak, W. 273, 274,
312
- Spanhaak-Vink, H.E. 313
- Spanje 150, 210
- SPD 47, 108, 109
- Speer, A. 54, 137, 138
- Sperrle 21
- Spieksma-Schuiling H.
273, 312
- Spijkerman 313
- Spitfire 150
- Sprang 253
- SS 36, 51, 122, 163, 171,
173, 175, 176, 191, 196,
197, 202, 209, 214, 258,
287, 289, 294, 320
- SS-Hauptamt 172
- St. Walburgisplein 252
- Stadskanaal 209
- Staf de Clercq 171, 173
- Stahlecker, A. 143
- Stalin, J. 14, 16, 21, 142,
143, 145, 146, 150, 155,
156, 160, 251
- Stalingrad 14, 191, 197
- Stam, A. 5, 47
- Stanley Woodward 89
- Stap, G.F. 252, 253, 257-
269, 289-297, 305-307,
323
- Stauffenberg, C. von 62,
63
- Steding, C. 210, 212-214
- Stein, G.H. 144
- Steiner, F. 145
- Steinmetz 197
- Steuben, Von 33, 34, 37
- Stichting 1940-1945 272,
310
- Strafgevangenis te Arnhem
252, 263, 267, 284-288,
291, 301
- Strafgevangenis te Scheve-
ningen 291, 294, 321
- Streicher, J. 175
- Stresemann, G. 116, 117
- Streuvels, S. 170
- Stroes, J.M. 303, 318
- Student, K. 225, 232
- Stuka-Geschwader 77 28
- Sudetenland 42, 168
- Südhanover-Braunsch-
weig 142
- Südukraine 196
- Sumowski, H-B. 141, 156
- Sutton Publishing 150,
154-156
- Swarts 225, 244-246, 248
- Swinemünde 33, 34, 37
- Sydney 71
- Szalasi, F. 204
- Szpilman, W. 67
- T 196 34
- Tactical Air Force 83
- Taganrog 54
- Tannebergbund 119, 121,
122
- Tannenberg 107
- Tante Riek 251, 287, 288,
304, 319
- Tante Spiek 274, 282, 312
- Taylor, M.D. 235, 237,
241
- Tel Aviv 53, 154
- Terwisscha van Scheltinga,
G. 145, 156
- The Age 70, 71, 74, 89
- The Courier Mail 70, 71,
74-76, 80, 84, 89, 92, 93,
96-98
- The International Jew 138
- The New Yorker 137
- The Sydney Morning Ger-
ald 70, 75, 77, 78
- Theologische School te
Kampen 256
- Therre, M. 141
- Theunisz, J. 209, 212-214
- Thielbek 33, 36
- Thomsen, A. 284
- Thorwald, J. 37, 38, 147
- Thoß, B. 125, 126, 130
- Tiel 288
- Tilburg 71
- Tirol 142
- Titanic 36
- Tjadens, F.W. 285
- Toevank, Frits 261
- Tokio 159, 160
- Tol, van 299
- Tooren, Tjitske Antonia ten
255
- Toorn, M. van den 148,
156
- Totenkopfdivisie 54
- Totenkopfring 209
- Tours 143

- Tricht, C. van 283, 311, 317
 Trotzki 142
 Trouw 135, 136, 155, 156, 251, 289, 299, 314, 321-323
 Tsjecho-Slowakije 35
 Tucholsky, K. 152, 156
 Tübingen 132
 Tula 14
 Tunesië 150
 Tupolevs 21
 Turkije 63
 TV Gelderland 313, 317

 U-Boten 157
 Uden 233-236
 Uden 83, 233-236
 Ueberschär, G.R. 60, 61, 66-68
 Uitgeverij Arbeiders Pers 136
 Uitgeverij Balans 137, 145
 Uitgeverij Dietz 135
 Uitgeverij Hamer 210
 Uitgeverij Het Spectrum 157
 Uitgeverij Konkret 155
 Uitgeverij Steenland 177
 Uitgeverij Storm 210
 Uitgeverij Verbum 151, 154, 155
 Uitgeverij Zomer en Keuning 256
 Uithoorn 273
 United Press 74, 77, 78
 Urquhart 82, 84
 Utrecht 75, 271, 281, 282, 317
 Utrechtseweg (Arnhem) 280
 Utrechtseweg 55 (Arnhem) 253, 270, 313
 Utrechtseweg (Oosterbeek) 262, 280
 Vaders 256
 Vaernewijck, L. van 170
 Valencia 210
 Valkenburglaan 275, 280-282
 Valkenswaard 75
 Valstar, L.M. 308
 Vaticaan 64, 66
 Veen, Y.G. van der 136
 Veenendaal 287
 Veghel 75, 78, 80, 83, 215, 222, 233-240
 Veld, N. in 't 224, 225, 228, 243-246, 249
 Veldhoven, J.J. van 267-271, 273, 279, 282, 288, 301, 308, 312, 313, 315, 321, 322
 Veldkamp, Jan 255
 Velp 271, 286
 Veluwe 11, 252, 270, 300
 Venlo 222, 224, 232, 239
 Verbelen, R. 179
 Verboven, H. 149
 Verburg, P.A. 256, 321
 Verburg, P.M. 273
 Verenigde Staten 63, 157, 158, 160, 161
 Verhoef, C.E.H.J. 60, 68, 69
 Verhoeven, B.G. (Bernard) 268-270, 308, 309
 Verkrachtingen 42, 146, 148
 Vermeer, D.J. 286
 Vermey, D. 305
 Verre Oosten 160
 Verstraete, P.J. 41, 149, 156, 163
 Verzetsliteratuur 251
 Verzetsmensen 253, 267
 't Vetgat, 256
 Villa De Grens 287
 Visser (zie Brune, E.H.)
 Visser, Henk (zie Heerdink J.H.) 272, 312
 Visser, Koen 308
 Visser, Loek 267
 Vlaams nationale politiek 182
 Vlaamsche Westmark 181
 Vlaamse arbeiders 172, 173, 179
 Vlaamse collabo's 179
 Vlaamse Heimat 163
 Vlaamse literatuur 167
 Vlaanderen 135, 149, 155, 163, 170-172, 175-177, 183
 VNV 171-173, 175, 176
 Volkel 237
 Völkischer Beobachter 119
 Volksche Wacht 209
 Volksche Werkgemeenschap 209
 Volksgenossenschaft 47
 Volkssturm 54
 Vorden 256, 259, 303-305, 312
 Vordenseweg 259
 Vos 282, 316
 Vrede van Münster 213
 Vrede van Versailles 15, 109, 115, 116, 123
 Vries, Anne de 297, 324
 Vries, Arie de 315
 Vries-Slomp, A. de 303
 Vrij Nederland (krant) 148
 Vrij Nederland (verzetsgroep) 258
 Vrijkorpsen 110, 112, 113, 115-117
 Vroomshoop 304

- Vught 291, 308
- Waal 70, 75, 76, 81, 98, 99
- Waalbrug 77, 80, 83, 92
- Waals, Anton van der 318
- Waaltdorpervlakte 12
- Wäckerle, H. 145
- Waddinxveen 282
- Waffen-SS 24, 43, 132, 142-145, 155, 179, 191, 196, 197, 202, 204, 206, 215, 234, 236, 241, 249, 250
- Wageningen 256, 275, 282, 286, 287, 302, 304, 320
- Wagner, E. 141, 156
- Wagner, R. 152, 153, 155
- Waldau, H. von 28
- Walraven, C. Chr. 284
- Walther, E. 233, 234, 237
- Wandaden 41, 51
- Wander, G. 67
- Warnemünde 35, 37
- Washington 160, 241, 247
- Webster, D. 235
- Weert, Evert de 310
- Wehrmacht 32, 48, 50, 51, 54-56, 60, 122, 128, 129, 132, 186, 187, 215, 218, 220, 222, 241-246, 248, 250, 254, 312
- Wehrmachtsheim 'Musis Sacrum' 292, 317
- Weimar 15, 109, 110, 112, 125, 129, 143
- Weisse Rose 62
- Wel, van de 312
- Wel, C. van der 273
- Welmers, H. 271, 282, 283, 316
- Welmers-de Regt, R. 271, 309, 316
- Wember, H. 141, 156
- Wendrinsky, G. 202
- Werkman, Evert 252, 301
- Werwolf 141
- West, J.L. 66
- West-Brabant 228
- Westerbork 257
- Westervoort 273
- Westfaalse vlakte 89
- Westfront 221-223, 240, 241
- Westwall 224
- Wiedergutmachung 10
- Wiele, J. van de 163-173, 175-183
- Wielelei, A. van de 164
- Wierden 299
- Wierenga, Hans 306
- Wiking 132, 197, 204, 210
- Wild, K. 237
- Wilde, M. de 183
- Wildenborch 256, 260
- Wildenborchseweg 260
- Wilhelm Gustloff 33-35, 37-40
- Wilhelm I 104
- Wilhelmina, koningin 322
- Wilhelminakanaal 75, 228-230
- Wilhelminakerk 254
- Wilhelminastraat 252, 300
- Williams, H.G. 11
- Wilkening, R. 168, 171, 177, 179
- Wilms-de Nooij, M. 316
- Wimmer, dr F. 320
- Winterswijk 251
- Wisch 285
- Wissman, Von 225
- Witt, J. de 210
- Wolfert, ds. P.H. 271, 285, 318
- Wolfheze 255, 271, 281-283, 300, 303, 309, 316
- Wolga 212
- Wortel, Piet 272, 275, 281, 310, 311
- Wragg, D. 150, 156
- Wuyster, J.A. 317
- Zaandam 296
- Zagajewski, A. 133
- Zaloga, S.J. 221, 239, 241-244, 247, 250
- Zanten, van 251
- Zehender 196, 204
- Zeist 282, 286
- Zevende dags adventisten 64
- Zevenhuizen 311
- Ziegenhagen, P.M. 135
- Zomer, J. 256, 286, 287
- Zsambék 202
- Zuidelijke Parallelweg 282
- Zuiden, Harry van 282
- Zuid-Nederland 227
- Zuid-Willemsvaart 232, 233, 237
- Zutphen 266, 304, 307, 320
- Zwarte Beertjes serie 136
- Zwarts, E.H.J. 252, 255, 273, 281, 283, 284, 300, 301, 316, 318
- Zwarts, H.J. (Jan) 281, 309, 315
- Zweedse Rode kruis 36
- Zwitserland 67, 213
- Zwolle 255-257, 261, 271, 273
- Zwolse KP 281